

**Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України
при Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка**

**Вінницька обласна організація
Національної спілки краєзнавців України**

**УКРАЇНСЬКЕ
КУЛИКОВЕ ПОЛЕ:
НА БЕРЕГАХ СИНЮХИ ЧИ
СНИВОДИ?**

**До 650-річчя
історичної битви на річці
Сині Води**

Вінниця
Меркьюрі-Поділля
2010

ББК 26.891 (4 Укр)
УДК 908 (477.4)

Упорядник С. Д. Гальчак

Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сніводи?
До 650-річчя історичної битви на річці Сині Води: Збірник документів, статей, уривків з наукових праць / Упорядник С. Д. Гальчак; Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка; Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – 160 с.; іл. 4 с.

ISBN _____

© Меркьюрі-Поділля, 2010

Сергій ГАЛЬЧАК,
керівник Вінницької філії Центру дослідження історії
Поділля Інституту історії України НАН України при
Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка, голова правління Вінницької
обласної організації Національної спілки краєзнавців
України, кандидат історичних наук

ЗНАЙТИ ІСТИНУ У СУПЕРЕЧНОСТЯХ ІСТОРІЇ

Восени 2012 року виповниться 650 років з часу події, яка поклала початок визволенню України, а невдовзі Росії від золотоординського гніту – битви об'єднаного литовсько-білорусько-руського (українського) війська під керівництвом литовського князя Ольгерда з монголо-татарськими загарбниками, що понад століття терзали землі Київської Русі, зокрема, Поділля. На жаль, достовірна інформація про неї протягом багатьох століть, та й в радянські часи, перебувала «за сімома замками». Про неї практично й словом не обумовлено в жодному науково-енциклопедичному виданні. Навіть у відомій багатотомній «Історії Української РСР» чи в підручниках з історії, виданих 2002 року для учнів 11 класу білоруських середніх шкіл. Йшлося лише про Куликовську битву, де ратну славу здобуло військо московського князя Дмитра Донського.

На можливу причину такого замовчування одним із перших вказав видатний український історик В. Б. Антонович, відмітивши, що крім збройного протистояння із золотоординцями очільник Великого князівства Литовського вступив у «продолжительную боротьбу с великими князями московскими». Воював він також із польським королем Казимиром III, який зазіхав на українські землі. Зрозуміло, сусіди-суперники, котрі відігравали провідну роль в регіоні в наступних століттях, пробачити цього йому не могли...

З цих причин й досі остаточно не локалізовано місце історичного поєдинку на Синій Воді. Одні дослідники стверджують, що доленосні події відбулися на берегах р. Синюхи на Кіровоградщині, інші – р. Сниводи (Вінниччина). Загалом же в працях вітчизняних науковців переважає концепція про заздалегідь спланований широкомасштабний наступ збройних сил Великого князівства Литовського на володіння Ординської держави у лісостеповій зоні й степах Північного Причорномор'я по обидва боки Дніпра. Цей наступ склав головний зміст антиординської воєнної кампанії 1362

року і операційно був реалізований у двох походах литовсько-руських військ: першому, спрямованому на південь Дніпровсько-Донського межиріччя аж до гирла Дону і Азова, і другому, що досяг гирла Дніпра і Південного Бугу і під час якого відбулася Синьоводська битва (неподалік поселення Торговиця).

Останнім часом, насамперед устами краєзнавців, наводиться все більше аргументів на користь Подільського регіону, а також, що військовий похід князя Ольгерда до місця вирішальної битви з татарами проліг через Волинь, а не із Придоння (*матеріали цієї своєрідної дискусії між науковцями та краєзнавцями див. на сторінках даної книги*)...

Як і раніше, точки зору на проблему, наведений фактаж у підтвердження тієї чи іншої версії, суперечливі і неоднозначні. Тому пора, нарешті, знайти істину у суперечностях історії, на належному рівні вшанувати пам'ять полеглих героїв – визволителів, зокрема, багатостраждального Подільського краю.

Ось чому такими актуальними є слова колишнього міністра оборони України Ю. Єханурова: «Сьогодні ми повинні врешті-решт чітко усвідомити місце України у світовій історії. Не так багато країн світу можуть похвалитися такою багатою історією. Пишатися нею і продовжувати славні традиції – це святий обов'язок кожного громадянина України. А сьогодні давайте спокійно, без політики, віддамо належне історичному значенню битви на Синіх Водах і тим подіям, яким вона посприяла...».

Битва на Синій Воді повинна стати в ряд славних героїчних звершень нашого народу, які вселяють у нас почуття гордості, великої поваги до наших далеких предків за здійснений ними подвиг.

СВІДЧЕННЯ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ

Въ лето 6871... Того же лета Литва взяли Коршевъ и сотворишас[я] мятежи и тягота людемъ по всей земли. Тое же осени Олгрд Синю воду и Белобережїе повоевалъ.

Рогожский летописец // Полное собрание русских летописей. – Т. 15. – Вып. 1. – М., 1965. – С. 75.

Въ лето 6871... Того же лета Литва взяша Коршеву. Того же лета князь великий литовский Ольгерд Гедиминович Синюю воду и Белобережїе повоева.

Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскую летописью // Полное собрание русских летописей. – Т. 11. – СПб., 1879 (перевод.: М., 1965. – С. 2).

Коли господаремъ был на литовской земли князь великий Олгирд и, шедъ в поле с литовским войскомъ, побил татар на Синей воде, трех братьевъ: князя Хачебея а Кутлубуга и Дмитрия. А тыи трии браты Татарское земли, отчичи и дедичи Подольской земли, а от них заведали атамани и боискаки, приеждючи от тыхъ атамоновъ, имовали с Подольской земли дан. А брат великого князя Ольгирдов держаль Новгородъ Литовскийи, князь Корьять, а у него были 4 сыны: князь Юрьи, князь Александр, князь Костяньтинъ, князь Феодор. Ино тыи княжята Корьятевечи три браты: князь Юрьи а князь Александр князь Костентин ы князь Феодор со князя великого Олгирдовымъ презволением и с помочию Литовския земли пошли в Подольскую землю. И тогды в Подолской земли не былъ ни один город ни деревемъ рубленого, а ни каменеем будованого. И тогды тые княжата Корятовичи, пришед в Подольскую землю, и вошли у приязнь со атаманы, почали боронити Подольскую землю от татаръ и боскакамъ выхода не почали давати. И напервей нашли себе твржю на реке на Смотричи, тут пак себе нарядили город Смотрич, а у другомъ месте были черницы у горе, и в томъ месте угонили много оленей в тот остров, кдъ ныне Каменское место лежить, и посеക്ഷи лес город муровали Каменецъ, а ис того вси Подолски города умуровали и всю землю Подолскую осели.

(Через подекуди ушкодженість тексту початковий фрагмент з оповіді «Про Поділля» поданий тут у зведеному вигляді за Слуцьким і Супрасльським літописами).

Слуцкая летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 35: Летописи белоруско-литовские. – М., 1980. – С. 74; Супрасльская летопись // Там же. – С. 66.

В вверх по реку по Бокгу 50 верст пала в Бокг речка Синяя Вода, а на речке на Синей воде, 70 верст от Бокга, город Синяя Вода.

Книга Большому Чертежу. Подг. к печати и редакция К. Н. Сербиной. – М.; Л., 1950. – С. 112.

Використавши внутрішні татарські поганські міжусобиці й вбивства, коли билося саме зло, багато руських князів, таких як Симеон Іванович Тверський і великий князь московський Дмитрій, кілька разів розгромивши татарські війська, скинули зі своєї шиї ярмо, що на їхніх предків 6845 року від створення світу був наклав хан Батий, повернувши попередні вольності.

У той час перекопські й кримські татари володіли Дикими Полями, що широко простяглися далеко за Києвом, та всім Поділлям, що межує з литовськими землями. У цих краях, де мешкали русини, вони утримували своїх баскаків або отаманів, наче старост, котрі збирали з них данину й на свій розсуд розпоряджалися християнами русинами як своїми підданими, частими нападами на литовські володіння чинили великі кривди Ольгердові. Через те 1331 року від народження Христа Ольгерд, уклавши на два роки угоду з пруськими і ліфляндськими хрестоносцями, виправився у похід в Дикі Поля проти татар. З ним вирушили також чотири його племінники, сини новгородського князя Коріата, княжичі Олександр, Костянтин, Юрій та Федір. І коли вони, минувши Канів і Черкаси, дійшли до урочища Сині Води, то побачили в полі велику татарську орду з трьома царками, поділену на три загони. Один загін вів султан Кутлубах, другий очолював Качибей-Керей, а третім командував султан Дімейтер. Ольгерд, побачивши, що татари готові до бою, вишикував своїх шість

вигнутих загонів, по-різному їх з боків та на чоло розсадивши, так щоб татари, як задумали, не могли їх оточити у звичайних сутичках та заподіяти шкоди стрілами.

Татари з шаленим завзяттям розпочали бій, засипавши литву густим залізним градом з луків, сточили кілька сутичок, але завдали мало втрат через правильний її шик та швидке маневрування. А литва з русинами враз з шаблями та списами наскочили на них і в рукопашному бою прорвали лобові частини та змішали їм танці, а інші, особливо новогрудці з Коріатовичами, з самострілів з стрілами наскочили з боків й довгими списами скидали їх з сідел, наче вітер снопи в бурю. Не змігши довше витримати лобового натиску Литви, татари почали мішатися та перелякані тікати в розлогі поля. На побійщі залишилися вбиті три їхні царки: Кутлубах, Качибей (від імені якого назване Качибейським солоне озеро в Диких Полях по дорозі як йти до Очакова) і султан Дімейтер, та разом з ними дуже багато мурз й уланів. Також скрізь по полях і в ріках лежало повно татарських трупів.

Потім після цієї битви литва й русини забрали кілька десятків стад коней та верблюдів і багато коштів або обозів, в котрих татари, кочуючи, звикли возити з собою усе майно.

Вони звільнили від татар Торговицю, залишки мурів якої ще й сьогодні стоять в гирлі ріки Богу, Білу Церкву, Звенигород і всі поля аж за Очаків, від Києва і Путивля аж до гирла Дону, та виплошили їх до Волги, а інших до Кафи й Азова і Криму, в середину Таврії або Перекопу, загнали. Потім з перемогою вони повернулися на Поділля, де в той час, як нині в Перекопі, теж мешкали татари, підкоривши та поневоливши русинів, їх, що не мали вождів ані царя, Ольгерд теж легко розгромив та вигнав з Подільського краю, так що ледве мала їх частина втекла через Дністер над Чорне море і до Перекопу. Вони потім оселилися в Добруджанських степах за Дунаєм на Турецькому гостинцю, котрим і ми їхали через орду тих добруджанських татар біля Облущиці й Сілістрії. Більша частина їх розмовляє слов'янською мовою та займається господарством. Нас вони радо приймали і частували виноградом та солодкими кавунами, а коли я їх запитував самі розповідали, що їхні предки з Поділля були вигнані Литвою. Але повернемося до розповіді.

Коли Ольгерд одержав славу перемогу над татарами і, очистивши від розбою всі степи, що віддавна належали Києву, він з частиною добре залуженого війська повернувся до Литви, а

другу частину залишив на Поділлі на чолі зі своїми племінниками новгородськими князями Коріатовичами: Олександром, Костянтином і Юрієм і доручив їм та дав під їхню владу і панування всі суміжні з Поділлям руські країни, бо вони добре заслужилися в тій татарській війні.

Macej Strykowski. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka I wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. - T. 2. – S. 6 – 7.
Переклад Ф. Шабульда.

ТОРГОВИЦА, местечко лежит при реке Синюхе [Синюхою называється река, составившаяся из двух Тикичей: Горского, начинающегося за м. Балабановкою в Липовецком уезде и Гнилого, начинающегося на полях села Снежек в Таращанском уезде и реки Выси, начинающейся Херсонской губернии, выше местечка Выски. Эти три реки соединяются близ местечка Херсонской губернии Скалевого и сел: Кривых Колен и Лоташевой. Первый Тикич до впадения в Синюху протекает 100 верст, второй 120, а река Высь 130 верст. Река Синюха, пробежавши 70 верст, при городе Ольвиополе впадает в реку Буг], в 44-х верстах от города Умани. Река Синюха отделяет Торговицу от поселенского города Новоархангельска... В самом местечке Торговице жителей обоего пола 1372. Торговица замечательна хорошими ярмарками... Известна составлением в ней 1792 году так называемой Торговицкой конфедерации... против польской конституции 3-го мая, определявшей наследственность польского престола и уничтожавшей *liberum veto*. Об ней также упоминается в хронике Стрыйковского (т. 2, стран. 7), при описании похода Ольгерда с Литовской Русью против Татар в 1331 году. Поход этот описывается так: «Литовский князь Ольгерд, укрепившись на троне Литовском, предпринял освободить южную Русь от Татаръ; а потому онъ с 4-мя племянниками своими: Александромъ, Константиномъ, Юрієм и Феодором Кориатовичами собралъ войска и отправился изъ Новогрудка противъ Татаръ въ дикіе поля. Когда ополченія пришли, миновавши Каневъ и Черкасы на урочище Синяя вода (ныне Синюха): то увидели въ поле великую орду Татаръ съ тремя царками, разделенную на три отдеела. Первый отдел былъ подъ предводительствомъ Котлубаха султана, другой Кочубея-Гирея, а третий Димейтера

султана. Ольгердъ разделилъ свое войско на 6-ть отделовъ и разставилъ ихъ полукругомъ, чтобы такимъ образомъ Татары немогли по своему обыкновенію обступить и вредить стрелами. Татары немедленно густо пустили изъ луковъ железный градъ; несколько разъ старались разорвать ряды быстрою атакою; но это имъ не удалось, потому что Русскіе, соблюдая порядокъ, быстро разступались. Затемъ Литва съ Русью атаковали съ своей стороны Татаръ, вступивъ въ рукопашный бой съ копьями и саблями, поколебали передніе татарскіе ряды; другіе поражали ихъ изъ кушъ белтами, особенно Новогродяне, напавшіе съ боковъ. Татары падали какъ снопы отъ сильнаго ветра, они немогли выдержать напора, начали мешаться и поспешно уходить по широкихъ поляхъ. Все три царки татарскіе пали въ битве, а при нихъ очень много мурзь и улановъ. Трусами татарскими были покрыты поля и наполнены реки. Русскіе забрали несколько десятковъ конскихъ стадъ и верблюдовъ, равно какъ весь обозъ и имущество. Торговицу, которой развалины (znaki mirow) въ поляхъ на устье реки Буга (неточность Стрыйковского) еще и ныне (1580 года) стоят, Белую церковь, Звенигородъ и все поля, ажъ за Очаковъ, от Кіева и отъ Путивля до устья Дону, освободили отъ татаръ и загнали ихъ въ Крымъ. Пользуясь победой Ольгердъ возвращался назадъ чрезъ Подолію, где также Татары въ то время жили, подчинивши себе и зневоливши Русскихъ, которые неимели ни вождей, на царей; и здесь Татаръ Ольгердъ разогналъ, выбилъ и выналъ, такъ что лишь немногіе изъ нихъ спаслись въ Добруджскихъ поляхъ, за Дунаемъ»...

Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – К., 1864. – С. 348 – 349.

В лето 6870... В сіе лето Ольгердъ победи трех царков Татарскихъ из ордами их, си есть, Котлубаха, Казчяя, Дмитра; и оттоли от Подоля изгна власть Татарскую. Сей Ольгердъ и инія Рускія державы во власть свою принят, и Кіев под Федором княземъ взят, и посади в нем Володымера сына своего, и нача над сими владети, им же его дань даяху.

Густинская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 2. – СПб., 1843. – С. 350.

3 ТОЧКИ ЗОРУ ІСТОРИКІВ

**В. Б. АНТОНОВИЧ,
український історик**

ОЧЕРК ИСТОРИИ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО ДО СМЕРТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ ОЛЬГЕРДА

...Ольгерд, по свидетельству современников, отличался по преимуществу глубокими политическими дарованиями: он умел пользоваться обстоятельствами, верно намечал цели своих политических стремлений, выгодно располагал союзы и удачно выбирал время для осуществления своих политических замыслов. Крайне сдержанный и предусмотрительный, Ольгерд отличался умением сохранять в непроницаемой тайне свои политические и военные планы. Северные русские летописи, не расположенные вообще к Ольгерду вследствие его столкновений с северо-восточной Русью, дают ему эпитеты: «зловерный, безбожный, лстивый», но, тем не менее, представляют следующую характеристику этого князя: «сей же Ольгерд премудр бе зело, и многими языки глаголаше, и превзыде саном и властью паче всех: и воздержание имяше велие, от всех суетных отвращашеся, потехи, играния и протчих таковых не внимаше, но прилежаше о державе своей всегда день и ночь; и пьянства отвращашеся: вина, и пива, и меда, и всякого пития пьянственного не пияше, отнюдь бо ненавидяще пьянство, и велико воздержание имяше во всему и от сего велик разум и смысл приобрете, и крепку думу стяжа, и таковым коварством многи земли и страны повоева, и грады и княжения поимал за себя, и удержав власть велию, и умножись княжение его паче всех, ниже отец его, ниже дед его таков бысть. Бе бо обычай Ольгерда таков, никто же не ведаше его, куды смысляше ратью ити, или на что збирает воинства много, понеже и сами тии воинственнии чинове и рать вся, неведяще куды идяше: ни свои, ни чужии, ни гости пришельцы; в таинстве все творяше любомудро, да неизыдет весть в землю, на неяже хочеть ити ратью; и таковую хитростию искрадываша; не столько силою, елико мудростью воеваше. И бысть от него страх на всех, и превзыде княжением и богатством».

[...]

...О крещении в православие... Ольгерда источники передают разноречивые сведения. По известиям летописей: Быховца и Густинской, он крестился еще до вступления в брак с Марией

Ярославной, т. е. в 1318 г.; сведения это подтверждают более или менее отчетливо и другие русские и литовские источники: так Никоновская летопись, рассказывая о приглашении Ольгерда псковичами на княжение в 1342 году, передает его ответ в следующих словах: «Уже крещен есмь, и христианин есмь, второе креститься не хочу»... Иностранцы ничего не знают о крещении Ольгерда и даже два из них утверждают, что тело его было сожжено по языческому обряду; последние свидетельства, как более отдаленные по месту и времени своего составления, заслуживают менее доверия, чем сведения литовских и русских летописей; разногласие же последних и неведение иноземцев весьма естественно объясняются политическим тактом, сдержанным и скрытым характером Ольгерда, который, исповедуя христианство, старался придать этому факту частный, негласный характер ввиду сильной еще тогда в Литве языческой партии...

В политической деятельности Ольгерда постоянно преобладает преданность русским интересам: предоставив Кейстуту защиту литовских границ от крестоносцев и оказывая ему помощь только в важных и решительных случаях, Ольгерд постоянно занят отношениями к Руси и усилиями, направленными к тому, чтобы собрать под своей властью возможно большее количество русских земель и прочно утвердить на Руси авторитет великих князей литовских: он стремится оказывать влияние на Псков, Новгород и Смоленск, вступает в продолжительную борьбу с великими князьями московскими, поддерживает в борьбе с ними князей тверских, расширяет территорию литовско-русских земель приобретением Брянска, Новгорода-Северского, Киева, Подолии; из-за владения этими областями он ведет опасную борьбу с Ордою, и из-за удержания Волыни – многолетний спор с Польшей. Таким образом, вследствие продолжительных и постоянных усилий Ольгерд почти удвоил количество русских земель, принадлежавших Литве, и доставил русскому народному началу и вместе с тем русской культуре преобладающее положение в литовско-русском государстве.

По отношению к внутреннему строю Великого княжества по крайней мере в вопросе о происхождении и распределении верховной власти, Ольгерд является проводником политических понятий, выработанных русским средневековым обществом. Политические начала, которыми руководились потомки Владимира Св. при распределении между собой верховной власти, Ольгерд стремится применить к роду Гедымина; в силу этих начал право

княжения признавалось только исключительно за членами одного княжеского рода, но все члены этого рода имели право на княжение, на долю в русской земле – все они княжили в своих уделах как самостоятельные владельцы, но признавали над собой главенство великого князя, подчиняясь ему как старшему члену рода, на основании нравственного семейного принципа; понятиями этими Ольгерд руководился по отношению к своей семье: по мере того как в распоряжение его поступают русские области, он распределяет их между братьями, сыновьями и племянниками; Полоцк, Брянск, Трубчевск, Киев он раздает сыновьям: Андрею, Дмитрию-Корибуту, другому Дмитрию, трубчевскому, и Владимиру; смещенного из Вильна брата Явнутия он немедленно наделяет новым княжением – Заславлем-Литовским; Подольскую землю дает в удел четырем племянникам – Кориятовичам, Вольнь предоставляет брату Любарту и т. п. Вместе с тем Ольгерд не допускает мысли о возможности вокняжения где бы то ни было лица, не принадлежавшего к княжескому роду; он отрицает народный выбор как источник власти и в этом отношении совершенно расходится с понятиями, развившимися среди литовского племени...

[...]

...В 1362 году Орда распалась между двумя ханами-соперниками: Абдуллоем и Мюридом. Личное честолюбие претендентов на ханскую власть находит точку опоры во внутреннем складе Орды... По мере ослабления центральной власти, в половине XIV столетия, появляются независимые татарские или туземные князья в различных улусах: на берегах Арала и Яика, в Камской Болгарии, в земле Мордовской и т. п. То же явление должно было случиться и в самих отдаленных западных улусах: в землях Подольской и Киевской.

Киевское княжество после Батыева нашествия находилось на той степени зависимости от Орды, на которой стояли и другие подчиненные монголами русские княжества. Вследствие скудности летописных известий о Киеве с половины XIII по половину XIV столетия, невозможно указать подробностей быта Киевской земли в этот промежуток времени; известно только, что Киев остался под управлением русских князей, получавших ярлыки из Орды на это княжение...

В совершенно иных отношениях к Орде находилась земля Подольская, которая и в домонгольское время занимала исключительное положение среди других русских областей. Территория эта – заселенная племенами уличей и тиверцев, в

достоверно известное историческое время не входила в состав земель, принадлежавших великим князьям киевским; ни в рассказе летописи о распределении уделов между сыновьями Владимира святого, ни в позднейшем рассказе об удельном времени до половины XII столетия, мы не встречаем упоминаний о поднестрянской области, которая, очевидно, находилась вне владений, распавшихся на уделы между потомками Владимира Св. Только с половины XII столетия, после того как усилились галицкие князья, часть Поднестровия вошла в состав их владений, под именем *Понизия*, в противоположность нагорной Галицкой стране. Впрочем, Галичу принадлежала только незначительная часть позднейшего Подолия: из рассказа о походе Ивана Берладника в 1159 году мы знаем, что пограничным галицким городом в Понизии была Ушица, кроме нее летопись упоминает еще в Понизии города: Микулин на Серете, Бакоту, Калюс и Кучельмин на Днестре и Каменец. Из указаний этих видно, что незначительная полоса у Днестра, между его притоками: Серетом и Ущицею, составляла юго-восточную Галицкую Украину...

В 1226 году Мстислав Удалой, уступив Галич Андрею венгерскому, отторгнул от него Понизье и образовал из него отдельный для себя удел. В 1240 году Бакоту, важнейший город Понизья, занял боярин Доброслав, вокняжился в ней и «все Понизье прия». Из фактов этих явствует, что власть галицких князей была непрочна и в той небольшой полосе Понизья, которая им принадлежала; но гораздо большая часть Поднестровия: от устья Ущицы в Днестр, до устья Днестра в море, не принадлежала ни галицким, ни каким бы то ни было другим удельным князьям. Вероятно, основание обширного княжения в этой степной полосе, сопредельной с кочевниками, имел в виду Мстислав Удалой, обособляя Понизье и Поросье в отдельный удел; но последовавшая вскоре затем его кончина (1228) положила предел существованию отдельного Понизового удела. Даниил Романович обратил, в свою очередь, внимание на значение Понизья: он изгнал из него Доброслава, выдержал за его обладание борьбу с Ростиславом Михайловичем и с болоховскими князьями и ездил нарочито «до Бакоты и Калюся, хотя уставити землю»; но установлению этому помешало монгольское нашествие. По отношению к монголам и галицкое, и свободное Понизье заняли то исключительное положение, в которое стали многие другие, сопредельные с ним земли, лежащие вдоль восточной границы Галицко-Володимирских владений, желавшие избавиться при помощи Орды от господства

галицких князей. Жители земли Болоховской, города, лежащие по Тетереву, волости городов: Звягля, Городка и Семоця, Белобережцы и Чернятинцы – подчинились добровольно монголам и стали в прямую от них зависимость, уклоняясь от подчинения галицким князьям; летопись называет эти области: «города, сидящие за татараы» или «люди татарские» и прибавляют, что Даниил Романович, желая подчинить их своей власти, должен был «воздвигнуть рать противу татарам». В числе земель, ставших в такое положение к Орде, летопись ясно указывает и Побожье, т. е. свободную часть Понизья, лежавшую в бассейне Южного Буга. Но и та часть Понизья, которая раньше принадлежала галицким князьям, теперь отложилась от них и подчинилась татарам. Когда в Галицком Понизьи появились монголы, некто Милей «приложился к ним» и подчинил Орде главный город этой области – Бакоту; он признан был монголами правителем страны на правах равных с ордынскими баскаками. В 1255 году Лев Данилович ходил на него войной и захватил Милея в плен; Даниил отпустил его затем на волю, взяв обещание в признании своей власти; но при первом появлении монголов Милей «сотвори лесь и предасть паки татарам Бакоту». Таким образом, власть ханов утвердилась в Понизьи, образовавшем обширный улус, известный с XIV столетия под новым именем *Подолля*. Овладев страной, монголы обложили жителей данью, сбором которой, за отсутствием князей, заведывали представители волостей – атаманы; последние отдавали дань приезжавшим за сбором баскакам. Притом, ордынские власти потребовали, вероятно, разрушения укреплений в понизовских городах, ибо летопись, упоминая о стране в XIV столетии, говорит: “и тогды в Подольской земли не был ни один город, ни деревом рубленный, ни камнем будованный»; но старые городские и сельские поселения оставались на месте; по крайней мере, те из них, которые упоминаются в летописи в домонгольское время: Каменец, Калюс, Микулин, Ушица, Бакота, встречаются и во время литовского господства в крае; в последнем из них, по сохранившемуся в летописи сведению, уцелел даже древний монастырь. Верховная власть над станой находилась в руках ордынских темников, кочевья которых расположились, вероятно, в степной полосе Подолля, к югу от рек: Ягорлыка, Синюхи и Тясмина. Из дошедших до нас летописных сведений можно заключать, что та часть Орды, которая кочевала в Южном Подоллии, оставалась в ней бессменно и не меняла своих кочевий с другими ордынскими коленами; власть темников, начальствовавших в этой Орде, была наследственна, по крайней

мере литовские летописи называют татарских владетелей Подолия, современных Ольгерду, «отчичами и дедичами Подольской земли»...

Вероятно, в половине XIV столетия Подольская Орда, вследствие общего ослабления Золотоордынского царства, отложились от него; по крайней мере, немногочисленные, дошедшие до нас летописные указания говорят о татарских начальниках Подолия как о независимых владетелях; изгнание их Ольгердом не повлекло за собой, по крайней мере в первое время, столкновения Литвы с Золотой Ордой и передается летописцами как событие, имевшее местное значение. Задолго еще до завоевания Подолия Ольгерд находился в сношениях с татарскими князьями, управлявшими этой страной; между тем как попытка его вступить в союз с Золотой Ордой окончилась в 1349 году... совершенной неудачей, мы встречаем свидетельства о том, что в то же время, среди борьбы с Польшей за Вольнь, он пользовался помощью татар. Эти татарские союзники Ольгерда, действовавшие наперекор политике хана Золотой Орды, могли быть только владетели ближайшего к Польше, вероятно, уже тогда самостоятельного, Подольского улуса; предположение это тем более правдоподобно, что для подольских татар война Литвы с Польшей за галицкое наследие не была безразлична: если Ольгерд в этой борьбе отстаивал права Любарта на Вольнь и Галич, то подольские татарские владетели были не менее заинтересованы, так как польский король заявлял претензии и на Подольскую землю, как на бывший Галицкий удел; естественно потому они должны были вступить в союз с Ольгердом и помогать ему в войне с поляками. Действительно, под 1351 годом находим известие о том, что Ольгерд заключил союз с татарами, предал в их власть Подолие, которое польский король считал своим владением, и вместе с ними ходил опустошать занятые уже Казимиром галицко-русские земли: Львовскую, Белзскую и Холмскую. В следующем году татары опять, вследствие приглашения Ольгерда, опустошили Люблинскую землю. В 1356 году Казимир должен был отправить посольство к татарским владетелям и задобрять их подарками, чтобы отвлечь от союза с Литвой; в письме к магистру крестоносцев он утверждает, что на предложения его склонились семь татарских князей и обещали ему помощь против Литвы. Это непостоянство татар подало, вероятно, Ольгерду повод к войне, результатом которой было присоединение Подолии к Великому княжеству Литовскому. Весьма мало подробностей этой борьбы сохранилось в источниках: мы знаем только, что в 1362 году Ольгерд одержал

решительную победу над тремя татарскими князьями: Кутлубугою, Хаджибеем и Дмитрием на берегах реки Синие Воды. Остатки разбитой им Орды удалились частью в Крым, частью на Добруджу, и Подолие перешло под власть литовцев. Страна эта обнимала в то время обширное пространство, в состав которого входили, если оставить в стороне указания неясные и сбивчивые, следующие земли: вся левая половина бассейна Днестра, от устья в него реки Серета до моря; весь бассейн Южного Буга и нижняя часть водоема Днепра на правом берегу этой реки, от устья в него Роси до моря.

Вслед за покорением Подолии Киевское княжество должно было, в свою очередь, признать над собой власть Великого княжества Литовского, которого владения окружали теперь Киевщину со всех сторон. Занятие Киева, судя по единственному, дошедшему до нас, краткому, летописному свидетельству, произошло без борьбы: Ольгерд сместил княжившего здесь сподручника Орды князя Федора, и отдал Киев в управление сыну своему, Владимиру. Обширную Подольскую область он предоставил в удел четырем племянникам, сыновьям Кориата; об этих новых правителях Подолия летописцы говорят, что они «вошли в приязнь со атаманами» и немедленно занялись вооружением страны для защиты ее от татар и постройкой с этой целью укреплений, которыми они снабдили важнейшие поселения: Смотрич, Бакоту и Каменец.

Таким образом, Подолие и Киевская область вошли в состав Великого княжества Литовского...

Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський. – К.: Либідь, 1995. – С. 696, 697, 699, 733 – 739.

**М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ,
український історик**

...ОКУПАЦІЯ ПОДІЛЛЯ...

...Я тепер власне перейду до сього Ольгердового конфлікту з Татарами й безпосередньо зв'язаної з ним в наших джерелах окупації Поділля.

Класичний текст давнішої русько-литовської літописи оповідає се так:

«Коли господарем над Литовською землею був великий князь Ольгерд, він пішов в степи («в поле») з литовським військом, побив на Синій воді Татар – трох братів: князя Хачебея, Кутлубуга й Дмитра. Ті три брати – татарські князі були дідичними володарями (отчичи і дедичи) Подольської землі; від них правили в землі отамани, а баскаки, найжджаючи, відбирали дань від тих отаманів. Брат же в. кн. Ольгерда князь Корьят, що держав Новгородок Литовський, мав чотирьох синів: то були князі Юрий, Олександр, Константин і Федор; з тих Кориятовичів три (старші) за дозволом в. кн. Ольгерда й помічю литовської землі пішли тоді в Подільську землю, а прийшовши в подільську землю, увійшли в прязнь з отаманами, почали боронити Подільську землю, а баскакам дань давати перестали».

Оповідання се, як бачимо, не має дати. Окрім нього маємо ще коротеньку записку в Никонівській літописи під р. 1363: «Того же лѣта князь великій Ольгердь Гедеменовичъ Синюю воду и Бѣлобережіе повоюва».

«Синя вода» взагалі місцевість непопулярна. Властиво в історії вона лише тільки тут й приходиться, і згадка її в обох звістках кидається сама в очі та робить певним (або – майже певним), що і в записці русько-литовської літописи про перемогу Ольгерда над Татарами на Синій воді і в никонівській записці про «войованне Синьої води» ми маємо оден і той сам факт. Здається, що вже густинський компілятор (або його джерело) прозрів се й звів сі дві звістки до купи, оповідаючи під р. 1362 про перемогу Ольгерда над Татарами на Синій воді: у Гваніні, на котрого він покликують ся, ся звістка не має дати, а дословні виписки з Никонівської компіляції, з під того ж року 1363 під тим же роком густинської компіляції роблять в високій мірі правдоподібним, що історію про перемогу Ольгерда над татарами, взяту від Гваніні (посередньо чи безпосередньо), густинський

компілятор датував на підставі Никонівської бо якоїсь подібної до неї компіляції.

І так ми маємо дві незалежні від себе звістки про ті самі, правдоподібно, події. Одна під 1363 р. каже про похід Литви на Синю воду й Білобереже; друга без дати, – говорить, що підчас сього походу Ольгерд побив татарських «царків», і се було початком окупації Поділя. Ся обставина дуже цінна: оповіданне давнішої русько-лит. літописи писане значно пізнійше (правдоподібно в другій четвертині XV в.) і має свою політичну тенденцію – довести виключні права в. кн. Литовського на Поділі. Хоч ся тенденційність в ній і не іде ніде аж до перекручення фактів, але в очах історичної критики дуже важно, що звістка Никонівської компіляції, свобідна від таких закидів, боронить історію Ольгердового похода і звязаних з нею початків окупації Поділя від підозрінь в фантастичности або в повній недокладности.

По сих, може занадто деталічних виводах, в які мусів я запустити ся з огляду на різні неясности й спори в літературі, перейдемо до самих подій.

Ми знаємо, що Татари, перетягнені литовськими князями в 1352 р., в 1356 знову увійшли в порозумінне й союз з Казимиром. Отже литовські князі від тоді мали супроти них зовсім вільну руку. А що як раз з кінцем 1350-х рр., зі смертю Бірди-бека (1359), Орда прийшла до повного розстрою й анархії, то й зачіпати ся тоді з Татарами зовсім не було страшно. Серед вічних перемін ханів на татарськiм престолі й різних управителів, що під їх іменем пробували правити Ордою, центральна власть у Татар зійшла на фікцію, й Орда розбила ся на кілька осібних частин. «Було кілька монгольських емірів, оповідає сучасний арабський письменник, що поділили між собою області Сарая (Орди); між ними не було згоди й вони правили своїми землями кожний окремо». Потім, в сімдесятих роках сі розвалені части стягнув був на якийсь час до купи сильною рукою кримський емір Мамай, але в 60-х рр. анархія панувала. Ольгерд тоді міг собі спокійно легковажити тараські претензії.

Вище я висловив здогад, що церковні справи привели його до відібрання Києва від тутешнього князя Федора, татарського васала. Тепер додамо другу гадку (розуміть ся – теж тільки як гіпотезу), що за Федора, як татарського підручника, могли обстати сусідні татарські беки, й се привело до конфлікту. А той закінчив ся погромом Татар на Синій воді в 1363 р.

Сю Синю воду звичайно вважають теперішньою Синюхою, лівим притоком Бога; на московській мапі XVI в. вона зветь ся дійсно

Синьою водою. Але єсть ще й иньша Синя вода, теперішня Сниводь, на пограничу Київщини, Волини й Поділя, «при шляху Татарськiм», звісна під іменем «Синьої Води» в подільських люстраціях XVI в. Супроти того, що з битвою над Синьою водою звязувала ся окупація Поділя, мені було б здавало ся правдоподібнiйшим, що битва з Татарами стала ся над Сниводою. Білобережем, що виступає в тій же звістці, звало ся побереже Дніпра понизше Київa й аж до самого устя. Отже театром війни була б полуднева Київщина і Браславщина, аж до пізнiйших границь Поділля. Такі подробиці, що Ольгерд при тiм побив трох ханiв-братiв, що сi хани звали ся Кутлубугою, Хаджибесем і Дмитром, уже меньше певні й можуть бути попросту легендою; хоч напр. в грамотах згадуєть ся в 1382 р. Кутлубуга управитель Крима. Ще меньше значiнне має оповiданне Стрийковського, що розбиті Ольгердом Татари перейшли з Поділя в Добруджу, де він мовляв сам бачив їх потомкiв. Кiнець кiнцем мусимо задовольнити ся тим виводом, що в 1363 р. Ольгерд увiйшов у конфлікт з Татарами, ходив походом в Полудеву Київщину й погромив там Татар, і що в язку з сим, по всякій правдоподiбності, стояла формальна окупація Київщини й Поділя...

*Грушевський М. С. Історія України-Руси.
- Т. 4. - К., 1993. - С. 79 - 82.*

Наталія ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО,
український історик

...ОЛЬГЕРД (1341 – 1377)

...Після смерти Гедеміна в 1341 році Великим князем Литовсько-Руської держави став його син Ольгерд, який виявив себе дуже талановитим організатором. Д. Дорошенко називав його геніальним. Головну увагу Ольгерд звернув на експансію вбік руських земель на південь та південний схід. У 1350-их роках Литовське князівство не спромоглося опанувати Новгородом та Псковом, хоч політичне становище там було дуже загрозливе; ці міста були між двома вогнями: шведи і лівонські лицарі – з одного боку й Московське князівство – з другого. Ця боротьба вимагала більше сил, ніж мала Литовська держава й утвердитися там Литовському князівству не вдалося.

У 1350-х роках, внаслідок розбиття між окремими слабкими князівствами, піддалася Литовському князівству більша частина Чернігівщини. Брянськ, Чернігів, Новгород-Сіверський, Трубчевськ, Стародуб, Новосіль та інші дістають окремих князів, родичів Ольгердових Дмитра, Корибута-Дмитра і братанича Нарімуновича. Наслідних землях залишилися старі українські князі під його зверхністю. На території Чернігово-Сіверщини Литовське князівство вступило на шлях конкуренції з Московським князівством і спочатку перемагало його.

У 1360-их роках Ольгерд опанував Київщину і посадив у Києві свого сина, Володимира. Тоді ж перейшла під литовську зверхність Переяславщина.

Історія Києва XIII ст. мало висвітлена, але безпірною є залежність його від татар. Підлягав їм і князь Федір, якого згадується в XIV ст. Таким чином, призначення Ольгердом до Києва Володимира викликало незадоволення татар і їх похід на захист Федора. Над річкою Синіми Водами в 1363 році Ольгерд розбив татарські сили і примусив їх відступити. В історичній літературі довгий час вважалося, що Сині Води – це річка Синюха, доплив р. Бога. М. Грушевський вважав, що то не Синюха, а сучасна Сниводь, яку раніше називали «Синя Вода», на пограниччі Київщини, Волині та Поділля. Таке розуміння топографії місцевості, де відбулася битва, вияснює, чому Ольгердові перемога на «Синій Воді» відкрила для нього шлях на Поділля.

Поділля, що раніше називалося Пониззям, мало цілком окреме становище. Воно підлягало Галицькому князівству, але коли прийшли татари, відірвалося від Галичини і опинилося в безпосередній залежності від татар. Вище вже згадувано про те, як тяжко було навіть Данилові вести боротьбу з «татарськими людьми» Пониззя. Згодом, з ослабленням татар, які поділилися на кілька орд, Пониззя стало жити власним життям: там організували місцеві громади, які самі, без князів, керували своїм життям.

Після перемоги над татарами, Ольгерд призначив на Поділля своїх племінників, синів Коріята: Юрія, Олександра та Константина. В літописі збереглася дуже цінна вказівка, що ці князі «увійшли в приязнь з отаманами, почали боронити Подільську землю, а баскакам дань давати перестали». Ця вказівка пояснює успіхи литовської експансії в українських землях: не як окупанти приходили вони, що ламають старі звичаї і поводяться як завойовники, а як люди, що шукали спільної мови з населенням. Коріятовичі порозумілися з місцевими громадами, обороняли населення від татар, будували фортеці – Бакоту, Смотрич, Кам'янець, який став столицею Поділля...

Полонська-Василенко Н.

Історія України: У 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 1995. – С. 309 – 311.

Дмитро ДОРОШЕНКО,
український історик

...ПЕРЕХІД УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ПІД ВЛАДУ КНЯЗІВ ЛИТОВСЬКИХ...

...Литовське завоювання не було страшним для руських земель; поперше воно несло їм увільнення від татарської залежності; подруге – литовське князівство вже за Гедиміна зробилось державою литовсько-руською і то такою, де руський елемент займав політично рівнорядне становище. Отже, не дивно, що об'єднання білоруських і українських земель в одній спільній державі під династією Гедиміновичів відбувалось дуже скоро й легко. Литовці були ще поганями, і християнство помало зачіпало самі лишень верхи литовського народу. Литовські князі женилися з руськими князівнами, але сами ще не зважувалися, принаймні одверто, приймати нову віру.

Вже Гедиміну, поруч з не дуже важкою експанзією на руські землі, доводилось витримувати тяжкий намір німецьких рицарів з заходу. Ця боротьба особливо загострилась за панування його сина, геніального Ольгерда (1341 – 1377). Ольгерд полишив діло оборони од німців одному з своїх братів, хороброму Кейстутові. Цей Кейстут сидів як удільний князь на Жмуді, провадив постійну боротьбу з німцями, Ольгерд, як великий князь у Вільні, дістав вільні руки для акції на сході. Він поступнево інкорпорував Чернігівсько-Сіверську землю, садовлячи в головних її центрах своїх синів або небожів, як підручних князів-васалів, а в менше важливих залишаючи навіть місцевих князів Рюрикового дому. Потім прийшла черга на Київську землю, заняту в 1360-х роках. У Києві засів син Ольгерда Володимир. Одночасно була окупована й Переяславська земля.

Вже окупація Київщини викликала конфлікт з татарами, що вважали себе за зверхників над цією землею. Ольгерд пішов походом і в 1363 році розбив татар на Синіх Водах (на пограниччі Волині й Подоллі). Цим він закріпив своє володіння Київщиною, а слідом прийшла черга й на Поділля.

Тут на Поділлі трималися татари фактично найдовше з посеред українських земель. Витіснивши князів, вони залишили за населенням громадську самоуправу з виборним отаманом на чолі і тільки побірали з населення дань. Погром татарських сил відкрив Ольгерду дорогу на Поділля. Прилучення Поділля довершили

підручні князі, або ж Олгерда. Західно-руський літопис подає нам дуже яскраву картину цієї їхньої акції, малюючи разом і обставини татарського панування на Поділлі: «Коли господарем над Литовською Землею був великий князь Олгерд, він пішов у степи з литовським військом і побив на Синій Воді татар, трьох братів: князя Хачибєя, Кутлобуга й Дмитра. Ті три брати, татарські князі, були дідичними володарями Подільської Землі. Від них правили в землі отамани, а баскаки, наїжджаючи, відбирали дань від тих отаманів. Брат же великого князя Олгерда, князь Коріят, що держав Новгород Литовський, мав чотирьох синів: то були князі Юрій, Олександр, Костянтин і Федір. З тих Коріятівчів троє старших за дозволом великого князя Олгерда й за допомогою Литовської Землі пішли в Подільську Землю, ввійшли в приязнь з отаманом, почали боронити Подільську землю, а дань баскакам давати перестали».

Обсадивши в 1370 році південне Поділля, Коріятівчів побудували три замки: в Смотричу, Бакоті, Кам'янцю. Пізніше повстали замки в Червонограді, Скалі, Брацлаві, Сокальці, Меджибожу, Божеську й Винниці. Від 1374 р. дійшла до нас грамота Юрія й Олександра Коріятівчів міщанам Кам'янця з наданням їм ланів та випасів, з пільгою на двадцять років від податків і наданням самоуправи...

Дорошенко Д. І.

Історія України в 2-х томах. Том 1 (до половини XVII століття). – К.: Глобус, 1991. – С. 102 – 103.

**Леонід МЕЛЬНИК,
український історик**

ЗАГАРБАННЯ ПОЛЬЩЕЮ І ЛИТВОЮ ПІВДЕННО-ЗАХІДНИХ РУСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

...У 1351 – 1352 рр. між Польщею та Литвою тривала війна за Галицько-Волинську землю. За перемир'ям 1352 р. Галичина залишалася під владою Польщі, Волинь і Берестейська земля – під владою Литовської держави. В 1353 – 1366 рр. Казимир і Любарт знову воювали; останнього підтримувало Литовське князівство. В 1366 р. Польща та Литва уклали нове перемир'я, за яким до Польщі відійшли Холм і Белз із землями. Після смерті Казимира в 1370 р. Галичиною протягом 1370 – 1386 рр. володіла Угорщина... У 1387 р., за короля Ягайла, Галичина остаточно була приєднана до Польської держави.

В 50-х роках XIV ст. розпочався наступ Литовської держави на Придніпров'я, полегшуваний тим, що Золота Орда після смерті хана Джанібєка у 1357 р. вступила в смугу феодалних міжусобиць і фактично розпалася на кілька улусів. У 1355 – 1356 рр. литовський князь Ольгерд повоював Чернігово-Сіверщину, а в 1362 р. захопив і Київ, і всю Київську землю. Влітку 1362 р. військо Ольгерда на р. Сині Води (притока Південного Бугу) розгромило загопи кількох татарських ханів. «В сие лето, – говориться в Густинському літопису, – Ольгерд победи трех царков татарских из ордами их, си ест, Котлубаха, Качзея, Дмитра; и оттодли от Подоля изгна власть татарскую...» Внаслідок синьоводської битви до Литовської держави остаточно відійшли Київщина та Поділля. В цих землях Ольгерд посадовив князями своїх синів і племінників: у Києві старшого сина Олександра (Олелька), в Подільській землі – своїх небожею Коріатовичей. Місцеві руські феодалі зберегли свої володіння. Самі руські землі – Чернігово-Сіверщина, Київщина, Поділля – залишалися автономними, бо великий князь литовський, як твердить літопис, «увійшов у приязнь» з місцевими феодалами, закріплену традиційним рядом. Руські князі й бояри зобов'язалися служити великому князеві як васали, князь же – боронити землю від татар, «виходу не почати давати». Литовський уряд тоді ще дотримувався правила: «Ми старину не рушимо, а новини не вводимо».

З приєднанням земель Південно-Західної та Західної Русі Литовське князівство стало великою феодальною державою, де більшість становило руське населення. Руські землі з їхньою вищою культурою, правом справляли великий вплив на політичне й суспільне життя Литовської держави...

*Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн. 1 –
Від найдавніших часів до кінця XIX століття
/ Мельник Л. Г., Гуржій О. І., Демченко М. В.
та ін. – К.: Либідь, 1991. – С. 79 – 80.*

**Олександр БОЙКО,
український історик**

ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДО ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Перервана традиція літописання зумовила низку білих плям в історії польсько-литовської доби. Через це частина істориків період існування Великого князівства Литовського до Люблінської унії 1569 р. вважає часом існування Литовсько-Руської держави, а решта переконана, що цієї доби йшов процес перетворення українських земель на литовську провінцію. Така розбіжність поглядів пов'язана з тим, що час перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського мав надзвичайно важливу особливість: він складався з неоднакових за тривалістю та змістом періодів, у межах яких домінувала то одна, то інша тенденція.

I етап (1340 – 1362) – «оксамитове» литовське проникнення. Литовське князівство розпочало своє проникнення на Русь ще за часів Міндовга (1230 – 1263). Головним об'єктом тоді стали західноруські (білоруські) землі. У часи наступника Міндовга – Гедиміна (1316 – 1341) – почалося включення до складу Литовського князівства південно-західних руських (українських земель). Яскравим виявом зміцнення литовських позицій у цьому регіоні стало те, що після раптової смерті Юрія II Болеслава на княжому столі Волині закріпився син Гедиміна Любарт, який номінально вважався і галицько-волинським князем. Внаслідок польсько-угорсько-литовського протистояння в боротьбі за галицько-волинську спадщину Польща отримує Галичину, Литва – Волинь.

Скориставшись у 50-х роках XIV ст. слабкістю Золотої Орди (після смерті хана Джанібєка 1357 р. тут розпочинається хвиля міжусобиць, протягом 1359 – 1361 рр. у золотоординській столиці Сараї змінюється сім ханів, а 1362 р. Орда розпадається на дві частини з кордоном по Волзі), литовці активно починають новий етап проникнення в землі колишньої Київської Русі. Наступник Гедиміна Ольгерд (1345 – 1377) чітко формулює основне завдання: «Вся Русь просто мусить належати литовцям». Витіснення татарських ханів сприяло поступливій інкорпорації (включенню Чернігово-Сіверщини, Київщини, Переяславщини до складу Литовської держави. Після перемоги 1362 р. над татарами на березі

р. Сині Води (притока Південного Бугу) до сфери литовського впливу потрапило і Поділля.

Дії литовців на теренах України не мали характеру експансії, схожої на завоювання монголів. Збройне протистояння в боротьбі за українські землі відбувалося переважно між литовцями та іншими чужинцями – претендентами на спадщину Київської Русі. Місцеве населення або зберігало нейтралітет і не чинило опору, або ж підтримувало утвердження литовського правління, яке витісняло золотоординське. Литовська влада була м'якшою, толерантнішою, ніж татарська. На приєднаних до Литви землях руські князі зберігали свою автономність. У зв'язку з цим відомий історик О. Субтельний назвав процес збирання українських земель Литвою «проникненням, включенням, приєднанням»...

Бойко О. Д.

Історія України: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 97 – 98. (Альма-матер).

Я. Д. ІСАЄВИЧ,
академік НАН України

УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ ЛИТВИ...

...Початок доби литовської політичної зверхності над Південною Руссю був покладений 1340 р., коли син Гедиміна Любарт закріявував на Волині й Галичині. Остання після 40 років запеклої воєнно-політичної боротьби відійшла до Польщі. Таким чином, Волинь стала першим реальним надбанням Литви на українських землях. Потім впродовж одного-двох десятиліть під контроль Вільна перейшли також Київщина, Сіверщина та Поділля, в результаті чого майже вдвічі збільшилася державна територія Литовського князівства. Таке стрімке приєднання величезних земельних обширів було, безперечно, явищем парадоксальним, як, власне, і загальні темпи розвитку цієї держави.

У «Повісті временних літ» литовські племена згадуються як північні народи, котрі дають данину Русі. Збереглися й поодинокі відомості про воєнні виправи руських князів проти литовців. На ті часи місцеві племена не мали будь-якої політичної організації. Разючі зміни відбулись у XIII ст., коли у Поніманні склалося нове державне утворення – Литовське князівство, першим правителем якого став Міндовг, названий у Галицько-Волинському літописі «самодержавцем у всій землі Литовській».

Фактором, який прискорив консолідацію місцевих племен, був потужний тиск ззовні, з боку німецьких рицарів, котрі проголошували своєю метою християнізацію язичників-литовців. Водночас піднесення Литви було зумовлене занепадом давньоруських земель, що його спричинило монголо-татарське нашествя. З Батієвою навалою назавжди пішли у минуле часи, коли, за висловом автора «Слова про загибель Руської землі» (XIII ст.), «Литва з болота на світ не показувалася». Йому вторить літописець XVII ст., зазначаючи, що саме тоді «Литва почала ярмо руське з себе скидати і з лісів виходити». Це ж, власне, стверджують і так звані білорусько-литовські (чи західноруські) літописи XVI ст. Згідно з версією просування литовців на Русь почалося тоді, коли «повстав цар Батий і пішов на Руську землю, і всю землю Руську завоював, і князів руських багатьох постинав, а інших у полон повів, і столиць усієї Руської землі город Київ спалив». Дізнавшись, що «Руська земля опустіла й князі руські розігнані», литовці вирушили на Русь і

«в чотирьох милях від ріки Німан на горі... вчинили (заснували) город і назвали його Новгородок. І вчинив собі князь великий у ньому столець, і назвався князем великим новгородським».

У цьому літописному переказі відбився, хоч і в легендарній формі, цілком реальний історичний факт: від самого початку Литовська держава не була етнічно однорідною – вже за часів Міндовга вона включала в себе так звану Чорну Русь, найзначніше місто якої Новгород-Литовський (сучасний Новогрудок) певний час було навіть столицею Литовського князівства. У другій половині XIII – на початку XV ст. ця держава зростала за рахунок східнослов'янських земель, котрі істотно переважали власне Литву як за своєю територією, так і за рівнем соціально-економічного та політичного розвитку. Наслідком цього стало «зрушення» литовської правлячої династії й усього устрою молодого держави, яка ввійшла в історію як Велике князівство Литовське, Руське та Жомойтське.

Більшість українських земель було приєднано до Литви за часів співправління князів Ольгерда та Кейстута. Щоправда, існує літописний переказ XVI ст. про виправу на Русь їх батька і попередника Гедиміна (князував у Литві протягом 1316 – 1341 рр.), під час якої він нібито завоював Волинську та Київську землі. Ця оповідь, досить докладна та сповнена багатьох цікавих подробиць, тривалий час не викликала сумнівів у істориків і мандрувала сторінками наукових праць та підручників. Нині ж цілком очевидно, що вона не відбиває реальних обставин переходу під владу Литви Волині та Київщини. Щодо першої, то її включення до сфери політичних впливів Вільна було забезпечено родинними зв'язками Любарта Гедиміновича, а не воєнною активністю Литви. Легендарною є й київська частина літописного оповідання: жодне з джерел XIV – XV ст. не містить відомостей про контроль Гедиміна над Києвом, який у той час, попри руйнацію та політичний занепад, вважався «головним містом усієї Русі» (1380 р., послання патріарха Нила), «матір'ю і главою усім градам руським» (1419 р., «Ходіння до Царгорода диякона Троїце-Сергієвого монастиря Зосими»), «главою усіх руських земель» (1427 р., лист великого князя литовського Вітовта), «славним великим градом, матір'ю градам» (1483, Волинський короткий літопис).

Реальною у цьому переказі є лише більшість персоналій. Це не дивно, бо майже всі вони запозичені невідомим нам автором із Галицько-Волинського літопису (XIII ст.). Таким чином, це оповідання було створено шляхом штучної комбінації осіб, що не були ані противниками, ані навіть сучасниками Гедиміна...

Втім у пам'ятках білорусько-литовського літописання містяться і більш вартісні відомості щодо приєднання до Литви південноруських земель. Це стосується літописів короткої редакції, складеної в середині XV ст. Серед інших переказів вони містять так звану «Повість про Поділля», де йдеться про справжні події – битву на Синій Воді (нині річка Синюха, ліва притока Південного Бугу) та утвердження на Подільській землі синів литовського князя Михайла-Коріата Гедиміновича. У пізньому, XVII ст., Густинському літописі з Синьоводською битвою хронологічно ув'язується й підкорення литовцями Київщини. Під 1362 р. тут зазначено: «У цей рік Ольгерд перемиг трьох царків татарських з ордами їх... і відтоді з Поділля вигнав владу татарську. Цей Ольгерд й інші руські держави під владу свою прийняв, і Київ під Федром-князем узяв, і посадив у ньому Володимира, сина свого». Синхронні писемні джерела дають підстави віднести утвердження Ольгерда у цьому регіоні до 1356 – 1357 рр. ...

Вважається, що успіху литовської експансії сприяли феодальні уособиці в Орді, відомі як «велика зам'ятня» 60 – 70-х рр., початок яким поклала загибель хана Бірдібека (1359). Відомо, що протягом 1359 – 1361 рр. у Сараї, столиці Золотої Орди, змінилося сім ханів, а 1362 р. внаслідок дій беклярибека Мамай монгольська держава розкололася на дві ворогуючі частини, кордоном між якими стала Волга. Наступні два десятиріччя – аж до приходу до влади Тохтамиша (1380) – були сповнені напруженої боротьби між саранськими приятелями й маріонетковими ханами Вользького Правобережжя.

Однак не варто перебільшувати масштабів ослаблення Орди. Мамай, фактичний правитель її правобережної частини, протягом 60 – 70-х рр. зумів утримати під контролем землі на захід від Волги, придушивши сепаратистські виступи феодалів улусу. Тож, очевидно, й взаємовідносини між правобережною Ордою та Литвою ґрунтувались у цей період не на засадах воєнного протиборства, а на принципово іншій, договірній, основі, що дало змогу литовським володарям, попри постійні, чи не щорічні напади німецьких рицарів, поширити свій політичний контроль на всю Південно-Західну Русь...

*Історія України: нове бачення: У 2 т. / О. І. Гуржій,
Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін.; Під ред. В. А. Смолія.
– К.: Україна, 1995. – С. 113 - 117*

Олена РУСИНА,
український історик

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ЗДОБУТКИ ОЛЬГЕРДОВИХ ЧАСІВ

Відкидаючи легендарні відомості білорусько-литовських літописів, не слід нехтувати тими їх даними, що верифікуються за іншими джерелами. Це стосується, насамперед, літописів короткої редакції, які містять так звану «Повість про Поділля», де йдеться про справжні події: битву на Синій Воді (тепер, очевидно, р. Синюха, ліва притока Південного Бугу) та утвердження на Подільській землі синів литовського князя Михайла-Коріата Гедиміновича.

Згідно з «Повістю...», за часів панування в Литві великого князя Ольгерда Гедиміновича (1345 – 1377 рр.) литовці погромили на Синій Воді трьох татарських князів – Хочібея, Кутлубугу й Дмитра. Ці три брати були спадковими, з діда-прадіда, володарями Поділля, порядкуючи тут за допомогою своїх отаманів і баскаків. Після визволення Поділля від татар сюди прийшли небожі Ольгерда – Юрій, Олександр і Костянтин Коріатовичі. Вони припинили сплату данини баскакам і всіляко боронили Подільську землю від татар...

Незважаючи на дещо фольклорний характер цього епізоду, немає підстав сумніватись у його достовірності – передусім, через наявність у давньому, першій половині XV ст. Рогозькому літописці згадки про те, що в 1362 р. Ольгерд «повоював» Синю Воду й Білобережжя (понижзя Дніпра). Відтак, попри лапідарність даної звітки і брак докладнішої інформації про цю подію, можна стверджувати, що саме вона поклала початок порядкуванню Коріатовичів на Поділлі.

У пізньому, XVII ст., Густинському літописі з Синьоводською битвою хронологічно пов'язується й підкорення литовцями Київщини. Під 1362 р. тут зазначається: «В сие лето Ольгерд победил трех царьков татарских из ордами их... и оттоли от Подолля изгнал власть татарскую. Сей Ольгерд и инния русския державы во свою власть прият, и Киев под Федором князем взят, и посадил в нем Володимера, сына своего; и начал над ним владети, им же отци его дань даяху»...

Україна крізь віки. В 15 т. / Ред. В. А. Смолій. – К.: Альтернативи, 1998 – 2000; Русина Олена Володимирівна. Т.6: Україна під татарами і Литвою. – 1998. – С. 55 – 56.

Володимир ЛИТВИН,
академік НАН України

ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ-РУСИ ДО СКЛАДУ ЛИТОВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

...Смерть останнього номінального представника династії Романовичів Юрія II в 1340 р. потягла за собою цілком зрозуміле послаблення державної влади в Галицько-Волинській землі, що припало на вкрай напружені для всієї Південно-Західної Русі часи. Адже саме тоді найближчі її сусіди переживали добу піднесення, подолання роздробленості чи виходу на міжнародну арену активного військово-політичного життя, як Литва.

Польща за часів Владислава Локетка і особливо його сина Казимира III, котрий правив у 1333 – 1374 рр., швидко виходить з епохи феодальної роздробленості, зміцнює свій воєнний потенціал і переймається проблемою розширення своїх територіальних меж. Ще наочнішим були в цей час успіхи правителів Угорщини. З утвердженням на угорському королівському престолі Анжуйської династії королівство в роки правління Карла-Роберта Анжуйського (1308 – 1342) та його сина і наступника Людовіка (1342 – 1382) охоплює не лише власне угорські землі, а й території Болгарії, Валахії, Молдавії, Хорватії, землі Буковини та Закарпаття.

Стрімко врывається на арену тогочасної європейської політики Литовське князівство. Литовські племена тривалий час платили Русі данину, а полоцькі чи вітебські князі ще в XII ст. використовували литовські дружини у своїх військових походах. Тиск з боку Тевтонського ордену, котрий намагався колонізувати населені балтами землі, став поштовхом для прискорення процесів консолідації литовських племен. Приблизно в 40-х роках XIII ст. один з племінних вождів – Міндовг змінив порядок управління литовськими землями, проголосив себе одноосібним правителем і «почав один княжити на всій землі Литовській». Зміцнивши свою владу на литовських землях, Міндовг починає поширювати її на суміжні слов'янські землі, які раніше входили до складу Київської Русі. Першими до Литви перейшли землі Середнього Понімання – так звана Чорна Русь, з розташованими тут містами Новгородок, Вовкавицьк, Городня, Слонім. Літописці не подають жодних свідчень насильницького підпорядкування цієї землі литовцями, і, швидше за все, вокняжіння тут Міндовга відбулося за згодою

місцевого населення. У Новогородку деякий час навіть знаходилася резиденція литовського князя.

Часом чи не найбільш швидкого територіального розширення та зростання могутності Литовського князівства стали роки князювання Гедиміна (1316 – 1341). Так, спочатку, в 1315 р., литовський правитель відвоював у галицько-волинських князів Берестейську землю, згодом, в 1320 р., приєднав до своїх володінь Вітебську землю, а вже після цього черга дійшла до Пінської та Туровської земель. На початок 40-х років XIV ст. до складу Литовського князівства входили майже всі землі сучасної Білорусі.

Об'єднуючи під своєю владою східнослов'янські землі, Гедимін, як правило, обходився без застосування зброї та насильства над місцевим населенням. Саме він першим з литовських князів почав називати себе володарем не лише литовців, а й русинів, а свою державу – Литовським і Руським Королівством.

Ще за життя великий князь литовський Гедимін, зібравши свою державу – одну з найбільших у Центрально-Східній Європі – пороздавав окремі її частини в управління синам, тракуючи її як патримоніальну власність. Так, Вільно (куди в 1323 р. було перенесено столицю князівства) з навколишніми містами було передано молодшому сину Явнугу, Тернаву та Слонім – Маснівиду, Пінськ і Туров – Наримонту, Новогородок і Вовкавицьк – Коріату, Волинь – Любарту, Вітебськ і Мінськ – Ольгерду, Трокі, Бересте та Городню – Кейстуту. Після смерті великого князя столиця його держави Вільно так і залишилася в руках молодшого Явнуга, і це викликало сімейне замішання серед Гедиміновичів. Сімейні чвари закінчилися державним переворотом, що його здійснили Ольгерд і Кейстут. Останній захопив столицю князівства та проголосив володарем Ольгерда – найстаршого з-поміж синів Гедиміна, а сам користувався правами співправителя.

Зібрану батьком територію співправителі розділили навпіл: Кейстут отримав західні землі – Жомоїть (Жемаїтія, Жмудь), Литву (Аукштайтію), Підляшшя з Бельськом і Берестейську землю, а Ольгерд – східні від лінії Городня – Трокі – Інфлянти території, тобто переважно руські землі. Столицею західної частини стало Трокі, а східної – Вільно. Так само, як у випадку з територією, було розділено сфери політичного впливу та політичної відповідальності братів. Кейстут мав опікуватися західною політикою Великого князівства Литовського, головним чином протидіяти німецьким орденам, а Ольгерд – стосунками з Московією, Новгородом, Псковом і Золотою Ордою та її васалами.

Саме з діяльністю Ольгерда і пов'язане приєднання більшої частини українських земель до складу Великого князівства Литовського. Виступивши з антитатарською програмою збирання руських земель, Ольгерд на початок 50-х років XIV ст. підпорядкував своїй владі решту білоруських земель (Бобруйськ, Речицю, Чичерськ, Пропойськ та ін.), 1358 р. – удільне князівство з центром у Мстиславі, потім його владу добровільно визнало брянське боярство. А наприкінці 1361 – на початку 1362 рр. війська литовського князя зайняли Київ, де було посаджено намісником його сина Володимира Ольгердовича. Невдовзі, у тому ж таки 1362 р., Ольгерд заволодів південною частиною Чернігово-Сіверщини та більшою частиною Переяславської землі.

Восени цього ж року в битві під Синіми Водами (нині р. Синюха на території сучасної Кіровоградської обл.) князю вдалося отримати важливу перемогу над військами трьох татарських орд – Кримської, Перекопської та Ямболуцької (Джамбойлуцької), що на той час уже виділилися з колишнього улусу Ногая та контролювали Поділля і степові території Північного Причорномор'я. Війська Ольгерда склалися з його відбірної рицарської дружини, а також із загонів місцевого боярства Київської та Чернігово-Сіверської земель, загонів волинян під проводом Любарта та подолян під орудою Коріатовичів.

Унаслідок цих виправ він вийшов у пониззя Дністра та до Дніпровських порогів. Поділля було передано великим князем в уділи своїм племінникам – Юрію, Олександрю, Костянтину та Федорові Коріатовичам, на плечі котрих було покладено завдання налагодження оборони краю від татарських набігів.

Щоправда, існує й інша точка зору з приводу часу прилучення до Великого князівства Литовського подільських земель. У відповідності з нею, це сталося ще в 40-х роках, коли землі, розташовані між Россю та Чорним морем – з півночі на південь, потрапили під пильну увагу середнього сина Гедиміна Коріата-Михайла. Саме тоді на так званому Малому Поділлі – землях між Кам'янцем, Смотричем, Червоноградом, Скалою Подільською і Бакотою – і осів Коріат зі своїми синами. А отже, Ольгерд лише визнавав фактичний стан справ, який вже існував раніше, а також, можливо, розширив уділи Коріатовичів...

Литвин Володимир.

Історія України: Підручник. – К.: Наук. думка, 2006. – С. 96 – 98.

Фелікс ШАБУЛЬДО,
кандидат історичних наук
(Київ)

СИНЬОВОДСЬКА БИТВА 1362 р. У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Розгром трьох ординських князів, тогочасних спадкоємних володарів Подільської землі, військом в. кн. литовського Ольгерда (1345 – 1377) в битві біля Синіх Вод вперше згадується в літописній повісті «Про Поділля». Ім'я автора цієї писемної пам'ятки залишилося невідомим. Певним є те, що він мав причетність до вищих урядово-бюрократичних кіл великого князівства Литовського, Руського та Жемантійського й написав свій твір на початку 1430-х років, у розпал польсько-литовського воєнного конфлікту, в ході якого обидві сторони розв'язували політичну проблему: кому саме – Польському королівству чи Великому князівству Литовському – належатиме вся Подільська земля.

Саме з цієї причини в оповіді «Про Поділля» Синьоводська битва трактується як головна призвідниця ліквідації влади адміністрації Золотоординської держави в усій Подільській землі й заміни її владою литовських князів-братів Коріатовичів та їхнього дядька та сюзерена Ольгерда. Політичні обставини, за яких була створена пам'ятка, внесена згодом до складу широкої редакції літописів Великого князівства Литовського, визначили не тільки мету її створення, а й загалом офіційний характер. Якщо мету можна сформулювати як спробу обґрунтувати виняткові права правителів Великого князівства Литовського на володіння Подільською землею, то щодо характеру слід зауважити, що офіційність оповіді виявилася насамперед у певному доборі, порядку викладу й у тенденційній інтерпретації історичних фактів. Так, зокрема, в ній підкреслюється, що утвердження влади князів Коріатовичів на Поділлі сталося «со князя великого Олгирдовим презволениемъ й с помощію Литовския земли». Натомість в оповіді не згадано інші воєнно-політичні акції Ольгерда, спрямовані проти Орди того ж 1362 р., тим паче антиординські дії, що передували їм, правителів Польського та Угорського королівств.

Своєрідною й адекватною за об'єктивністю відповіддю супротивної сторони на офіційну політичну позицію урядових кіл Великого князівства Литовського, що концептуально повною мірою

відобразилася в оповіді «Про Поділля», стала заява польських послів на вальному сеймі у Любліні 1448 р. Посилаючись на свідчення хронік, послы стверджували, що Подільська земля ніколи не належала до Литви, ані теж поляки її не мали від литвинів, а що польський король «держав Поділля миром», отримавши його почасти у спадок за правом рідства, а почасти відібравши від ординців й зміцнивши дерев'яні фортеці у Кам'янці, Бакоті, Брацлаві, Межибожжі та у Володимирі. Зрозуміло, що про Синьоводську битву польські послы не згадували.

Обидві версії знайшли своїх прихильників і оборонців в інтелектуальному середовищі середньовічних країн Центрально-Східної Європи. За пропольською концепцією визначився видатний польський історик XV ст. Ян Длугош, узасаднивши її документальними джерелами намагався Марцін Кромер. Спроби останнього викликали критику з боку Мацея Стрийковського, який у своїй «Хроніці польській, литовській, жмудській та всієї Русі», вперше виданій у 1582 р., підкріпив концепцію анонімного автора оповіді «Про Поділля» додатковими свідченнями про Синьоводську битву, почерпнутими ним з ординського джерела. Таким чином проблема битви біля Синіх Вод через свій нерозривний зв'язок з історією Подільської землі з політичної проблеми перетворилася на історіографічну, надовго прикувавши до себе увагу і політичні пристрасті істориків-опонентів.

У новітній час спір в історіографії навколо подільської та синьоводської проблем поживався після того як у середині 1880-х років професор Київського університету св. Володимира В. Б. Антонович увів у науковий ужиток власну синьоводську концепцію. На відміну від своїх попередників В. Б. Антонович виділив битву біля Синіх Вод з ряду інших антиординських акцій Великого князівства Литовського у XIV ст., зв'язавши її не стільки з історичною долею Поділля, скільки з приєднанням Києва і Київщини до Литви, і вперше поставив у центр дослідницької уваги суттєві складові синьоводської проблеми: по-перше, антиординський характер воєнно-політичних акцій Ольгерда в українських землях 1362 р., і, по-друге, мирний, ненасильницький у цілому щодо місцевого населення спосіб утвердження його верховної влади над Києвом і Середньою Наддніпряниною. В. Б. Антоновичу належить пріоритет у науковій розробці також інших конкретних питань синьоводської проблеми: визначення дати самої битви, локалізації її місця, вияснення її безпосереднього результату, та ін. Він же дав документальні відповіді на кілька важливих питань, дотичних до

синьоводської проблеми, як наприклад, визначення територіального складу Подільської землі в другій половині XIV століття, володіння Подільської орди й характер її зв'язку з ханською владою на середину XIV ст., форми залежності від неї місцевого населення тощо.

Концепція В. Б. Антоновича посіла помітне місце в історіографії синьоводської проблеми. Вона, як у свій час розповідь Мацея Стрийковського в його хроніці про розгром ординців біля Синіх Вод і вигнання їх військом Ольгерда не тільки з Поділля, а й з усієї південної частини Наддніпрянщини, значно зміцнила і, більш того, осучаснила в науковому відношенні концепцію анонімною оповіді «Про Поділля». Попри той факт, що ця концепція не стала неподільною домінуючою навіть у вітчизняній історіографії, вона знаменувала певний поступ у дослідженні середньовічної історії України, Литви і Білорусі, привернула до себе увагу учених, поділивши їх на її прихильників та опонентів.

Відаючи належне творчому внеску В. Б. Антоновича у наукову розробку синьоводської проблеми, необхідно зазначити також допущені ним помилки і прорахунки. На жаль, доводиться констатувати, що сама синьоводська проблема досліджувалася ним не спеціально й комплексно, а лише в контексті більш широкій проблеми приєднання більшості українських земель до Великого князівства Литовського, як протиставлення літописним відомостям про завоювання в. кн. литовським Гедиміном (1316 – 1341) Волині і Київщини, до того ж переважно у верифікаційній площині.

Через останню обставину увага В. Б. Антоновича й наступних дослідників синьоводської проблеми була прикута здебільшого до її джерелознавчих, а не фактологічних аспектів. Але й тут була допущена методична помилка: основним джерелом визнавалися лише літописні пам'ятки і явно недооціненими залишилися поодинокі, зате надзвичайно важливі дані актового матеріалу. Пошуки ж дослідниками кінця XIX – першої половини XX ст. найбільш вірогідного історичного джерела призвели до штучного зменшення й так недостатньої інформації.

Усе це, природно, негативно позначилося на деяких конкретних і кінцевому результаті дослідження синьоводської проблеми. Вона була зведена (на підставі головним чином фрагментарних свідчень оповіді «Про Поділля» і Густинського літопису) до походу військ в. кн. литовського Ольгерда на Поділля, розгрому місцевих ординських князів, наступному спустошливому рейду до гирла Дніпра і Південного Бугу та результатом цих воєнних дій. Певна річ, що при

такому розумінні синьоводської проблеми сама битва біля Синіх Вод оцінювалася як політична подія локального значення, а питання про вплив синьоводських подій на подальшу долю Ординської держави та її панування у Східній Європі навіть не поставало.

Наступники В. Б. Антоновича, посилаючись на його висновки, не завжди вдавалися до самостійних досліджень синьоводської проблеми. Серед тих учених, чії наукові розробки завдяки своїй докладності, глибині й оригінальності висновків чи науковій позиції, назавжди увійшли до історіографічної традиції цієї проблеми і донедавна складали основу наукових уявлень про неї, слід назвати у першу чергу М. П. Шашкевича і М. С. Грушевського.

У розлогій рецензії першого з них на працю В. Б. Антоновича найбільш ґрунтовно віддзеркалилася позиція незгодних з його синьоводською концепцією. В ній відомий історик, філолог й головний опонент В. Б. Антоновича з питань приєднання українських земель до Литви зробив спробу обґрунтувати власний погляд на синьоводські події. На відміну від свого опонента М. П. Шашкевич заперечив зв'язок між трьома, як на його думку, відокремленими в часі й різними обставинами подіями: 1) встановленням залежності Києва від Литви; 2) приходом на Поділля князів Кориатовичів і підпорядкування його їм; 3) розгром трьох ординських князів, що, зокрема, могло бути результатом не Синьоводської битви, а іншої воєнної акції. Якщо першу з цих подій М. Шашкевич датував 1333, то другу – 1351 роком (йдучи за хронікою Биховця), а третю відносив на кінець XIV століття.

Дослідницька позиція М. П. Шашкевича зумовлена іншою, ніж у В. Б. Антоновича, оцінкою писемних джерел і серед них тих, що містили в собі відомості про Синьоводську битву. Її підставою послужила ще одна версія оповіді «Про Поділля» у складі третьої, більш пізньої редакції білорусько-литовських літописців, в якій розгром трьох ординських князів через зіпсований початок тексту приписано не Ольгерду, а його племінникові в. кн. литовському Вітовту (1392 – 1430). В цьому М. П. Шашкевич пішов слідом за припущенням Марціна Кромера, від якого той, щоправда, зразу же відмовився. Повідомлення про Синьоводську битву Никонівського й Густинського літописів М. П. Шашкевич, на відміну від В. Б. Антоновича, не надав особливого значення, а відомості, переказані М. Стрийковським в його хроніці, поставив під сумнів. Його теза про відсутність зв'язку між битвою біля Синіх Вод і утвердженням влади князів Кориатовичів на Поділлі згодом знайшла підтвердження і плідно розроблялася такими відомими

представниками польської історіографії як Х. Шашкевич, Ю. Пузина, Ст. Кубинський, Х. Ловм'яньський.

З самого початку своєї наукової діяльності М. С. Грушевський зарекомендував себе як послідовний прихильник і захисник концепції В. Б. Антоновича. Він вказав на безпосередній зв'язок київських подій 1358 – 1362 років (боротьба двох митрополитів – Олексія і Романа – за митрополію Київську і всієї Русі, зміщення київського князя Федора та ін.) з битвою біля Синіх Вод, а останньої – з початком міжусобиць і ослабленням ханської влади в Орді. Отже, М. С. Грушевський чи не вперше розглянув синьоводську проблему рівнобічно і на широкому тлі литовсько-польсько-ординських взаємин. Своїми здогадами відносно причин заміщення князів у Києві, хронологічної послідовності і причинно-наслідкового зв'язку між цією подією та Ольгердовим походом проти ординців 1362 року учений накреслив головні дослідницькі напрямки наукового розв'язання київської проблеми, але висловлені ним гіпотези і припущення й досі залишаються незужитими. Як М. Карамзін, М. Шашкевич, Н. Молчановський та деякі інші його попередники, М. С. Грушевський звернув увагу на повідомлення Никонівського літопису про Коршев, здобутий Литвою одночасно із «завоюванням» Синіх Вод і Білобережжя, але відмовився визнати зв'язок цього повідомлення із синьоводською проблемою через невідоме на той час місцезнаходження Коршева, хоч і вказав на єдино можливий спосіб його локалізації. Учений також визнавав утвердження литовських князів Коріатовичів на Поділлі й зміцнення ними системи оборони краю після Синьоводської битви.

Чимало наукових здобутків М. С. Грушевського із синьоводської проблеми сформульовано у вигляді гіпотез, здогадів і припущень. До цього спричинилися, вважаємо, не лише його скептицизм дослідника і його схильність до виважених висновків, розуміння недостатньої вивченості історії України XIV століття – її джерел, окремих фактів, подій і важливих наукових проблем – а й жорстка заданість схеми синьоводської концепції В. Б. Антоновича, якої дослідник неухильно дотримувався. У поодиноких, однак важливих випадках, саме її постулати перешкодили видатному історичу зробити певний висновок або ж призвели до помилкового твердження. Так, наприклад, сталося з визначенням місця самої битви. Її М. С. Грушевський як і його учитель, а ще раніше М. М. Карамзін зв'язував спершу з берегами р. Синюхи, лівої притоки Південного Бугу, але згодом, мабуть, беручи до уваги на той час ще не цілком з'ясований зв'язок Синьоводської битви з політичним статусом

Києва і Київщини, висловив припущення, ніби Синьою Водою могла бути р. Сливовий, що плине значно далі на північ, на прикордонні Волині, Київщини і Поділля. Помилково, зрештою, була визначена і дата Синьоводської битви – 1363 рік.

В цілому ж дослідження М. С. Грушевського синьоводської проблеми за схемою В. Б. Антоновича сприяла визнанню її представниками як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії, навіть попри той факт, що концепція Яна Длугоша – Марціна Кромера не була занедбана польською історичною наукою. «Автори, які писали після М. Грушевського (М. Любавський, А. Яблоновський, Т. Корзон, О. Халецький, Є. Натансон-Леський, І. Іонинас, Л. Колянковський, Х. Шашкевич), – слідом за Ст. Кучиньським робить висновок сучасний литовський історик Р. Батура, – визнавали перемогу Ольгерда біля Синіх Вод 1362 р. або 1363 р. й підкреслювали її велике значення для вилучення південних земель з-під татарського володарювання. З цим висновком не можна не погодитися. Більше того, донедавна він був правильним і стосовно сучасної історіографії.

Проте нове звернення до синьоводської проблеми і комплексний аналіз її джерельної основи на сучасному рівні історичних знань внесли суттєві корективи у традиційне уявлення про неї, якщо не змінили його докорінно.

Насамперед це стосується писемних джерел, що розповідають про синьоводські події, або якимсь чином їх характеризують. На відміну від наших попередників вважаємо, що основу джерельної бази синьоводської проблеми, окрім, звичайно, літописної оповіді «Про Поділля», складають звістки ще трьох різночасних, різнохарактерних і незалежних одна від одної писемних пам'яток – найстаршого і найавторитетнішого, якщо йдеться про події XIV ст., Рогозького літописця, складеного в остаточній редакції восени 1394 р. також літописного «Списку руських міст далеких і близьких» і «Хроніки польської, литовської, жмудської та всієї Русі» Мацея Стрийковського. З них першорядне значення має лаконічний запис Рогозького літописця, який на відміну від інших літописних джерел, зберіг свою структурну цілісність, і, отже, подає не ущерблену інформацію про час, місцевість і деякі інші конкретні обставини, що характеризують антиординські акції Великого князівства Литовського у 1362 р.

Звістки Рогозького літописця підтверджують і доповнюють дані «Списку руських міст далеких і близьких», який дає змогу локалізувати завойований «Литвою» перед Синьоводською битвою

Коршев на Тихій Сосні, правій притоці Дону в його середній течії, а не у верхів'ї Дону, як це досі вважалося. Таке ж значення визнаємо за хронікою М. Стрийковського, відповідні повідомлення якої всупереч усталеним з кінця XIX ст. негативним їх оцінкам сприймаємо як ординське за своїм походженням, достовірне і докладне джерело інформації про антиординські акції Великого князівства Литовського 1362 р., передусім про їх просторові характеристики. Взяті сукупно звістки Рогозького літописця, «Списку руських міст далеких і близьких» та «Хроніки» Мацея Стрийковського переконують, що відтепер буде дійсно науковим вести мову (звичайно, якщо стару синьоводську проблему розуміти не традиційно, а широко і в цілому) не лише про похід Ольгердового війська на Поділля і його кульмінацію – битву біля Синіх Вод, а про задалегідь спланований широкомасштабний наступ збройних сил Великого князівства Литовського на володіння Ординської держави у лісостеповій зоні й степах Північного Причорномор'я по обидва береги Дніпра.

Цей наступ склав головний зміст усієї антиординської воєнної кампанії 1362 р. і операційно був реалізований у двох походах литовсько-руських військ: першому, спрямованому на південь Дніпровсько-Донського межиріччя аж до гирла Дону і Азова (рухаючись тільки за таким маршрутом й можна було прогнати ординців «аж до Волги», Азова і в Крим, про що виразно свідчить «Хроніка» Мацея Стрийковського і обережно натякає Рогозький літописець) і другому, що досяг гирла Дніпра і Південного Бугу і під час якого відбулася Синьоводська битва.

Літописні дані дозволяють визначити хронологічні рамки цієї кампанії, але лише приблизно. Рогозький літописець, що є головним джерелом з цього питання, повідомляє про задніпровський похід у рубриці, датованій 6871 роком (тобто 1363 р.), але з уточнюючою хронологічною ознакою: «того же літа». Наступну звістку – про похід Ольгерда на Сині Води і Білобережжя – літописець датує осінню того ж року. Логічно зробити висновок, що обидва походи відбулися на зламі літнього і осіннього сезонів 1362 вересневого року і що якогось значного хронологічного розриву між ними не було. Отже, перший з них, задніпровський, мав закінчитися до 1 вересня, а другий, синьоводсько-білобережний, незабаром після цієї дати, ймовірно, наприкінці вересня – на початку жовтня 1362 р.

Визначені у такий спосіб просторово-часові параметри литовської «Задніпряни» роблять можливим співставлення її з синхронними подіями початкового періоду внутрішніх усобиць у Золотій Орді 60

– 70-х років XIV ст. і визначення мети й деяких політичних обставин задніпровського походу Ольгердового війська влітку 1362 р. Як результат подібної реконструкції вимальовується такий хід подій в ординських володіннях на півдні між Волгою і Дніпром наприкінці літа 1362 р., зв'язаних з цим походом.

Саме в кінці серпня того року на цій території, підвладній екс-хану Кельдібеку, вигнаному раніше з ординської столиці внаслідок поразки, завданої йому в битві за Сарай ал-Джедід Мюридом, іншим претендентом на ханську владу, утворився політичний вакуум, який був негайно заповнений військами великого литовського князя Ольгерда і кримського еміра Мамаю, які уклали між собою військово-політичний союз, спрямований проти представників легітимної династії Джучидів. Орда Мамаю саме тоді захопила Азов (Азак), що підтверджується даними нумізматики. Встановивши контроль над південною частиною регіону, Мамай з усіма своїми силами рушив у Нижнє Поволжя, де знову втрутився в боротьбу за ординську столицю, а військо Ольгерда попрямувало на Поділля, до Синіх Вод, обравши для цього найкоротший маршрут – відгалуження Муравського шляху, що вели до колишніх зручних переправ через Дніпро біля Черкас і Канева. Дуже вірогідно, що саме ця обставина була зафіксована ординським джерелом і згодом переказана М. Стрийковським у його хроніці.

Хоч похід Ольгерда на Поділля, сама битва біля Синіх Вод та її результати упродовж тривалого часу неодноразово привертала увагу дослідників різних країн, наукових напрямків і шкіл, однак донині ціла низка питань, що безпосередньо стосується цього походу, потребує вивчення, уточнення і додаткової аргументації.

Насамперед це потрібно зробити щодо місця самої битви. Визначаючи його, перші дослідники синьоводської проблеми спиралися здебільшого на оповідь «Про Поділля», де воно вже трактувалося як прирічкове місцевість («побил татар на Синей воде»). Водночас звістка Рогозького літописця, котра залишалася для них невідомою аж до 20-х років XIX ст., дозволяє розуміти під Синіми Водами і річку, і урочище, і населений пункт («Тое же осени Ольгерд Синю воду й Белобережїє повоеваль»). М. Стрийковський зазначив, що воїни Ольгерда «прийшли на урочище до Синьої Води, проминувши Канів і Черкаси», коли побачили у степу велику орду, з якою й розпочали битву, і назвав Торговицю першою серед надроснянських міст, визволених з-під вади ординців. З цими звістками узгоджується запис «Книги Великому Кресленню» такого змісту: «А вверх по реке Бокгу 50 верст, пала в Бокг река Синяя

Вода, а на речке Синеи Воде, 70 верст от Бога, город Синяя Вода». На підставі цього запису, джерело якого слід датувати, наймовірніше, кінцем XV ст., польський історик Ст. Кучинський ще в 30-х роках XX століття зробив висновок, що битва відбулася в околицях міста Синя Вода, яке знаходилося колись на р. Синюха, лівій притоці Південного Бугу, однак не зробив спроби точніше локалізувати його. Тим часом, координатні ознаки запису «Книги Великому Кресленню» досить точно вказують на сучасне смт. Торговицю Кіровоградської області, як на місцезнаходження Синіх Вод, ординського міста першої половини XIV ст., долю якого, зокрема, і передусім, як на нашу думку, й мала вирішити Синьоводська битва.

Судячи з повідомлення хроніки М. Стрийковського, військо Ольгерда не застало зненацька противника на Поділлі й було зустрінуте відмобілізованими військовими силами ординських князів. З цього приводу в науковій літературі висловлювався здогад, ніби їхня бойова готовність була спровокована попередньою якоюсь антиординською активністю литовських князів Кориатовичів. Таке припущення здається вірогідним, особливо з огляду на те, що починаючи з 1340-х років, Подільська земля, підвладна Орді, не один раз ставала об'єктом наступу збройних сил сусідніх держав. Але його вірогідність зменшується, якщо врахувати спланованість і масштабність воєнних операцій великого князівства Литовського на півдні у 1362 році, які безсумнівно диктували необхідність певної координації усіх дій, отже, потребували зосередження значних військових сил під єдиним командуванням. До того ж це припущення не пояснює, чому саме до Синіх Вод прямувало литовсько-руське військо і чому під його стінами відбулася одна з вирішальних битв тогорічної воєнної кампанії.

Думається, що відповіді на порушені питання слід шукати у вивченні значення Синіх Вод в економічній і політичній структурі Ординської держави. В цьому може допомогти карта України середини XVII ст. Гійома Левассера де Боплана, на якій Торговиця показана на переправі через Синюху і на відтинку Чорного шляху, широко відомого у XIV ст. як *via Tartaria* – важливої ланки міжнародної торгової магістралі, що з'єднувала країни Західної та Північної Європи з морськими портами Криму і стародавнім Караванним шляхом, продовженням Великого шовкового шляху в Північному Причорномор'ї. Її доповнює турецька карта кінця XV – початку XVI ст., на якій приблизно в межах басейну Південного Бугу позначено місто Ягу («Йабгу»), постійно згадуване в ярликах

кримських ханів XV – першої половини XVI ст. на українські землі. Ця інформація робить можливим ототожнення Синіх Вод з Ябу-городом ханських жалуваних ярликів, але перед тим необхідно уточнити його місцезнаходження.

Перша, але невдала спроба локалізувати Ябу-город належить Ф. Петрусю, який ототожнював це місто з руїнами Ак-Мечеті на Південному Бузі. Дослідник, однак, не брав до уваги важливі обставини: по-перше, що назва Ак-Мечеті довго утримувалася за певним населеним пунктом, і, по-друге, що ординські міста нерідко мали подвійну назву – тюрською і слов'янською мовами, причому друга не завжди була калькою з першої.

Ще одну спробу віднайти місцезнаходження Ябу-города зробив польський дослідник З. Абрагамович, публікатор згаданої старої турецької карти і автор докладних коментарів до неї. Він визначив його «десь на половині дорозі між Очаковим і Білгородом», оскільки на карті воно показано «на півдорозі між Дніпровським лиманом і гирлом Дністра, децо «праворуч» (тобто на північ) від цієї дороги, але все ж недалеко від морського берега». При цьому З. Абрагамович не врахував власний висновок: складача карти цікавив насамперед водний шлях до Києва, відображений ним досить точно, на протигагу іншим деталям. Отже, і цю спробу, здійснену на підставі єдиного, хоч і цінного джерела, не можна визнати достатньо точною. До того ж необхідно зауважити: при всій ретельності лінгвістичного аналізу топонімічного матеріалу карти, ґрунтовності екскурсів в історію політичних взаємин Польщі, Литви і України з Кримським ханством і Туреччиною в кінці XV – XVIII ст. при визначенні часу її створення, що безумовно слід поставити в заслугу польському досліднику, йому, очевидно, залишилися невідомими історія виникнення ханських жалуваних ярликів на українській землі і еволюція їхнього тексту. Внаслідок цього З. Абрагамович існування Ябу-города пов'язував лише з Кримським ханатом і часом видачі Манглі Гіреєм чергового ярлика у 1507 р., а не із Золотою Ордою та її тюркомовним населенням.

Локалізуючи Ябу-город, обидва дослідники обминули увагою важливу ознаку – жорстко фіксоване місце його серед інших «степових» міст ординського Поділля в усіх ханських ярликах. В них саме Ябу-город розпочинав ряд населених пунктів, розташованих здебільшого в басейні Південного Бугу. Цей ряд має такий вигляд: «Ябу-город, Балыклы, Караул, Черний город, Дашов городище, Тошии, Немир Мушач, Ходоров, со всіми их выходы и данми, и з землями, и водами». З названих міст більш-менш точно локалізовані

Балаклея (на правому березі Чичаклеї при впадінні її в Південний Буг), Караул (м. Рашків на Дністрі), Чорний город (локалізується поблизу Очакова, або на правому березі Дністровського лиману), Дашів, на правому березі Південного Бугу при злитті його з Дніпром. Примітно, що всі чотири міста, названі в ярликах слідом за Ябу-городом, знаходилися від нього на південь. Отже, ханські ярлики, як і прокоментована З. Абрагамовичем стара турецька карта, вказують на те, що Ябу-город знаходився десь у межах басейну Південного Бугу, але на відміну від неї свідчать про доволі значну віддаленість цього ординського міста від узбережжя Чорного моря.

Як і Ф. Петрусю, З. Абрагамовичу було невідоме значення слова «йабгу», що він спеціально зазначив. Тимчасом, це значення, без сумніву, служить важливим орієнтиром для вяснення місця Ябу-городка серед інших ординських міст, оскільки «йабгу» – це титул намісників з числа найближчих родичів правителів «степових» імперій, що час від часу виникали у суспільстві номадів Центральної Азії, починаючи з Першого тюркського каганату в VI ст. Монгольська імперія, до складу якої до початку 60-х років XIII ст. належав Улус Джучі (разом з Золотою Ордою), також виникла як поліетнічна «степова» імперія, що під владою Чингізхана та його найближчих наступників об'єднала кочове і напівкочове населення Євразії. Її державний устрій також складався під впливом давніх традицій державності азійських кочівників. Проте уживання титулу «йабгу» представниками монгольської аристократії писемні джерела не зафіксували. Згадка про Ябу-город в ярликах кримських ханів XV – першої половини XVI ст., в основу яких покладено (як і досі традиційно вважається в історіографії) ярлик золотоординського хана Тохтамиша, виданий в. кн. литовському Вітовту в 1398 р., – це, здається, перше удокументоване, хоч і опосередковане, свідоцтво уживання древнього титулу в тюркомовному середовищі західних улусів Золотої Орди, який застосовувався, найімовірніше, до золотоординських улусбеків.

Все сказане, думається, дає підставу зробити такий висновок: місто Сині Води або ж Ябу-город знаходився на місці сучасної Торговиці на Кіровоградщині й служив у першій половині XVI ст. за резиденцію для ханського намісника у володіннях Золотої Орди на захід від Дніпра. Про те, що це було колись не ординарне місто, свідчив ще в середині XVI ст. Михалон Литвин, котрий, маючи на увазі велич і розкіш руїн Торговиці, прирівнював її з легендарною Троєю. З врахуванням усіх викладених вище обставин стає зрозумілим, чому саме на Сині Води був спрямований наступ

Ольгердового війська восени 1362 р. і чому саме десь поблизу, можливо, на околицях цього міста сталася його вирішальна битва з військовими силами улусів Ординської держави.

При недостатній вивченості конкретних питань синьоводської проблеми й викривленому загальному уявленні про неї, різних, нерідко альтернативних, підходах до її висвітлення, оцінка результатів походу війська Ольгерда на Сині Води і Білобережжя 1362 р. не могла бути ні однозначною, ні адекватною події. Вона традиційно зводилася до двох своїх аспектів: визначення територіальних набутків Великого князівства Литовського та впливу Синьоводської битви на процес приєднання до нього українських земель. Однак і тут спостерігається значна розбіжність у думках: від визнання факту витиснення влади ординської адміністрації з основного масиву Подільської землі, Києва і всієї Середньої Наддніпрянщини (М. Стрийковський, К. Стадницький, Ф. Брун, В. Антонович, М. Грушевський, О. Халецький, О. Гурка, Б. Шпулер, Г. Вернадський, Р. Батура, В. Єгоров та ін.) до применшення (Н. Молчановський, О. Русина), невизначеності позиції (П. Кнолл, Д. Дилетант), ігнорування і навіть заперечення ролі Синьоводської битви у вилученні Поділля з системи володарювання Ординської держави у Східній Європі (Я. Длугош, М. Кромер, М. Шашкевич, А. Прохачка, Ю. Пузина, Ст. Кучинський, З. Качмарик та інші).

Нове трактування синьоводської проблеми потребує, звичайно, й нових підходів до оцінки такої принаймні східноєвропейського масштабу і значення політичної події, якою безперечно була антиординська кампанія Великого князівства Литовського 1362 р. Розуміючи, що в рамках однієї статті це складне завдання неможливо виконати, змушений обмежитися в даному разі лише окресленням головних компонентів такої оцінки й постановкою питання про політичні наслідки цієї кампанії для її безпосередніх учасників – населення українських земель, Великого князівства Литовського і Ординської держави. Нова оцінка, думається, має бути різнобічною і враховувати як безпосередні й конкретні результати обох походів литовсько-руського війська – задніпровського і подільського, – так і далекосяжні політичні, економічні й соціально-культурні наслідки не тільки для протистоящих сторін, а й для інших країн Центрально-Східної Європи, їхній вплив на зміну в цьому регіоні геополітичної ситуації в цілому.

Історичні джерела, хоч і опосередковано, але дуже узгоджено, свідчать, що події 1362 р. потягли за собою визволення населення Центральної України від обтяжливої регулярної данини і

безпосереднього політичного контролю Ординської держави, територіальні володіння якої внаслідок подій 1362 р. були відсутні у північно-західному регіоні Причорномор'я до прибережної зони у пониззі Дністра і Південного Бугу, а на Дніпрі – до його порогів. Натомість безпосереднім результатом розриву ланцюга золотоординської неволі, що перед тим сковував Центральну Україну, було остаточне закріплення її земель – Київської, Волинської, більшої частини Подільської та Чернігово-Сіверської у складі Великого князівства Литовського, державні кордони якого сягнули на півдні гирла Дніпра і Дністра, а на південному сході – річищ Ворскли і Тихої Сосни. У подальшому Велике князівство Литовське цупко утримувало новонадані території за собою, що створювало у цілому сприятливі умови для їх заселення і господарського освоєння землеробським населенням Середнього Наддніпров'я.

В культурно-історичному контексті зміни, що постали після 1362 р., означали закінчення понад столітньої епохи штучно насадженої ізоляції українських земель від контактів із західною (європейсько-латинською) цивілізацією і переважаючих впливів на них євразійського «*Rax pomadisa*», синкретизованих після Золотої Орди на початку XIV в. з впливами мусульманського Сходу, а також традиційних цивілізаційних впливів занепадаючої Візантійської імперії, стратегічного політичного партнера Ординської держави у Центрально-Східній Європі з кінця XIII ст. У певному сенсі можна стверджувати, що приєднання основного масиву українських земель до Великого князівства Литовського на початку 60-х років XIV с. не тільки придало новий імпульс його інтеграційній політиці на Русі, а й невдовзі визначило геополітичну переорієнтацію цих земель зі Сходу на Захід.

Воєнний конфлікт 1362 р. з Великим князівством Литовським мав далекосяжні згубні наслідки для самої Золотоординської держави. Передусім вона втратила значний обшир стратегічно важливої території, що завдало непоправної шкоди одному з найбільш розвинених в економічній і соціальній сферах її регіонів – Ак-Орді (західному крилу держави), ослабила в цілому Улус Джучі й всю систему його володарювання у Східній Європі. Перш за все, це проявилось в тому, що одна з чергових внутрідинастичних криз, (а вони час від часу і раніше й потім вражали Золоту Орду), розпочавшись зі смертю останнього повноправного хана – батуїда Бердібека (1359 р.) переросла невдовзі в катастрофічну за своїми наслідками двадцятирічну загальнодержавну політичну кризу, яка,

по суті, започаткувала собою тривалий період занепаду Ординської держави аж до її остаточного територіально-політичного розкладу у 20-х роках XV ст.

Не менш значущим здається й той незаперечний факт, що відвойована у Золотої Орди в 1362 р. територія – це лісостепова зона України і частина північної окраїни степів Північного Причорномор'я, через які споконвіку проходив Великий кордон між світом цивілізацій Центрально-Східної Європи, зорієнтованих переважно на землеробство, і світом суспільств скотарів-номадів Євразії, хвилі нашествия яких час від часу наповнювали прийдшим людом Решт-і-Кипчак, західну частину Великого степу. Означена територія була також водночас і зоною, де стикалися зустрічні колонізаційні потоки, відбувалися різноманітні контакти аж до утворення синкретичних форм господарського і соціо-культурного буття, що було характерним явищем для закономірного процесу «осідання» кочовиків на землю. Особливою інтенсивністю відзначався цей процес в західних улусах Золотої Орди в першій половині XIV ст., але незабаром був перерваний, очевидно, внаслідок воєнних дій 1362 р. Тим самим, як на нашу думку, був порушений природний шлях трансформації спершу кочівницького суспільства Золотої Орди у суспільство осілих землеробів і напівкочових скотарів, а в Ак-Орді вона у старих формах і масштабах стала просто неможливою. Отже, наступ військ Великого князівства Литовського у причорноморських степах 1362 р. якщо і не перекреслив цілковито історичну перспективу подальшої еволюції золотоординського суспільства, то принаймні значно її деформував і ускладнив.

Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабульдо (науковий редактор), О. Д. Брайченко (упорядник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 9 – 23.

Олексій БРАЙЧЕНКО,
кандидат історичних наук,
заступник директора Інституту підвищення
кваліфікації керівних кадрів Національної
академії державного управління при
Президентові України, керівник
Кіровоградського регіонального наукового
Центру дослідження історії Центральної
України Інституту історії України НАН
України

СИНЬОВОДСЬКА ПРОБЛЕМА: ПЕРСПЕКТИВИ КОМПЛЕКСНИХ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Синьоводська проблема тривалий час не розглядалася з достатньою вичерпністю. Лаконізм літописних свідчень наклав відбиток на праці дослідників – у переважній більшості випадків зустрічаємо лише констатацію факту про битву та перехід українських земель під владу Великого князівства Литовського. В узагальнюючих працях з історії України, навіть при досить розлогому викладі, цій події здебільшого присвячується кілька рядків без детального аналізу причин, які їй передували, та побіжно перераховуються її наслідки. Причини цього зрозумілі: історіографія титульної нації полишила незначний простір для трактування подій та явищ регіональної історії, особливо коли вони не узгоджувалися з офіційними тезами про Куликовську битву як знаменну віху у визволенні Русі від «татаро-монгольського іга», або тезою польської історіографії про завоювання Казимиром III ординського Поділля.

З часу введення до наукового обігу значної кількості джерел у середині – другій половині XIX ст. започатковується виокремлення сюжету про Синьоводську битву, хоч визначальні положення щодо дати і місця події часто наводилися різні. В. Антонович у «Нарисі історії Великого князівства Литовського до смерті великого князя Ольгерда», посилаючись на літописи: Густинський, Никонівський, хроніки Биховця й М. Стрийковського, датував перемогу над татарськими князями Кутлубугою, Хаджибеем та Дмитреєм 1362 роком і зазначив, що сталося це на берегах р. Сині Води (Синюхи) на кордоні Київської і Херсонської губерній. Його опонент М. Шашкевич у рецензії «Нарис», опираючись на свідчення Яна

Длугоша та Марціна Кромера, приписував розгром трьох татарських орд великому князеві литовському Вітовту й датував його останнім десятиліттям XIV ст. Не досить критичний аналіз джерел призводив до датування битви 1351 роком, як у хроніці Биховця чи 1331 роком, як у М. Стрийковського. Зокрема, Л. Похилевич вказував 1331 рік у своїх нарисах поселень Київської губернії, цитуючи відомий опис битви. Відтак і в «Історії міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область» роком заснування Торговиці названо 1331 рік.

Щодо місця битви із власною гіпотезою виступив М. Грушевський, який у «Нарисі історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття» констатував, що під «Синюю Водою звичайно вважають теперішню Синюху, лівий притік Бугу», але в «Історії України-Руси» зазначив, що у польських люстраціях XVI ст. згадується Сніводь «при шляху Татарським» на межі Київщини, Волині і Поділля і що, на його думку, є більш правильнішим вважати, що битва була на Сниводі. Однак, у висновку до сюжету М. Грушевський писав: «Кінець кінцем мусимо задовольнитися тим висновком, що в 1363 р. Ольгерд увійшов у конфлікт із татарами, ходив походом на полудневу Київщину й погромив там татар і що у зв'язку з сим, по всякій правдоподібності, стояла формальна окупація Київщини й Поділля». Тож виникає питання, чи вважав сам історик свою другу гіпотезу остаточною, чи, можливо, так і не вирішив, якій з них слід надати перевагу.

Навколо названих дат і місця події тривалий час точилася наукова полеміка, як в Україні, так і між зарубіжними вченими. Протягом останнього десятиліття, у вітчизняній історичній науці утвердилася думка щодо датування битви 1362 роком, за датою, наведеною у Никонівському і Густинському зводах та Рогозькому літописці, а їх місцем називають береги нинішньої р. Синюхи.

Водночас зауваження, висловлене М. Грушевським щодо Сниводи як місця битви, дало поштовх до появи цілої низки краєзнавчих нарисів, зокрема в «Історії міст і сіл Української РСР», а також в публікаціях, котрі з'явилися в періодичній пресі із здобуттям Україною незалежності. У них відчувається прагнення піднести роль та значення битви, поставити її на рівень, якого вона, безсумнівно, заслуговує, але, на жаль, робиться це без врахування певної специфіки проблеми й необхідного у такому разі ґрунтовного аналізу джерел та історіографії. Нерідко висловлюються закиди на адресу вчених з приводу недостатньої уваги до малорозробленої проблеми, здогадного характеру судження та пропозиції щодо локалізації місця битви, подальших її досліджень та доцільності

увічнення у пам'ятних знаках. Такі публікації привертають увагу громадськості до історичного минулого, сприяють вихованню поваги до героїчних сторінок у діяннях попередніх поколінь. Вони, проте, не можуть, звичайно, замінити конкретних досліджень і узагальнюючих праць із синьоводської проблематики.

Різнобічна й системна робота, спрямована на розширення кола джерел, пов'язана із Синьоводською битвою, розпочалася з відкриттям Кіровоградського регіонального центру наукового дослідження історії Центральної України Інституту історії України НАН України, метою якого, як і інших подібних осередків, є поглиблене вивчення регіональних аспектів вітчизняної історії. Вчені, об'єднані прагненням досліджувати минуле Центральної України, поставили перед собою завдання детально проаналізувати й синьоводську проблему. Навесні та влітку 1997 року відбулися перші комплексні експедиції до с. Торговиці, які з того часу проводяться щорічно. У їх складі протягом останніх років працювали викладачі Кіровоградського педагогічного університету імені Володимира Винниченка, співробітники обласного краєзнавчого музею, місцеві вчителі-краєзнавці: історики (О. Брайченко, О. Демешко, М. Шраменко), археологи (Н. Бокій, І. Козир, М. Тупчієнко), фольклористи (Л. Куценко, О. Попов), етнографи (Ж. Кістяна, В. Хорунжий), студенти. Учасники експедицій знайомилися з експозиціями та фондами музеїв, вивчали фольклор с. Торговиці та навколишніх населених пунктів: смт. Новоархангельська, сіл Кам'яничого, Калниболіт, Підвисокого, Чеснополя, Ямполя, здійснювали археологічні розкопки. В Кіровограді і Торговиці з проблем українського середньовіччя відбулися дві наукові конференції, в яких взяли участь науковці Києва, Вільнюса, Умані, Черкас, краєзнавці Новоархангельська, Лисянки.

Отримані попередні результати досліджень можна об'єднати за кількома напрямками. Зробити це доцільно тому, що комплексно синьоводська проблема ще не розглядалася і окремі дослідження досі здійснювалися розрізнено.

Усна народна творчість. Визначні події доби середньовіччя нерідко знаходили відображення в усній народній творчості. З огляду на цю обставину ретельно аналізувався фольклор у двох площинах: ретельно було переглянуто опубліковані збірки дум та історичних пісень, а в ході фольклорних експедицій особливу увагу надавали свідченням, які мали хоча б дотичне відношення до битви.

В опублікованих збірниках присвячених битві пісень не виявили. Натомість у записах весільних обрядів занотовано кілька варіантів пісні, яку виконували дружки, коли молодий заходив до хати:

Не наступай, Литва,
Буде з нами битва,
Будемо воювати,
Сестру не давати.

Настороженість виявляється у застереженні не наступати і в прямій погрозі «буде битва», але подальший розвиток весільних подій передбачає врешті-решт шлюб, що є своєрідним перенесенням українсько-литовських взаємин на родинно-побутовий ґрунт. Варіанти зазначеної пісні були записані на Поліссі, Полтавщині, в Центральній Україні.

При опитуванні місцевих жителів, з'ясовувалося, що відомо їм про Синьоводську битву, чи відомі їм топоніми, пісні, перекази, легенди, пов'язані з нею. При цьому враховувалося, що в Торговиці та Новоархангельську інформація про битву є досить поширеною, оскільки постійно підживлюється знахідками джучидських монет, характерної східної кераміки, тож практично неможливо з'ясувати – джерелами її слугує народна традиція чи добре відомі витяги з праць В. Антоновича й Л. Похилевича, або ж публікації краснорічних розвідок. Серед легенд та переказів найбільш яскравим виявився текст, записаний І. Безвершенком у с. Чеснополі Тальнівського р-ну на Черкащині:

«Давно це було. Більше сотні літ стогнав цей край під татаро-монгольським ігом. Брав татарин дань хлібом, медом, шкурами, а особливо гірка була данина кров'ю: забирали дітей, дів і хлопців. Остогидло козаку платити щорічно таку постилу дань, ще з зими почав готувати щит, шаблюку, лук і стріли. Купив у купця-зброяра ще й меча та піку... Тренував коня. Як прийшла весна, то тільки появився десь татарський хан, то козак налетить зненацька, поб'є і прожене або в Дике поле, або ж за Дніпро. І так ганяв його всю весну і літо. Прийшла осінь. Зовсім розгнівався татарський хан. Взяв з собою ще двох ханів і напали на козака. Тиснуть всі троє на козака. Важко козаку відбиватися і не має куди відступати: позаду річка Синюха, а на тому березі неприступна скала.

- Сусіде, поляче! Допоможи! – не чути, мовчить, не хоче гнівити ханів, та й радий, як уб'ють хани козака, то поляку залишиться земля.

- Брате московитяне! Підсоб! – Мовчить москаль, боїться татарів.

Тоді згадав козак, що біля холодного моря живе литвин, який тільки те й робить, що відганяє німецьких рицарів.

- Литвине! Хоч тобі й важко, але трішки підсоби мені.

Загуділа земля, засвітило в небі. На огненнім коні прилетів литвин-воїн і прямо впав на трьох ханів. Забив їх глибоко в землю і сам загруз разом з конем.

Стоїть! Стоїть зимою і літом, стоїть роками, стоїть віками, не випускає з-під землі татарських ханів, щоб не брали вони данини, не сіяли тугу на нашій землі.

Стоїть, почорнів, а як насувається яка біда, то гримить, гуркоче, блискає, мовби каже: «Люди, будьте на сторожі!»

Так було і перед першою світовою війною, так було і в період революції, так було і перед другою світовою війною».

Легенда пояснювала походження трьох каменів, в обрисах яких вгадувалися: вросла по пояс у землю постать, а обіруч щит та меч.

В. Мисик записав переказ, який побутував у с. Чеснополі про те, що на Деснянському полі під селом відбулася битва з татарами.

Підсумовуючи звістки переказів та легенд, мусимо констатувати, що в них зазначаються кілька місць битви, але жодне з них не підтверджується знахідками, притаманними значним битвам.

Кількарічні пошуки фольклорними експедиціями пісень, у яких містилися б згадки про Синьоводську битву чи принаймні про литовський період української історії, очікуваних результатів не дали. Винятком є запис, здійснений Ольгою Амбразяк 1992 року в с. Олександро-Мар'ївці Петровського району Кіровоградської області від Єрофія Криворучка, 1906 року народження:

Розгулялись сині води,
Ніди правди діти,
Іде литвин до водиці
Турка голубити.
Голубити, ласкати,
Домой проваджати (двічі)
Ще й в путь наставляти,
А нас обіймати,
Нову жизнь закликати.

Однак щодо цієї пісні слушним є припущення про те, що у пісні йдеться про переселення литвинів на Подніпров'я у XVIII ст. Цим же часом датується і топонім с. Сурсько-Литовське на Дніпропетровщині. Що ж до виразу «сині води», то у даному випадку це наймовірніше художній образ річки, а ніж назва Синюхи.

Відсутність у народнопісенній творчості свідчень про битву литовсько-українських військ з татарськими ордами 1362 р. пояснюється тим, що на той час (друга половина XIV ст.) в середовищі народу як творця і носія фольклору ще не визріли необхідні засади консолідації для протистояння ординцям, відображення яких і повинно було б стати канвою твору. Не готовою була й еліта як світська, так і духовна очолити цю боротьбу, а, зрештою, й відобразити її в історичних та епічних творах. Відображення конкретних історичних подій в історичних піснях в Україні – явище XVI і наступних століть.

На відміну від поразки сербів та босняків у битві на Косовому полі 15 червня 1389 року, яка дала поштовх до творення пісенного циклу, перемога на Синіх Водах та ще й під проводом іноземного полководця не настільки вразила сучасників. Так і дослідники Куликовської битви констатують, що їм невідомі зразки фольклору, безпосередньо присвячені битві, а відомі лише поодинокі згадки Куликового поля та хана Мамаю, і зазначають, що епос, притаманний тій добі, більше тяжів до узагальнених образів, у котрих висловлювалися віковічні прагнення й очікування народу.

Слід також мати на увазі, що на прикордонні, яким часто протягом XIV – XVIII ст. були береги Синюхи, місцеве населення не могло бути стабільним. Перед небезпеками воно могло мігрувати на більш захищені території, а наступна хвиля заселення вбирала в себе вже інших переселенців, тож нитка народної пам'яті про події попередніх століть на цих теренах могла перериватися.

Топоніми. Детальний аналіз, здійснений В. Лучиком, засвідчив відсутність у регіоні р. Синюхи гідронімів, які відображали б литовські впливи, попри висловлене свого часу судження О. Стрижака, котрий певною мірою пов'язував назву р. Литвинки (притоки Гірського Тікача) з битвою. Найближчі топоніми, тією чи іншою мірою пов'язані з Литвою, литовцями, віддалені від Торговиці на десятки, а то й сотні кілометрів – с. Литвинівка Жашківського району, с. Ливинець Канівського району Черкаської, с. Вістовців Миколаївської та згадуваний топонім Дніпропетровської області, не дозволяють говорити про відображення згадок про битву в топонімах, які б увічнювали перемогу литовсько-українського війська над татарськими ордами.

Причини цього явища пояснюються тим, що очолюваний Ольгердом похід для місцевого населення все ж був короточасним, хоча і супроводжувався вигнанням татарських орд, руйнуваннями та певним протистоянням їм українського населення. До того ж

короткочасні події – битви, зокрема, Синьоводська, як правило, прибирають місцеві назви полів, урочищ, а не сприяють їх зміні на інші, які б відобразили сутність подій, що там відбувалися.

Археологічні матеріали. Обираючи місця пробних шурфів під час перших розкопок археологи опиралися на свідчення жителів Торговиці про знахідки монет, кераміки, прагнучи започаткувати дослідження «руїн, підземель, гротів, мармурових плит і залишків могутніх стін», згадуваних Михалоном Литвином. В результаті археологічних розкопок поселення та поховального комплексу XIV ст. накопичено антропологічний та нумізматичний матеріал, було обстежено залишки будівель XIV ст. Підсумовуючи результати археологічних пошуків, слід зазначити, що досліджено тільки околицю поселення: під Китай-горою і на березі Синюхи. На першому місці знайдено залишки садиби XIV ст.: печі-тандири, керамічну трубу як частину мережі, уламки керамічного посуду, на другому – протягом 2001 – 2003 років здійснювалися розкопки підмурівку ще одного приміщення. Розкопи, закладені на Китай-горі, як можливому місці поселення, не виправдали сподівань.

Археологічні розкопки дали унікальну знахідку монет, завдяки яким вдалося уточнити датування як поселення, так і поховання. Антропологічний матеріал, вивчення якого розпочато Л. Литвиною, дасть змогу відповісти на питання, хто ж проживав у поселенні, чи принаймні кого (місцевий люд, невільників) ховали на північно-східній околиці, адже поселення, в якому мешкали носії різних вірувань, мало й інші місця поховань цього періоду.

Місце для городища, з якого розпочалася Торговиця, було обране явно невипадково: високий, крутий берег Синюхи розглядався як природна перешкода, що дозволяло більше зміцнювати поселення з північного заходу – від поля. Дещо вище Торговиці Гірський Тікач, Гнилий Тікач та Вись утворюють з Синюхи повноводну річку, по якій можна було досягнути Південного Бугу та Чорного моря, водночас зручні броди не робили її перешкодою і для сухопутного шляху. Без сумніву, зручне місце неодноразово заселялося, але відчутною гальмівною силою була постійна небезпека покордоння, яку створювали войовничі кочовики степу, які не дозволяли йому міцніти. Значного ж розквіту давня Торговиця (Сині Води) сягнула тоді, коли татари зробили його військово-адміністративним центром значної округи.

Досліджуючи історичну географію XIII – XIV ст., В. Л. Єгоров виділяв шість етапів містобудування в Золотій Орді. Це період відбудови й використання старих міст, які існували до приходу

монголів у 40-х роках XIII ст.; початок містобудування в степах під час правління Бату в першій половині 50-х років XIII ст.; піднесення містобудування за хана Берке – з середини 50-х до середини 60-х років XIII ст.; період уповільненого росту міст – з 70-х років XIII ст. до початку другого десятиліття XIV ст.; розквіт містобудування за Узбека і Джанібека – з другого десятиліття до 60-х років XIV ст. [Тут і нижче підкреслено автором статті. – О. Б.] та затухання і занепад містобудування – з 60-х років XIV ст. до 1395 р. Десь у середині XIV ст. ординське місто на Синюсі набуло тих ознак, які дали Михалону Литвину підставу назвати його Троєю.

Нумізматичний матеріал дозволяє говорити про Торговицю як про золотоординський центр саме в рамках п'ятого етапу. Принаймні найчисленніший скарб 1894 р., знайдений в межах Торговиці, за хронологією карбування і кількістю монет розподіляється так і не залишає з приводу цього найменших сумнівів.

Токта (Гійас ад-дін Токту)	1290 – 1312	10
Узбек (Гійас ад-дін Мумаммад Озберг)	1312 – 1342	22
Джанібек (Дані-бег)	1342 – 1357	78
Берді бек (Мухаммад Берді-бег)	1357 – 1359	25
Кульна	1359 – 1360	1
Навруз (Ноуруз-бег Мухаммад)	1359 – 1360	6
Празькі гроші (Вацлав II 1278 – 1305; Іоанн I 1310 – 1346; Карл I 1346 – 1378)		6

Отже, можна констатувати, що надходження джучидських монет на середнє Побужжя припинилося у короткотривалє правління хана Навруза (грудень – 1359 – березень/травень 1360 р.). Цим же часом датуються й монети, знайдені в результаті археологічних розкопок та атрибутовані Г. Козубовським. До речі, вигляд деяких з них дозволяє фахівцям припускати наявність місцевого карбування в Торговиці в середині XIV ст. На жаль, втрачено досить значний скарб XIV монет, вимитих паводком 1980 р. Наступні можливі знахідки нумізматичного матеріалу дозволяють порушити питання про обсяги місцевої торгівлі та роль міста в торговельних зв'язках.

У південно-східній частині Торговиці багато разів траплялися, особливо під час танення снігу, дощів, будівельних робіт провали ґрунту, в результаті яких відкривалися підземні ходи. Місцеве населення пов'язує їх здебільшого з гайдамацьким рухом. Враховуючи свідчення М. Литвина, підземелля слід датувати

ранішим періодом. Ймовірно, що у цих підземеллях ординці тримали невільників під час зупинки між переходами чи використовували їх як господарчі сховища. За свідченням мешканців Торговиці, викопані в глиняному ґрунті підземелля були висотою від 1,5 до 3 м, та шириною від 1 до 2 м. Подібні підземні ходи, знані як катакомби, відомі й в інших населених пунктах краю, зокрема, у Голованівську. Слід сподіватися, що подальші археологічні дослідження дозволять простежити топографію поселення та мережу підземель.

Картографічні матеріали про Торговицю польського, російського, турецького походження є нечисленними. Позначення ж на деяких з них самої битви взагалі є досить умовним. Т. Люта, описуючи мапу Сарматії польського картографа Бернарда Ваповського (видання 1526 року), зазначає, що на ній уперше було позначено історико-етнографічну зону України – Поділля (Podolia) й подано герб цієї землі – щит із зображенням сонця. «У межах Поділля, – пише далі дослідниця, – зображено битву великого князя Ольгерда з татарами на Синій Воді. Місцеперебування татар Б. Ваповський визначив територію Лівобережної України, підписавши її й намалювавши там татарських воїнів – вершників, які, стріляючи з луків, скачуть на захід, у напрямку до Дніпра. Табір Ольгерда розміщений на південь від Чорного лісу й має вигляд укріпленого гарматами наметового містечка з великим князівським шатром посередині». Я. Шашкевич не відкидав подібного твердження, хоч і зазначав, що довести його важко, оскільки Б. Ваповський в анотації згадував не Ольгерда, а Вітовта.

Незважаючи на певну умовність описів Правобережної та Центральної України й картографічного матеріалу, порівняльний аналіз їх у сукупності однозначно твердить про те, що на картах середньовічних та нового часу терміном *Sini wody* позначалася нинішня річка Синюха, а не якась інша річка. Як підтвердження, доречно прочитувати лист середини XVI ст. кримського хана до короля Сигізмунда-Августа, у якому він зазначає: «которые врочища есть по Богу по реце и по Синеи Воде...», і що тут свого часу «Саинцара (Батия), Езюбека, Чааньбека цара кочовища были» і татари «и до сих часов у tych кишнях есть похованы и тепер тые кешени стоят».

Військовий аспект битви. Певної уваги потребує аналіз звісток про перебіг битви біля Синіх Вод. Доволі докладний опис її міститься лише у хроніці Мацея Стрийковського. Зауваження щодо цього опису, як його прихильників, так і у критиків, ґрунтуються на

одних і тих же джерелах і не дозволяють, на наш погляд, ані щось напевно стверджувати, а ні аргументовано відкинути. Залишається констатувати, що такий опис існує і зазначені в ньому дії військ Ольгерда й татарських князів відповідають рівню мистецтва тієї доби.

Перший етап битви. Протистояння поділеної на три відділи орди і розташованих півколом, розподілених на шість загонів військ Ольгерда. Невдала спроба ординців знищити загони у центрі, військо розступалося і пропускало кінноту, обстрілюючи її з боків.

Другий етап битви. Війська Ольгерда переходять у наступ, прагнуть оточити ординців і знищити. Ординці не витримують натиску і відступають. Битва завершилася переслідуванням військами Ольгерда залишків орди.

Згадаймо літописну характеристику Ольгерда: «Усіх братів своїх Ольгерд перевершив владою і саном, оскільки меду, ні вина, ні пива, ні квасу кислото не пив, велику витримку мав і від того великого розуму набув і глибину думок. Од того і багато замислів мав. І такою підступністю багато країн і земель повоював і багато міст і князівств приєднав до себе і утвердив собі владу велику. Тим і примножувалося князювання його». Московський літописець, у котрого не було ніяких підстав прихильно ставитися до литовського князя, який неодноразово здійснював походи на Московську державу, змушений був все таки визнати його непересічні здібності політика і полководця, які повною мірою виявлялися в організації ним військових виправ та на полі битв.

Ця обставина, однак, аж ніяк не полегшує в'яснення одного з головних питань синьоводської проблеми – локалізації місця самої битви. Для ординців похід великих литовсько-руських військових сил не міг залишитися непоміченим особливо коли вони проминули Звенигород й напрям подальшого руху не залишав сумніву у тому, що він проляже біля Синіх Вод, резиденції ханського намісника. Ординці були змушені обороняти її, а тому логічним з їхнього боку було б випередити супротивника і дати бій на підході до міста на добре знайомій і зручній для кінноти місцевості. Тактичні дії супротивних сторін, описані Мацеєм Стрийковським, свідчать, однак, що цього не сталося. Зосередження кінноти ординців для удару в центр військ Ольгерда й розташування його полків півколом з подальшою спробою охопити війська противника, оточити й розгромити, є добре знаним й неодноразово використовувалося у воєнному мистецтві й раніше. До такої тактики бою ворогуючі сторони могли вдатися за умови, коли татари, позбавлені

можливостей флангових маневрів, водночас були впевнені у тому, що у них вистачить сил після наступу у центр військ Ольгерда оточити і знищити роз'єднані його частини. Полки Ольгерда теж не мали особливих можливостей для маневрування, але, напевне, були захищені з флангів природними перешкодами. Єдине, що вони робили – це розступалися, щоб, не зближуючись з атакуючою кіннотою, наносити їй фланговими обстрілами найбільше втрат, змусити ламати порядок під час атаки та перегрупування у тилу Ольгердового війська. Судячи з опису, у тилу полків Ольгерда було поле, на якому кіннота ординців могла розвернутися. Широкі поля були і перед військом Ольгерда, по них спішно відходили татари, прагнучи уникнути остаточного розгрому. Враховуючи всі ці обставини, можна припустити, що можливе місце битви могло бути як на північно-східній околиці Торговиці, так і дещо північніше її, а сама битва, скоріше за все, мала характер зустрічного бою. Зараз же мусимо констатувати, що гіпотези щодо можливого місця битви, а особливо Торговицька, потребують додаткового вивчення. Одним із результативних напрямків дослідження є пошук та вивчення зразків зброї, обладунку, притаманних тогочасному литовському війську як унікальних для даного регіону.

Підсумовуючи результати кількарічних експедицій, слід зазначити, що поглиблено вивчаючи проблему, науковці центру дослідження історії Центральної України зосередили головну увагу на багатоплановому дослідженні поселення та поховального комплексу Торговиці. За здавалося б звуженням теми проглядає значно ширший спектр проблем, пов'язаних з розширенням кола джерел про Синьоводську битву, які досі були недоступні.

Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабунько (науковий редактор), О. Д. Браїченко (упорядник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 28 – 39.

Уладзімір АРЛОЎ
Генадзь САГАНОВІЧ

ПЕРАМОЖНАЯ БІТВА З ТАТАРАМІ НА СІНІХ ВОДАХ

У 1362 годзе, калі часова аслаб націск Ордэну і Вялікае Княства Літовускае ўсталявала добрыя дачыненні з Польшчай, Альгерд выступіў супраць татарскіх ордаў. Да ягонага войска далучылася рушаньне (апалчэньне) з Кіеўшчыны ды Вальні.

Каб у генеральнай бітве разграміць сілы татараў, Альгерд пастанавіў ісьці ўлыбкі іх уладаньяў. Зь Беларусі ён прывёў войска ў Кіеў, які стаў базай паходу.

Далей на поўдзень пачыналася тэрыторыя, падуладная Ардзе. Альгерду процістаялі злучаныя сілы трох татарскіх ордаў – Крымскай, Перекопскай і Ямбалуцкай.

Глыбокай восенню харугвы Вялікага Княства пакінулі Кіеў ды накіраваліся ў заходнія землі Падольля, насустрач татарам.

Бітва адбылася каля ракі Сінія Воды – левае прытокі Паўднёвага Бугу, што пазней пачала называцца Сінюхай.

Татары наставілі сваё войска ў тры палкі, якімі кіравалі султаны Кутлубук, Качыбей і Дзьмітр, – «отчычы і дзедзічы Падольскай зямлі». Альгерд жа разьмеркаваў свае харугвы ў шэсьць палкоў так, каб яны ўтваралі як мага глыбейшую лінію абароны.

Голоўным было не дазволіць праціўніку скарыстаць ягоныя тактычныя перавагі, дзякуючы якім татары звычайна перамагалі ў палявых бітвах: разбуралі шыхты цяжкіх харугваў атакай па ўсім фронце, а потым імкліва заходзілі на флангі і ў заплечча, што і вызначала зыход сечы.

Гэтым разам татары не здолелі атачыць войска Вялікага Княства і мусілі атакаваць яго шчыльныя шыхты. Ваяры Альгерда амаль бяз стратаў адбілі атаку ардынцаў. Тады ўжо князеўскія харугвы разам напалі на коньніцу султанаў і адначасова з франтальным ударам атакавалі яе з флангаў. Татары ня вытрымалі гэтага магутнага націску ды пачалі ўцякаць. Арганізаваны перасьлед праціўніка давяршыў поўны разгром татараў. Решткі іхнай коньніцы ўцякалі да Дуная і далей, у Дабруджу.

Вайсковая моц трох ордаў, якія валадарылі на вялізных абшарах ад Кіеву да Чорнага мора, была зьнішчаная ў адной бітве. Пераможцы

завалодалі татарскім абозам і пайшлі яшчэ глыбей у Дзікае Поле, да самага вусьця Паўднёвага Бугу.

Сеча каля Сініх Водаў, у якой асабліва вызначыліся новагародцы, мела вялікое палітычнае значэньне. Яна сталася пачаткам вызвалення ўсходне-славянскіх земляў ад ардынскага панавання.

Падуладная татарам тэрыторыя ажно да вусьцяў Дняпра, Днястра і нізавіны Паўднёвага Бугу перайшла пад кантроль Вялікага Княства Літоўскага. Украінскія землі Падольля, Валыні і Кіеўшчыны, а таксама Чарнігаўшчына больш трывала ўвайшлі ў склад нашай дзяржавы і, зразумела, перасталі плаціць даніну Ардзе.

Разгом аб'яднаных татарскіх сілаў каля Сініх Водаў стаў першай буйной перамогай над ардынцамі ва Ўсходняй Эўропе. Яна была натхняльным прыкладам для ўсходніх славянаў, што цяперлі золатаардынскае ярмо.

Бліскучы посьпех Альгерда каля Сініх Водаў падрыхтаваў другую вялікую перамогу над татарамі – разгром хана Мамаю на Куліковым полі ў 1380 годзе.

На жаль, папярэдніца Кулікоўскай перамогі ципер амаль забытая. Беларусы, продкі якіх здабывалі славу першага трыумфу над татарскай ардой, пра Сінія Воды, цяпер, бадай, нічога ня ведаюць.

Ці не таму, што беларускія харугвы былі там з Альгердам, супернікам маскоўскага князя Дзьмітра Данскога?

Альгерда ж расейскія гіторыкі заўсёды выдавалі за «агрессора» і «розорителя». Хоць калісьці ў Беларусі была пра яго іншая памяць.

Уладзімір Арлоў, Генадзь Сагановіч.

Дзесяць вякоў беларускай гісторыі (862 – 1918): Падзеі. Даты. Ілюстрацыі. 2-е выд.- Вільня: Наша Будучыня, 2000. - С. 64 – 65.

Василь ЛУЧИК,
доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри
української мови Кіровоградського
державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ГІДРОНІМИ БАСЕЙНУ РІЧКИ СИНЮХИ

Географічні назви, зокрема, гідроніми (назви водних об'єктів) належать до найдавнішого прошарку лексики в будь-якій мові, у зв'язку з чим вони зберігають багатовікову лінгвальну та екстралінгвальну інформацію. Невипадково гідроніми активно залучаються до розв'язання такої загальногуманітарної проблеми, як етногенез і глотогенез слов'ян. Обсяг і завдання статті не дозволяють зупинитися на характеристичі культур та суспільно-історичних змін у басейні Синюхи, що істотно впливали на формування географічних назв, тому пропонується лише найзагальніший етимологічний аналіз гідронімів, які значною мірою відбивають основні етнолінгвальні процеси в цьому регіоні.

Досліджувана гідронімія переконливо свідчить про те, що в басейні Синюхи від часів індоєвропейської спільноти постійно домінувало автохтонне протослов'янське і слов'янське населення. Ще за доби трипільської культури виник такий індоєвропейський (протослов'янський) з походження топонім, як Ума (пізніше Умань), який первісно стосувався місцевості в басейні р. Уманки л. Ятрані п. Синюхи л. Пд. Бугу, а згодом закріпився за річкою й відомим містом Умань, назва якого виникла від більш ранньої контактної річки. Дослов'янське утворення Ума виникло на базі і.-с. *au- «віддалятися, зникати; далечінь; далекий» за допомогою суфікса *ma (*-mana) * -mena за ознакою «віддалена місцевість», очевидно, віддалена, від якогось центру помешкання індоєвропейських племен у напрямку з півдня (від Надчорномор'я) на північний захід до басейну Рейну (пор. тотожний досліджуваний назві германський гідронім Oumena, сучасне Aumena, зафіксований ще в 1000 р.).

Про автохтонність і домінування слов'ян у басейні Синюхи свідчать численні назви водних об'єктів праслов'янського, протоукраїнського, давньо- й староукраїнського походження. До явних чи ймовірних праслов'янізмів належить більше десятка назв.

Назва р. Буки п. Плетеного Ташлика п. Чорного Ташлика л. Синюхи л. Пд. Бугу утворена в псл. гнізді *bukati (*bučati «ревіти, мукати; гудіти, оглушливо шуміти; здійматися прибувати (про воду)» за ознакою «річка з водою, що прибуває, клекоче, шумить».

Назва р. Чумата п. Синюхи виникла в псл. гнізді čim- «підвищення, вершина; кущ» за допомогою форманта *-ata (як у горбата) за ознакою «верхня річка; місцевість з вершинами чи кущами».

Назва стр. Муха в басейні Синюхи (с. Підвисоке Новоархангельського р-ну) є архаїчним утворенням від псл. *mucha «пліснява; мох, болото», похідним від і. с. *mus- *meus – «вогкий, трухлявий, брудний», як і тьхъ, сучасне мох.

Назва р. Вись (Велика Вись і Мала Вись) л. Синюхи вперше фіксується Іпатіївським літописом під 1190 р. у множині: «Половци же... и ѡхавше и легша по Висемь и слышавшее Ростислава Рюриковича в Торьскомъ». Ця та інші фіксації свідчать про вихідне -і- в основі, у зв'язку з чим гідронім переконливо пояснюється в псл. гнізді *vis- «рідина; розливатися, текти». На теренах Славії споріднені назви Вісла, Висунь, Вихолка та ін.

Назва б. Лев-Балка л. Великої Висі л. Синюхи має компонент, похідний від утраченого географічного терміна *лев(а) «ріка, злива», який сформувався в псл. гнізді *ljav- «лити, заливати», а не у зв'язку з назвою тварини чи поняттям «лівий».

Назва р. Товмач п. Великої Вислі л. Синюхи пояснюється як суфіксальне утворення на *аць у псл. гнізді *tьlmiti «вибивати, нівечити, толочити і т. ін.» за ознакою «місце, де збирається люд, тварини, вози, крам і витопчується трава, земля». Пор. у «Словнику української мови» за ред. Б. Грінченка однокореневий прикметник затовмистий (про тупокутну місцевість). У зв'язку з цим не випадковим видається те, що населені пункти Тлумач (на Івано-Франківщині) і Товмач (на Черкащині) лежить у згині річок з тотожними спорідненими назвами, де проходили торгові шляхи, влаштувалися базари, проводився митний контроль (пор. ще назву с. Торговиця на р. Синюсі, назва якого виникла за подібною ознакою).

Назва р. Тікач (Гнилий), з якої бере початок Синюха і в яку впадав Гірський Тікач, первісно фіксується як Tycicz, у зв'язку з чим вона задовільно пояснюється в псл. гнізді *tykati «встромляти, втикати; зачіпати, торкатися й т. ін.» за ознакою «вбиті водою впадини чи штучно створені ями, які служили межовими знаками на лузі» (пор. споріднену назву поліської річки Тиква).

Назва р. Турія п. Великої Вислі л. Синюхи є праслов'янським присвійним утворенням від *touǵь “буйвіл». Ця тварина була культовою для праслов'ян-язичників, як і для деяких інших індоєвропейських племен (пор. наприклад, хоронім Таврія, в основі якого етнонім таври з і-є дифтонгом -au-, який служив самоназвою племені, що ототожнювала себе з турами).

Назва р. Турло Великої Висі л. Синюхи утворилася за допомогою архаїчного суфікса *-dlo від основи псл. *turiti “дихати, дути» за ознакою «річка або місце в річці, де квапиться вода».

Назва розгалуження Роздохи в р. Ятрань л. Синюхи утворилася від основи псл. *dъхnoti “дихати, дути» за ознакою «місце в річці, де роздується (роздувається) вода».

Імовірним праслав'янізмом є назва р. Гах п. Сухого Ташлика л. Синюхи; Гахь, утворена, очевидно, від гіпотетичного *gaхь «щось гнучке, звивисте», пор. гаша «частина невода; мотузьяна петля», гашка «вуж, гадюка», болг. гашка «вид рибальської сіті».

Значну групу становлять протоукраїнські, давньо- й староукраїнські гідроніми, які сформувалися переважно як похідні від праслов'янських за походженням основ.

Назва р. Синюха, первісне Синіє Води (пор. ще Синиця, Синька) виникла за синім кольором прісної води, що особливо впадало у вічі при переході до лісостепу від степу з його здебільшого іншого кольору і непридатними для вживання водами рр. Жовта, Зелена, Чорний Ташлик, Мертвотид та ін.

Кольорова ознака відбита і в назві балки та контактного лісу Рувльовий Ліс у басейні Малої Висі л. Великої Висі л. Синюхи, похідний від географічного терміна рувльовий ліс «червоний ліс; ліс з гарної прямо стовбурної будівельної та мало гіллястої сосни». В основі компонента Рувльовий псл. *ruda “болотний залізняк; темнобура земля, болото».

Назва р. Мазниця п. Чорного Ташлика л. Синюхи утворилася від дієприкметника мазний, похідного в псл. гнізді *mazati «бруднити, мазати, марати».

Назва р. Шута п. Ташлика л. Чорного Ташлика л. Синюхи походить від прикметника шутий «безрогий» за ознакою «річка без розгалужень». Можливе фракійське коріння цієї основи, бо лише в болгарській мові, яка найбільшою мірою перейняла фракійську субстратну лексику, поширені географічні назви з коренем Шут.

За формальними ознаками виникла і назва б. Хрестовиця в басейні Сухого Ташлика л. Синюхи, яка мотивована прикметником хрестовий «місце пересічення доріг, балок, ярів тощо».

Назва р. Помічна л. Чорного Ташлика л. Синюхи утворена за допомогою форманта -на у відносній, функції від діал. помок «скріплені між собою в'язки горток конопель, прикладених дерном і занурених у воду річки чи ставка для вимокання».

Язичницькі мотиви відбиті в кількох гідронімах. Назви джерел Живні, Живун, Живі Родники, що в Голованівському районі, споріднені і мотивовані згаданою ознакою.

За подібною ознакою виникла і назва джерела Богородиця (с. Вербова Голованівського району). Мотивуючою, очевидно, виступила така уявна властивість Богородці (Матері Божої), як її здатність допомогти людям у спеку чи засуху прісною, животворною водою.

У тому ж населеному пункті функціонує назва Чортове Плесо, яка характеризує водний об'єкт з негативного боку, приписуючи йому властивості злих сил.

Ще більше географічних назв належить до власне українських утворень, які виникли в останні два-три століття в українському мовному середовищі за допомогою автохтонних твірних морфем: оз. Солоне (м. Новоморгород), став Нижній (с. Підвисоке Новоархангельського району), дж. Топольки (с. Небелівка Новоархангельського району) та ін.

Паралельно з автохтонними закріплювалися іншомовні географічні назви, які свідчать про перебування в басейні Синюхи іноземних племен чи народів. До найдавніших впливів належить фракійський. Саме фракійського походження є назва р. Ятрань п. Синюхи (фрак. Jeterus, Jatrus, а основою і.-є. *ie-tr- «швидкий, стрімкий»).

До германських утворень можна віднести назву Багва в басейні Гірського Тікачу п. Гнилого Тікачу, з якого починається Синюха. Очевидно, Багва – це суфіксальне похідне на-va від герм. Vak-, нім. Bah, Vach «потік, ручай», яке, напевно, відбилоса і в назві Буг (Південний), первісно Vagosola (в Йордана), Vagossola (у Географа Равенського), Богъ (у давньоруських літописах).

З іншомовних назв найпомітнішу групу становлять тюркські утворення, що засвідчує значний вплив у відповідний період тюркських кочівників (половців, татар, турків-османів та ін.) на культурно-історичний розвиток краю. До таких назв належать:

б. Байдан у басейні Великої Висі л. Синюхи з чергуванням м-/б- у татарському майдан «пустир, вільне місце»;

б. Баличка в басейні Великої Висі л. Синюхи з основою тюрк. балик «риба»;

кілька назв з основою Канар-, утворених від осман. кайнар «джерело, що сильно б'є»;

р. Кагарлик л. Синюхи і с. Кагарлик Новоархангельського району назва утворена за допомогою суфікса -лик у відносному значенні від осман кцгдр «зеленіти, робитися зеленим, синім», в основі якого д.-тюрк кцгдр «Робитися синім, блакитним», і є калькою слов'янського гідроніма Синя Вода, Синюха.

р. Кільтінь (Кільчень) п. Великої Висі л. Синюхи з основами тур. кіл «глина; болото, багноюка» і д.-тюрк. тдп «озеро; став, струмки, ріки»;

стр. Пірсу л. Великої Висі л. Синюхи походить, очевидно, з тюрк. пір «святий; володар, повелитель» і су (у) «вода, струмок, річка, озерце»;

р. Ташлик (Чорний) л. Синюхи – суфіскальне утворення на -luk від відомого тюрк. tas «камінь», букв. «кам'яна, кам'янка»;

б. Туш у бас. Чорного Ташлика л. Синюхи мотивована, очевидно, тюрк. туш «протилежне місце».

Пізніші іншомовні впливи відбиті у назвах:

Став Фелюзі (с. Троянка Голованівського району) від польськ. foluszi «майстерня для валяння сукна»;

б. Басаманчик (с. Торговиця Новоархангельського району) від польськ. basamuny? basaman «облямівка, галун», «смужка з тканини, смуга на тілі від удару»; пор. ще бол. Басаманська Трясовина (с. Підвисоке Новоархангельського району), в основі якої споріднене прізвище Басаман;

стр. Голочанський і ліс Голче (с. Красногірка Голованівського району) з основою польськ. gołoc «голий простір»;

оз. Лонго (м. Новомиргород) із сербсько-хорватської мови лонга, ланго з вихідною семантикою «протяжний, тривалий»;

став Чижмич (с. Мартоноша Новомиргородського району) – відантропонімне утворення (пор. відоме сербсько-хорватське прізвище Ćizmić, в основі якого апелятив чизма «чобіт» турецького походження);

кілька гідронімів з основою Лак- походить від східнороманського лак «озеро, став», утвореного з лат lacus «те саме; ванна, діжка, яма»;

б. рипа в басейні Великої Висі л. Синюхи від молд. рыпэ «обрив, провалля»;

колодязь і крин. Фонтан (у Новоархангельському і Новомиргородському районах) мотивована молд. финтынэ «колодязь, джерело».

Проаналізований фактичний матеріал свідчить про те, що в усі основні історичні періоди в басейні Синюхи домінували автохтонні географічні назви, а тому протослов'яни, праслов'яни, протоукраїнці, давні українці та їхні наступники виступають корінним населенням у цьому краю. З інших етносів найпомітніший слід в місцевій топонімії залишили тюркські народи. Однак охарактеризованими прикладами не вичерпуються українсько-іншомовні зв'язки в басейні Синюхи. Тим більше, що окремі впливи з певних причин могли не відбитися в географічних назвах або з часом втратитися (наприклад, не зафіксовано явних топонімів литовського походження).

Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях: Збірник статей / Ф. М. Шабульдо (науковий редактор), О. Д. Брайченко (упорядник). – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 123 – 128.

Борис ЧЕРКАС,
кандидат історичних наук
(м. Київ, Інститут історії України
НАН України)

ПОДІЛЛЯ ТА ОРДА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV СТОЛІТТЯ

Восени 1362 року війська Великого князівства Литовського, очолювані Ольгердом Гедиміновичем, завдали на Синіх Водах поразки ординським чамбулам. Внаслідок цього Чернігово-Сіверщина, Київщина та Поділля були звільнені від 122-річного монголо-татарського іґа.

Проте це тепер ми знаємо, що 1362 рік – це кінець влади Орди. В той час люди лише бачили, нехай і ослаблену смутами, проте ще страшну в своїй силі степову імперію, тумени якої могли з'явитися в будь-який момент. З Київщиною та Чернігово-Сіверщиною питання було зрозумілим – ці землі були князівствами з нехай і нечисленними, але все ж укріпленими містами, зі своєю системою влади, яка збереглася з часів Київської Русі. Відповідно новим князям залишалося тільки розвивати вже наявне там життя.

Водночас статус Поділля в складі Золотої Орди був дещо іншим. Ця частина України відносилася до зони кочівників та управлялася безпосередньо ординською адміністрацією. З тієї ж причини не існувало і фортифікаційних пунктів, оскільки монголо-татари не будували укріплень.

Ольгерд розумів усю складність ситуації: адже одна справа відвоювати, а зовсім інша – утримати. Він вдався до найбільш простого та ефективного на той момент рішення. Поділля зберегло свою окремість і як найбільш віддалена та вразлива земля було перетворене на князівство у складі більшої держави – Великого князівства Литовського (до речі, типова для середньовічної Європи ситуація). Першими правителями стали князі Коріатовичі. Останні, насамперед, узялися за заселення своїх володінь і розпочали масове будівництво уфортифікованих міст. Вже на 70-і рр. XIV ст. Поділля перетворилося на заселений і економічно розвинутий регіон.

Усі ці новації були можливі лише за умов ефективної оборони краю, передусім з боку Орди. Захист своїх земель князі здійснювали при допомозі дипломатії та війська. В перше десятиріччя свого правління подільські правителі, не маючи ще достатньо сил, використовували суперечності Орди, Польщі та Угорщини, успішно

маневруючи між цими державами, підписуючи ті чи інші договори. Крім того, існував спеціальний податок – сребщина, направлений, передусім, на відкуп від того чи іншого степового війська. Але вже на початок 80-х рр. XIV ст. на перше місце виходить військо, ядром якого став князівський двір. У той же час усі військові верстви населення повинні були виходити на війну за першим наказом князів – «на війну і на погоню». Опорою подільських полків мали слугувати міста-фортеці. Більшість перипетій степової війни нам, на жаль, через брак джерел невідомі. Проте в середині 80-х рр. XIV ст. сучасники описують Поділля як цілком захищений від нападів ординців регіон.

*Подольнин (м. Кам'янець-Подільський).
- 2009. – 2 жовтня.*

Лев БАЖЕНОВ,
доктор історичних наук, професор,
директор Центру дослідження
історії Поділля

КАМ'ЯНЕЦЬ ЗА КОРІАТОВИЧІВ

Протистояння Великого князівства Литовського та Золотоординської держави за панування над білоруськими і українськими землями призвело до відомої битви між їх військами під Синіми Водами, що відбулася 1362 р. У кривавій січі литовський князь Ольгерд Гедимінович зумів завдати рішучу поразку татарам під проводом ханів Хаджібея, Кутлубуга та Дмитра й позбавити їх влади над більшістю українських земель. Поділля опинилося в складі Литовського князівства. Для облаштування своєї влади Ольгерд направив сюди своїх племінників – братів Юрія, Костянтина, Олександра та Федора Коріатовичів.

Ці події літописець зафіксував так: «Коли господар был на Литовской земли князь великы Олгирд и, шед в поле с литовским войском, побил татаров на Синей воде, трех братьов: князя Хочебиа а Котлубугу а Дмитрея. А то си три братья, татарская князи, отчичи и дедечи Подолской земли... А братъ великого князя Олгирдов держав Новгородн Литовскыи, князь Коръят, а в него были четьри сыны: князь Юръи а князь Александро, князь Костентин, князь Федор. Ино тыи княжятя Коръятевечи... со князя великого Олгирдовым презволеньемъ и с помочию Литовския земли пошли в Подолскую землю...».

Спочатку князі Коріатовичі обрали своєю резиденцією місто Смотрич, спорудили тут замок і стали розбудовувати Подільське воеводство. Вони дізналися про славнозвісне місто Бакоту, що на середньому Дністрі, й вирішили її відвідати та визначити її місце в удільному володінні. По дорозі до Бакоти князі рухалися неспішно, зупиняючись у поселеннях і займаючись полюванням у навколишніх лісах. На цьому шляху вони потрапили на незвичайної краси ландшафти сучасного Кам'янця. Князі були вражені кручами Смотрича, що своїм звивистим руслом утворив тут півострови, які природними bastionами захищали місцевих жителів від ворогів. Тому Коріатовичі вирішили це поселення зробити своєю столицею Поділля.

У літописі великих князів литовських під 1362 роком записано: «И напервеи нашли себе (*князі Коріатовичі* – авт.) твержю на рече

Смотричи, тут пак себе нарядили городь Смотрич, а оу другомь месте были черници оу горе, а в томь месце нарядили городь Бакоту. И ловячи в ловах пригодилося имь, како оугонили много олени в тот остров, где нене Каменецкое место лежит. И посекиши лесь, оуморовали городь Каменец а с того вси городы Подольския оуморовали и всю землю Подольскую осели».

За версією істориків, Кам'янцем володіли спочатку Юрій та Олександр, пізніше Костянтин і Федір Коріатовичі. На найнепрístupнішому скелястому місці вони збудували частково з каменя, а головне з дерева, замок, який захищав острів (Старе місто), оселилися в ньому і звідси управляли Подільською вотчиною, яку поділили на 11 округів (повітів). Замок, зведений з дерева, функціонував у такому стані до кінця XV ст., свідченням чого служить його опис 1494 р.

Розбудовуючи свою столицю Поділля, в лютому 1374 р. князі Юрій і Олександр надали Кам'янцю грамоту на самоврядування (магдебурзьке право). Вона засвідчує, що князь здійснював управління Подільською землею, а війт – міською общиною. «Зем'ян, бояр та князівських слуг мав судити князь на замку», а міщани зобов'язувалися «судитися своїм правом і своїми райцями». Так писалося в привілеях, наданих місту 1374 р. Представниками князів в управлінні Кам'янцем і Подільською землею були воєвода та староста.

З цього часу князі приймали в замку послів, проводили з'їзди місцевого боярства та зем'янства, видавали грамоти і таке інше. Зокрема, саме в кам'янецькому замку в 1375 р. князь Олександр надав право краківським купцям торгувати з Кам'янцем і містами Поділля, в 1388 р. князі Костянтин і Федір пожалували слугі Немирі грамоту на Бакоту, в 1392 р. Федір Коріатович дав грамоту слугі Бедришку на 4 села в Західному Поділлі й інші.

За розпорядженням князів Костянтина та Федора, у містах Кам'янці і Смотричі карбувалася монета «подільський півгрошик». Важливо відзначити, що на аверсі монет зображений Юрій-змієборець, а на реверсі – герб угорських королів з Анжуйської династії. Все це є свідченням того, що, зміцнюючи свої позиції в достатньо неспокійному в політичному плані регіоні, князі Коріатовичі намагалися проводити відносно незалежну від великого князя литовського внутрішню і зовнішню політику, налагоджували дипломатичні відносини з Польщею, Угорщиною, Молдавією і навіть попадали час від часу під їхній вплив. Так, 1377 р. князь

Олександр перейшов у підпорядкування угорського короля, що викликало супротив у Литві та Речі Посполитій.

Головним ворогом князів Коріатовичів виступали кримські татари, які майже щорічно з другої половини XIV і в XV ст. здійснювали грабівницькі напади на Поділля, проклавши так званий «чорний шлях». Літописець зазначає: «И тогда тыи княжата Корятовичи, приход у Подольскую землю, и вошли у приязнь со отаманы и почали их боронити от татар и дани татаром не почали давати. И напервеи нашли себе твержицу на реце Смотричи». Щоб захистити подільські міста, поставити перепону набігам татарської орди, Коріатовичі, як їм приписується, причетні до спорудження в регіоні 42 замків і фортець, які спочатку були дерев'яними. З них найпотужнішими були в Кам'янці, Меджибожі, Брацлаві. Насправді вони опікувалися 11 подільськими замками, решта належала іншим місцевим власникам.

Значний внесок Коріатовичів у розвиток Кам'янця. Надавши йому магдебурзьке право, вони сприяли тому, щоб воно розбудовувалося за зразком західноєвропейських міст. Головним композиційним центром в організації планувальної мережі міста виступали громадська та ринкова площа, котра сформувалася на підставі дороги, що тяглася від замку до центру міста через каньйон Смотрича при допомозі дерев'яного мосту. Планування площі, яка була в просторі видовженою, у той час виходило з місцевих традицій. Головною її архітектурною домінантою була православна церква на честь Парасковії П'ятницької. На площі-ринку розташовувалися житлові споруди, сукениці, лавки шевців, пекарів, різників, лазня, споруди господарського та адміністративного призначення. Загальноміський центр розташовувався на території нинішнього Вірменського майдану.

Складовою частиною локаційного процесу Кам'янця з 60-х рр. XIV ст. виступала поземельна власність міста на землю. Згідно з грамотою князів Юрія та Олександра Коріатовича, Кам'янець отримав земельний наділ у розмірі чотирьох левів землі, які знаходилися на території між річками Мокшею і Дністром. Міські громадські землі, з правової точки зору, не перейшли у приватне володіння городян, але як королівщина стали рядовим леном членам міської общини, з якого сплачувалися податки князю і місту. З цього часу і до XIX ст. міська земля була предметом гострої боротьби за її переподіл між низами та верхівкою міщан.

За етнічною приналежністю основним населенням Кам'янця в ті часи було українське (руське). Окрім нього жили литовці, вірмени,

поляки, молдавани та представники інших народів. До їх обов'язків входило «мостити місто для себе». Якщо міщани відмовлялися від будівництва, то повинні були сплачувати додатковий податок грішми «князеві в скарб».

Кам'янець-Подільський виступає одним з перших українських міст у складі Великого князівства Литовського, в якому городяни почали сповідувати католицьку віру. В 1378 р. папа римський Григорій XI пожалував князеві Олександрю буллу на заснування в Кам'янці католицького єпископства. Вона починалася словами (у перекладі з латини): «Люб'язному сину, знатному чоловікові Олександрю з Литви, власникові Кам'янця Русі». Папа вихваляв князя за його позитивне ставлення до католицизму, за організацію боротьби з татарами. У місті з початку 1370-х рр. функціонував уже й католицький орден домініканців, були зведені дерев'яний монастир і костел.

Внаслідок воєнної виправи, здійсненої польськими військами під командуванням короля Ягайла восени 1394 р., владу Коріатовичів на Поділлі було скасовано. Останній подільський князь Федір втік на Закарпатську Україну, де управляв Мукачівською округою під владою угорського короля. Західну частину Подільської землі із центром у Кам'янці було приєднано до Польського королівства, а Східне Поділля з головним містом Брацлав залишилося під владою великого князя литовського Вітовта (1392 – 1430)... Після смерті Вітовта 1430 р. Польська держава розпочала активну військову експансію на Поділля і, захопивши 1434 р. Кам'янець, встановила тут свою владу до 1793 р.

Литовське панування на Поділлі та Кам'янці зокрема тривало всього 72 роки. Хоча краєм володіли іноземці, проте їх гніт порівняно з татарським був легшим. Князі Коріатовичі кардинально не змінювали традиційного устрою та способу життя населення, сперлися на українську еліту (боярство, шляхту, міщан), запозичували українську мову та культуру, засновували міста, будували замки і фортеці, як могли боронили Подільську землю від набігів татар і зазіхань сусідніх держав, підтримували православну та католицьку церкву, встановлювали тверді і посилені податки, що сприяло економічному зростанню регіону, прагнули прилучити край до західноєвропейського шляху розвитку, проводили терпиму етнопольську політику...

Подільщина. – 2009. – 2 жовтня.

3 ТОЧКИ ЗОРУ КРАЄЗНАВЦІВ

Анатолій ГОДЗИК,
красзнавець
(сміт Чечельник Вінницької області)

ВІД ІГА ДО ІІГА, АБО ЗА ВІСІМНАДЦЯТЬ ЛІТ ДО КУЛИКОВСЬКОЇ БИТВИ

Який народ найбільш ошуканий? Вірогідно, першість належить українському. У нього забрано не лише частину території з півночі і півдня, сходу і заходу, а й вкрадено кілька століть його історії «північним сусідом». Західний сусіда теж вкрав і українську територію, і її історію. Те, чого не можна було вкрати (свідчення про великі здобутки українського народу), старанно замовчувалося.

Історичний факт: Україна-Русь довгі роки приймала на себе удари варварських орд, що рвалися в Європу, – печенігів, берендеїв, угрів, половців. Всіх і не перелічиш. Своїми грудьми Україна боронила західний світ, розбивала орду за ордою, аж поки сама, ослаблена, не впала під ударами татаро-монголів.

Першою постала Україна-Русь на боротьбу з іще небаченою за розміром монгольською імперією – від Кореї, Китаю і до берегів Адріатики. Це була на той час найбільша імперія. А хто із сучасників знає, що першими найдошкульнішого удару завдали їй наші славні українці-русичі й білорусичі під проводом талановитого полководця, литовця за походженням, Ольгерда Гедиміновича?

Цього удару завдано татаро-монгольській орді в Україні, на Поділлі, 1362 року. Три татарські хани поклали там свої голови. Через шість років запеклої боротьби з монгольським пануванням звільнився китайський народ. Через десять літ здобув свою перемогу над Золотою Ордою знаменитий Тамерлан. Ще через вісімнадцять літ став на бій із ординцями московський князь Дмитрій Донський. Ми знаємо точне місце і день цієї кровопролитної битви: 8 вересня 1380 року на полі Куликовому. Там, де річечка Непрядва впадає в Дон. Не всі знають, що в цій битві не було не тільки трьох, а й жодного хана. Мамай, як відомо, був воєначальником і темником у хана Абдули. Через рік москвичам довелося зустрітися з новим ханом – Тохтамишем. І що ж? Москву хан спалив, жителів вирізав, а іго й данину продовжив ще на сто літ. До 1480 року. Отака перемога...

Про Куликовську битву написано безліч романів, повістей, поем, віршів, поставлено фільми і т. д. і т. п. Для росіян Куликовська битва, як і Бородінська, – предмет історичної гордості. Це справед-

ливо. Але чи не справедливіше і нам, українцям, знати про битву на Поділлі, яка визволила не тільки Поділля, а й Полісся, Київ, Київщину і т. д. Зняла загрозу для Європи.

Москвичі переслідували з Куликового поля до річки Красива Меча – 30 км. Ольгерда на той час вже не було в живих, але в бою брали участь два його сини – Андрій і Дмитро. Це вони порадили Дмитрію перевести військо на другий берег Дону, щоб ні в кого не було думки врятуватися втечею. Вирішальну роль у бою відіграв князь Петро Волинець із своїм «засадним» військом. Це він завдав нищівного удару татарським військам, бо ж добре знався на їхніх звичаях у битвах з ними. Але вирішальне значення для перемоги росіян на Куликовому полі мала майже незнана тоді битва на Поділлі, на Синій Воді, де вісімнадцять років тому були розбиті війська аж трьох татарських ханів. Літописець литовсько-жмудський описує, що трупами мурз і уланів були завалені поля, яри на багаті стадії. Били і переслідували їх «аж до устя Дону і Волги, от татар вольно учинили». Ясна річ, переможна битва на Поділлі сприяла перемозі росіян вісімнадцять років поспіль. І не у злагоді з елементарною арифметикою російські радянські історики вчили майбутніх фахівців, що Куликовська битва – перша переможна битва над Золотою Ордою, над татаро-монгольською імперією. Бачите, як шануються заслуги українців, білорусів та литовців? Звичайно, без Москви – і перемога не перемога (хоч і великого значення), а якесь непорозуміння, яке історики ніяк не можуть розв'язати вже сотні літ. Факти засвідчують протилежне. Куликовська битва не мала серйозного позитивного значення для тодішнього московського князівства. Вірно, темник Мамай утік і навіть був убитий у Криму генуезцями. Та в орді «воцарився новий хан Тохтамиш, і вже наступного літа він послав до Москви свого представника і сімсот воїнів з вимогою, щоб всі князі з'явилися в Орду. Дмитрій не поїхав, зате наступного 1382 року в Москві з'явився сам хан Тохтамиш. Дмитрій, за однією версією, поїхав збирати військо, за іншою, вірогіднішою, втік з жінкою і дітьми до Костроми, як писав Карамзін, «потерявши бодрість духа».

Жителі Москви озброїлися, хто чим міг, і три дні жертовно боронили її стіни. Керував обороною онука знаменитого Ольгерда – Остей. Москвичі мали можливість відбити хана, який і сам, очевидно, це зрозумів, бо вступив у мирні переговори і попросив відкрити йому ворота, аби він побачив «свій улус». Тут виявилася рабська звичка москвських бояр: відчинили ворота і вийшли з цінними дарами. За знаком Тохтамиша миттєво депутація була перебита, і вороги увірвалися в Москву. Нищили без жалю жінок і священиків, юних

дів і кволих старців. Татари підпалили місто, багатьох жителів забрали в полон. Подібна гірка доля чекала й на інші міста Московського князівства: Владимир, Звенигород, Юр'єв, Можайськ, Дмитров, Переяславль. Незабаром Тохтамиш висунув вимогу платити данину вдвічі більшу. І таке знуцання і грабіж продовжувалися ще сто років. Звільнившись від татарського іґа, – писав Ключевський, – московський князьок прийняв титул татарського хана.

Народ російський терпів всяке знуцання державної влади, – свідчила історик Василенко. А коріння цього явища – у віковому татарському іґові, а потім – іґові власних царів.

Чим же обумовлена перемога над трьома ханами – Котлобугом, Качубеєм і Дмитром Солтаном? Адже кожному зрозуміло, що литовський етнос уособлював мізерну величину, і не йому було боротися з імперією, що протягнулась від Тихого океану до Адріатики. І хто такий Ольгерд? Син литовського князя Гедиміна, який одружився з дочкою вітебського князя Марією. Князівство він отримав як придане. Його брат – Любарт-Володимир, – одружившись на волинській княжні, став надійним захисником Волині від нападів поляків впродовж тридцяти років. Утримувати Волинь в українській формі – це мало тоді велике значення для утвердження українства.

Літописець литовсько-жмудський високо оцінював великого князя Ольгерда Гедиміновича, котрий мав загадковий характер: ніхто не знав – ні свої, ні чужі, – який похід він замишляє. Цією хитрістю великий князь зібрав багато земель, воював не стільки силою, скільки мудрістю. Знався на багатьох мовах, не любив забав, а займався щоденно державними справами.

Історик Дорошенко вважає Ольгерда генієм. З цим важко не погодитись. Російська церква оголосила Дмитрія святим за розгром війська лише одного темника. У трьох ханів, яких розгромив Ольгерд, ясна річ, військо було не менше, якщо не втричі більше.

Опис битви на Поділлі залишив нам літописець хроніки литовсько-жмудської. Він підкреслює, що війна з трьома татарськими ханами не обмежилася районом Синьої Води. Військо Ольгерда переслідувало і громило татарські орди аж до Очакова, тобто до витоків Дніпра і Бугу, і навіть далі, до Дону, «аж до Волги, а других и в Крым загнали, в Кафу и к Азову».

Отже, за свідченням літописця та істориків, зокрема Карамзіна, Грушевського, Василенко, Крип'якевича, битва відбулася на Поділлі, де є річка Снивода або ж Синя Вода. М. Грушевський писав: «Битва відбулася на пограниччі Київщини, Волині й Поділля, де тече Синя Вода при Шляху Татарським».

На мою думку, місце битви на річці Сниводі (Синя Вода) знаходиться поряд з печально відомим Чорним Шляхом, що починається від Перекопу, йде до Умані і Дашева, звідти через Липовець – Калинівку на Хмільник і далі до Тернополя й Львова.

Літописець згадує про взяття Ольгердом Хмільника. Якби битва відбувалася не на Сниводі, а за двісті кілометрів на річці Синюсі, як вважає, зокрема Карамзін, то таке взяття було б неможливе.

По-друге: чи міг би Ольгерд наступати аж до устя Дніпра і Дону, якби на Поділлі його чекали три хани із своїми ордами? Невідомо, скільки було війська у Ольгерда, скільки у трьох ханів. Очевидно, що втричі більше, ніж у Мамай на Куликовому полі.

На жаль, письмових свідчень про українську «Куликову битву» значно менше, ніж про московську. Тому ряд фактів можна тлумачити по-різному. Тим більше, що Ольгерд, з Поділля дійшовши до Дону, міг бути не тільки на Сниводі, а й на Синюсі. Тому-то історики й блукали у визначенні річки і місця битви. Але, але... Збереглася досі унікальна археологічна пам'ятка цієї визвольної битви. За кілька сот метрів від Чорного шляху на прекрасному узвишші Павловського поля з давніх-давен височить Велика Могила – так її з повагою споконвіку називають люди. Років 60 тому мій прадід Павло розповідав, що там поховані козаки, які загинули в битві з татарами. Історія не знає інших битв у цих краях ні до, ні після. Біля Хмільника є козацькі могили часів Івана Виговського. Про інші бої на полі села Павлівки і лісового масиву Хоминка історії невідомо. Могила настільки велика, що й потужним колгоспним тракторам не вдалося її розорати. Вдалині видніється Чорний ліс. Кращого місця для бою і для поховання годі й шукати.

Думається, якби корифею української історичної науки доля судила побувати в цих краях, то в нього відпали б останні сумніви, що українське «Куликове поле» знаходиться неподалік від його рідної Сестринівки, всього за 5 кілометрів від Калинівки і 25 кілометрів від Вінниці. У 30-ті роки старий Чорний Шлях трохи перенесли праворуч, але й досі він надзвичайно широкий, а головне: у порівнянні з лівою-правою стороною досить глибокий, більше метра. Вибита ця земля босими ногами бранців, яких гнали людолови на продаж в неволю, копитами татарських коней та награвованої худоби. Не одну сотню років збивався цей Чорний Шлях, не одна ріка сліз тут пропекла слід. А поле? Зараз воно належить колгоспові, і хто нині знає про нього?

А хто нині знає, що у Великій Могилі лежать герої визвольної битви з татаро-монголами, яка відбулася за вісімнадцять років до Куликовської? Соромно казати про це, але треба: одиниці!

Небагато киян знають, що звільнення Києва, Київщини і Переяславщини зв'язано з переможною битвою на подільській Синій Воді, на Вінниччині. Після перемоги Ольгерд передав владу в Києві своєму сину Володимирі Ольгердовичу. Очевидно Київ мав непоганий економічний стан, якщо Володимир став випускати свої грошові монети. Знайдено їх не так багато, і, крім імені князя Володимира, на них є зображення татарської тамги, що свідчить про чималий татарський вплив.

Перехід Київщини під литовську владу став можливим не тільки за умови ослаблення влади в Золотій Орді. Вирішальним фактором стали симпатія, добрі почуття слов'янської людності до литовської влади. Фактично це було визволення колишньої Київської Русі самими ж русичами-білорусичами під проводом литовського князя Ольгерда. Після визволення Київщини Литовсько-Руська держава стає найбільшою в Європі.

А от російські радянські історики Ольгерду і знаменитій битві на Синій Воді приділили уваги на кілька рядочків. А в геніальності Ольгерду не відмовиш. По-перше, він практично уможливив принцип: володіє землею тільки той, хто несе військову службу. Це дало змогу йому мати чимале військо.

По-друге, Ольгерд й інші литовські князі часто повторювали: ми традиції не руйнуємо, а до нового ставимося обережно, що забезпечувало політичну й соціальну стабільність.

У литовсько-руській, точніше литовсько-білорусько-українській державі закони і звичаї були українсько-білоруські; пояснення цьому явищу – високий культурно-освітній рівень слов'ян. Ольгерд, керуючись «Руською правдою» Ярослава Мудрого, склав «Литовський статут» українсько-білоруською мовою. Литовською він був перекладений уже по смерті Ольгерда.

По-третє, Ольгерд вбачав свою місію у збиранні земель Київської Русі і присвятив цьому все своє життя, випередивши московських князів на кілька століть. Він був глибоко переконаний: вся Русь повинна належати до Литви. Грушевський твердив, що велике князівство Литовське краще зберегло традиції Київської Русі, ніж Московія. На його думку, йшлося про утворення українсько-білоруської держави. Але, як мовиться в народному прислів'ї, де чорт не може лиха наробити, він туди жінку посилає.

Такою особою стала спадкоємниця польської корони 16-річна Ядвіга. Здавалося, нічого лихого від неї годі й чекати. Обвінчана з австрійським герцогом Вільгельмом – тож радій сімейному життю! Та польські магнати замислили інше. Розлучили її з Вільгельмом, дали йому 200 тисяч талерів відступного, а руку й корону запропонували молодому литовському князю Ягайлу. Необачливий Ягайло «кнунав» і на Ядвігу, і на польську корону. Згідно унії в замку Крево 1385 року Ягайло зобов'язався привести Литву до католицької віри. Чимало литовців же були охрещені православним обрядом, що призвело до розколу між ними, – литовцями-католиками і православними русичами. Ягайло та Ядвіга показали себе слухняними слугами католицької церкви, і невдовзі з'явилися королівські укази, які позбавляли православних обіймати державні, керівні посади у війську, вступати в ремісничі цехи і навіть займатися почесним ремеслом. Своєрідний релігійний геноцид посилювався з кожним роком. М. Грушевський запитував: чи думали Ягайло та його брати й сестри, що підписували горезвісну унію, про наслідки для православних русичів, білорусів, литовців, а потім і для самих поляків? Скільки крові через це пролито, скільки людей буде погублено! Зрештою, розпадеться й сама Польща! А поки що Ягайло і Ядвіга поквапливо роздавали українські землі литовській та польській шляхті (тільки католикам!).

Тому-то значна частина українського панства та багатого міщанства зрікалася релігії своїх предків, мови свого народу, що викликало невдоволення серед православних українців. Обурювалась і литовська шляхта, якій не подобалась керівна роль польських магнатів-католиків. Виразником її настроїв стала політична діяльність великого князя Вітовта (1382 – 1430 рр.). Заручившись підтримкою свого зятя, московського князя Василя I, він успішно проводив політику в напрямку виходу до Чорного моря. При ньому Золота Орда розпалася, а кримський хан Хаджі Гірей навіть видав грамоту, що Крим «зрікається своїх історичних прав» на грабіж руських земель. Вітовт почав будувати фортеці в Причорномор'ї: Святого Івана на нижньому Дніпрі, Білгород, Чорногород, Караул – на Дністрі, Хаджібей – на місці майбутньої Одеси, – що став на той час великим портом, звідки йшло збіжжя до Візантії. Отже, Україна за Вітовта заволоділа Причорномор'ям в першій половині XV століття, тобто на триста років раніше Катерини II і створеної нею «Новоросії».

Кримські хани платили Вітовту данину і посилали на його вимогу війська. Для Чорномор'я настав період бурхливого розквіту. Під охороною зведених фортець зростали українські села.

Вітовт мав провести восьмого вересня 1430 р. урочисту коронацію, але польські пани зашкодили цьому, і коронування було відкладене. А півтора місяці по тому, точніше двадцять сьомого жовтня 1430 р. Вітовт несподівано помер. Причина його смерті невідома.

Польсько-литовські королі по смерті Вітовта (Стефан Баторій, Сигізмунд) продовжували роздавати шляхті грамоти на володіння українськими «пустелями», які були заселені ще за часів трипільської культури і Геродота. Скіфи-орачі обробляли землю і виробляли зерно на продаж. Шляхтич Калиновський отримав Уманську «пустелю», Потоцький – іще більшу на Поділлі, Вишневецький – на Полтавщині і т. д. Цей процес експропріації польською шляхтою українських земель супроводжувався водночас витісненням давньоукраїнської багаті шляхти. На початку XVI ст. на Поділлі і Київщині майже повністю зникли багаті українські родини.

Трагедія українського народу за тих часів полягала в тому, що українське панство хотіло отримати привілеї, які мала польська шляхта, тому ладне було «окатоличитися» й «ополячитися». За таких обставин вимирала національна еліта, яка могла б очолити боротьбу українського народу проти масової денаціоналізації. Польська шляхта з презирством дивилася на все українське, білоруське. Їхні національні мова, культура, релігія зазнавали усіляких принижень. Зневажливі слова «русин», «хлоп», «схизматик» протиставлялися словам «католик», «поляк», «лях» і т. д. Національний, соціальний, релігійний тиск вів українську націю до повної загибелі.

Спасіння від денаціоналізації ставало першочерговою проблемою для українського народу, який в середині XIV ст. врятував Європу, сприяв визволенню Середньої Азії, Китаю, зрештою Московії. Тепер йому загрожувала смерть від того, кого він у битві на Сниводі врятував від татарського іга. За іронією історії тепер своїх спасителів запрягли в нове, власне іго, набагато страшніше, ніж учорашнє татарське. Життя йшло від іга до іга...

1482 – 1505 рр. дуже тяжкі для України, яка потерпала від нападів кримських і золотоординських татар. А з 1498 р. на неї стали нападати і турки. Сотні тисяч українського люду потрапили в «ясир». На кримських невольничих ринках їх продавали персам, арабам, туркам. Татарське людоловство залишило трагічний слід у народній пам'яті; безсила влада не здатна була захистити народ. Тому-то і з'явилася нова сила – українське козацтво, яке рятувало від турецько-татарської неволі, польсько-шляхетської дискримінації, денаціоналізації.

**Павло МЕЛЬНИК,
красзнавець
(Козятинський район)**

МІСЦЕ БИТВИ ЗМІНИТИ НЕ МОЖНА

Дуже добру, потрібну й цікаву справу започаткували наші сусіди черкащани по увічненню визволення Поділля від татаро-монгольського іга. Кажуть, що вже розпочато збір пожертвувань на спорудження пам'ятника на місці переможної битви об'єднаного білорусько-литовсько-українського війська під проводом литовського князя Ольгерда з трьома татарськими ханами. Цей захід заслуговує на увагу всієї громадськості, бо перемога на річці Сині Води 1362 року обумовила поразку завойовників у пізнішій битві на Куликовому полі і спонукала на визволення поневолені князівства решти колишньої Київської Русі. В Куликовській битві 1380 року воювала частина молодших Ольгердових воїнів разом з його синами. Все було б дуже добре, якби історики були однастайними у визначенні місця цієї знаменної події.

Справа в тім, що давні літописці-чужинці, напевно, не дуже знали в географії маловідомого їм краю, або пізніші переписувачі не так прочитали і вже самі змінили назву річки, на берегах якої розгорівся бій. З якоїсь, невідомої тепер причини, подію, що сталася на північному заході Подільського улуса, перенесено в Дике поле на південну межу Поділля, де в ті далекі часи розлягались кочів'я Куремси, від берега Сниводи на річку Синюху. Кожен подолянин, (маються на увазі тодішні межі краю), знайомий з історією України-Руси неперевершеного історика, першого Президента України, цьогорічного ювіляра Михайла Сергійовича Грушевського, не може погодитись з такою трансформацією, навіть і той, що тепер мешкає на берегах Синюхи. І це не тому, що хоче перетягнути місце події до себе «додому», а щоб не дати статись історичній несправедливості, або вірніше – не закріпити її. Цим заходом може бути увічнена помилка, якої нам не вибачать ні загиблі в цім бою наші далекі пращури, ні наші нащадки. А вони, безперечно, дошукуються справедливості. З цієї дуже важливої причини треба тепер занадто прискіпливо, дослівно, а може й по буквах і не однічі перечитати наявні літописні повідомлення про Ольгердове побоїще.

Як собі хочете, таки назва річки Сині води по співзвучності ближча до Сниводи, як до Синюхи. Об'єднує ці обидві назви ще й те,

що кожна з них і Сині води, і Снивода, включають в собі два слова, причому, одне з них – вода – спільне і властиве безпосередньо річці, або якомусь іншому водоймищу. В усіх випадках словотворення по аналогії «Сині води – Синюха». А тепер візьміть до уваги, що рукописний літопис був писаний не дуже виразним почерком, та ще й не дуже зрозумілою для переписувача-чужинця мовою і самі прослідкуєте поетапно метаморфозу «Снивода – Синвода – Синьвода – Синя вода». Хочете – перевірте це в домашніх умовах: напишіть скорописом слово «Снивода», і половина з опитуваних, що не знають про цю річку, прочитають – «Синвода». А далі можливо пішла правка явних помилок оригіналу: додано букву «я» і вийшла Синя вода, а якщо в оригіналі мова йшла про битву коло Сниводи-Синводи, тоді додано букву «і», а вийшли вже Сині води.

На щастя тих, хто горою стоїть за Сниводу, географія Ольгердової баталії назвою річки не вичерпується. Літопис твердить, що там, де сталася битва, була «Улановская пустошь», а за 6 миль від місця бойовища знаходилось поселення Хмільник.

Колишній викладач історії Анатолій Годзик з Чечельника на Вінниччині вже кілька років в центральних газетах і журналах відстоює свою переконливу здогадку про те, що битва Ольгердових ратників з трьома татарськими ханами сталася саме на Павлівському полі в Калинівському районі, також на Вінниччині. Тут ще не дуже давно за його босоногої пам'яті височіла насипна могила з великим кам'яним хрестом на її вершині. Озброєні могутньою сучасною технікою місцеві господарники знесли хреста, зрівняли могилу з навколишнім полем. Хіба це справді такі несумісні поняття – технічний прогрес і звичайнісінький людський обов'язок перед пам'яттю загиблих, чи просто покійних прадавніх земляків? Шкода наших істориків-подолян, що вони залишили Годзика наодинці з численними опонентами-черкашанами. Подали б і свій голос на захист колеги-земляка, або вже хай би аргументовано відхилили його здогадки. А все-таки Павлівські поля знаходяться на тій самій колишній «Улановской пустоши», що межували з «Безименской пустошью», а ця тяглася аж до Кодні, а на ній було поселення Махнівка. Яблонівський в розповіді про Махнівку згадує, що литовський князь Якуб Гедимін підтримував добросусідські стосунки з татарським баскаком, що напевно з своєю адміністрацією правував Подільським улусом саме з пограничної від Волині Махнівки. Політична, як тепер кажуть, ситуація була на той час не на користь татарам. Литовський князь Ольгерд прибрав Білорусію, на Волинському князівстві сидів його син, а в Києві – тільки

номінально залежний від татар дядько. Болохівська земля знемагала від татарських утисків, «татарські люди» постачали «покорм» і фураж для війська абияк, назривав вибух непокори «власти татарской» з боку місцевого населення.

По смерті Джанібєка й сама Золота Орда розсипалась на кілька недружних улусів, тоді, як могутність Литви зростала за рахунок новоприєднаних князівств. Татари змушені були на пограниччі з Волинню для годиться тримати велике військо, хоч і боєздатність його була дуже сумнівною. Практично Ольгерд був переконаний в своїй перемозі, через те після захоплення Чернігово-Сіверщини та Київщини 1362 року зважився на вирішальний бій з татаро-монголами. Густинський літопис про цю подію залишив таке повідомлення: «В сие лето Ольгерд победы трех царков татарских из ордами их, си ест, Котлубаха, Качзезя, Дмитра; и оттоли от Подоля изгна власть татарскую...»

Обидві згадані вище «пустоши» лежали в Болохівській землі, а межею між ними проходив Чорний шлях по гребеню Придніпровської височини. Хай буде Вам відомо, що її підвищення від Ординець Погребищенського району до Авратина над Горинню називалось Махнівцьким навіть ще в не дуже давній географії. Найбільша висота його сягала «750 Парижских стоп», це, напевно там, де тепер позначка 323. Не везе бідній Махнівці, та все через того безталанного «батька Махна», що й не знав і не бачив цього поселення. Містечко переіменували, а підвищення на височині теперішня географія просто знехтувала – «закрила». А з колишньою назвою містечка пов'язано так багато подій, особливо козацької доби. Боятися місцеві сільчани ще й тепер повернути містечку його віковичну назву: не всім же знати, а ще, як нема нікому їм сказати, що «махна» – та сама ткацька ляда, основний «агрегат» верстата. Впродовж століть ткачі та прядильниці склали переважну більшість населення Махнівки, ткали вони і лляні полотна, і шерстяні вироби. Асортимент останніх був дуже великий: сукна прості, сурові, солдатські, ліврейні, ковдри, навіть шерстяні хустки та ризи. В малюнку герба містечка довго залишалось ткацьке начиння: берди, цівки, ткацький човник і клубки пряжі. Після руйнівної навали татар 1593 року ткацьке виробництво перекочувало до сусіднього поселення разом з гербом містечка, що від слів «берди» і «цівки» дав назву новій оселі – Бердичів, що виросло також на Безіменній «пустоши», в Болохівській землі.

Щоб таки вже зовсім розвіяти сумніви і конкретизувати місце битви, треба знову повернутись на поле села Павлівки. Річка

Снивода протікає тут недалеко, а от, що за 6 верст від Сниводського побоїща був Хмільник – повідомлення надихає на сумнів. Проте він скоро розвіється, якщо зважити, що колишня польська миля мала майже 7,5 кілометра, а це вже ближче, так би мовити, до істини. Отже і річка, і «пустош», і оселя і, навіть могила вписуються в місцевість. Під кінець ще трошки поміркуємо над уривком Густинського літопису: «...и оттоли от Подоля изгна власть татарскую...» Здається також ситуація зрозуміла: перемігши пограничні полчища татар на Сниводі, Ольгерд вже не зустрічав гідної відсічі ворогів на шляху визволення всього тодішнього Подільського улусу.

Якщо хтось має заперечення до викладеного вище, – запрошую на розмову. Буду дуже радий додатковим свідченням на користь Сниводи. Нічого тут дивного, вибачайте за відвертість – ми ж подільяни: і ті, що на Сниводі, і ті, що на Синюсі.

Подоля (м. Вінниця). – 1996. - 30 квітня.

Сергій МОЛДОВАН
(м. Вінниця)

БИТВА НА РІЧЦІ СНИВОДА

Прочитав у «Подолії» за 30 квітня статтю Павла Мельника «Місце битви змінити не можна». Автор запрошує до розмови, запрошує поділитись своїми роздумами з приводу викладеного, отож я вирішив відгукнутись на його пропозицію.

Нині я мешкаю у Вінниці, а народився і виріс у селі Янові (тепер це Іванів) станції Холоневська, що розмістилася на березі річки Снивода. Прожив там півстоліття – 50 років, та про битву на річці Снивода ніколи не чув ні від дідів, ні від прадідів. Але у 1937 – 38 роках прокладали залізницю від станції Варшиця в бік Хмільника. В той час насип робили грабарі, конячинами возили землю на насип. Я працював у них помічником. І ось коли ми копали на західному березі, в 150 метрах від самої Сниводи, наштотувались на останки десь десяти загиблих воїнів. Ці останки були густо темно-коричневого кольору, поряд знаходились залишки якихось гончарних виробів, нібито мисок. Звичайно, виявлені останки воїнів ми віддали землі назад. Я вже тоді задумався, звідки могли взятись тут на березі Сниводи ці останки. А тепер мені зрозуміло, звідки вони там – битва об'єднаного білорусько-литовського-українського війська під проводом литовського князя Ольгерда з трьома татарськими ханами. Я переконаний, що вона відбулась саме на березі Сниводи. І літописна відстань від місця битви до Хмільника з географічною співпадає. Сумнівів ніяких!

Подолія. – 1996. – 29 червня.

**Павло МЕЛЬНИК,
красзнавець
(Козятинський район)**

НА СИНЮСІ, ЧИ ТАКИ НА СНИВОДІ?

Перемога білорусько-литовсько-російсько-українського війська на чолі з Ольгердом над татарами поклала початок визвольного руху всього пригніченого християнського світу проти монголо-татарського іга. Куликовська битва 1380 року була успішним продовженням цього переможного процесу. Незважаючи на такий древній початок знаменної події, місце побоїща на Синій Воді до теперішнього часу конкретно не встановлено. Причиною цього стало навмисне замовчування, а то й пряме замовчування заслуг православного князя Ольгерда придворними істориками вже його послідовника на князівському столі Вітовта. В часи владарювання католицької Польщі і «єдиноверной» Московщини пам'ять про такі події викоринювалась на рівні державної політики. Як то наявні в розпорядженні істориків і красзнавців відомості, що дозволяють зробити категоричний висновок – де саме відбулася битва з татарськими окупантами.

Знаю, що читачі-красзнавці та професіонали-історки володіють відомостями про географію походу великого князя литовського на Поділля після вокняжіння сина Володимира на Київському столі. Спільно пролита кров нашими далекими предками зобов'язує до пам'яті вдячних нащадків. Ми цій пам'яті вірні. Громадськість Черкащини вже кілька років тому виношувала наміри увіковічнити пам'ять про Синьоводську битву, навіть збирала пожертвування на спорудження пам'ятника.

З самого початку історики вважали, що згадувана в літописах Синя Вода – це річка Синюха в Черкаській області, а по її течії зв'язували урочище з такою ж назвою. Майже сто літ тому наш неперевершений знавець історії України Михайло Сергійович Грушевський в «Історії України-Руси» висловив здогад, що Ольгердове побоїще з татарськими «царьками» сталося на берегах річки Снивода, що протікає на кордоні між давніми Київщиною, Волинню та Поділлям. Річка бере початок в Хмільницькому, а вливається в Південний Буг в Калинівському районі на Вінниччині. Не звинувачуйте мене в надмірному домашньому патріотизмі, як буду наполегливо підтримувати версію Михайла Грушевського.

Пропоную увазі читачів свої логічні міркування з цього приводу. Буду дуже радий, якщо ті, що є в розпорядженні читачів історичні факти, топоніми, імена учасників баталії зможуть доповнити мої висновки про річку Снивода, як місце Ольгердової битви, покірно погоджусь, як будуть наведені незаперечні докази на користь річки Синоха.

Почнемо з політичної, так би мовити, обстановки того часу. На початок вигнання татарських завойовників Литовська держава знаходилась в стані зростання своєї могутності. Ще при Гедиміні Литва включала в свої володіння Берестейську землю, Турово-Пінську, Мозир, Мінськ, Вітебське князівство, частину Дrevлянської землі на півночі Київщини. В Києві сидів брат Гедиміна, тільки умовно залежний від Золотої Орди. Уже Ольгерд після підкорення Чернігово-Сіверських міст (Брянськ, Новгород, Чернігів, Стародуб) в 1362 році посадив на Київський стіл свого сина Володимир на місце не зовсім надійного дядька. Київщина разом з Переяславщиною дістались Ольгерду без особливих зусиль, хоч він привів сюди численне військо з підкорених раніше земель. Золотоординські хани в цей час після смерті Джанібєка погрузли в чварах за титул Великого кагана. Відносно надійно почували себе в своїх володіннях князі-хани Подільського улусу. Багато з них були прямими нащадками болохівських князів. Недавні союзники Литви, вони в 1356 році стали союзниками польського короля Казиміра, що, напевно, призвело до війни 1362 року. До певного часу Ольгерд не відважувався бентежити таких небажаних сусідів, хоч і вже тоді «люди татарские» з перебоями постачали татарам стратегічний, як на ті часи, продукт – пшоно. Але тут на рубежі з Волинню в Уланівській та Безіменній пустці татари держали створений ще Куремсою добірний уланський корпус з козаків та ковуїв – красу і гордість татарської грізної кінноти, та ще турбував Ольгерда татарський союз із поляками.

Тепер вже час прослідкувати уривчасту географію походу литовців на Подолію на користь Сниводи.

1. Архів Південно-Західної Росії (ч. VII, т. II) повідомляє буквально слідує: «Pustinia Ulanow pizu slakie thatarskicm nad potokiem Sinowoda». Нехай Вас не насторожує така незвична для України назва місцевості. В розумінні тих часів це всього лише малозаселене пасовище для коней уланів біля татарської дороги над річкою Синьвода (Снивода). Теперішні тутешні поселення Уланів Хмільницького та Уладівка Літинського районів своїми назвами

зобов'язані **«Пустині»**, виділеній ще ординським воєводою Куремсою для своїх уланів.

2. Никонівський літопис (вид. 1788 р., ч. IV) розширює географічні події і наводить дату – 1362 рік: «Того Лета Князь великий литовський Ольгерд Гедиминович Синюю Воду и Белобережье повоева».

3. Густинський літопис («Повний збірник руських літописів», т. II) підтверджує дату – 1362 рік, наводить імена історичних осіб та інші деталі: «В сие лето Ольгерд победы трех царков татарских из ордами их, си есть Котлубаха, Качзея, Дмитра; и от толи от Подоля изгна власть Татарскую». Це майже дослівний переклад Гваньїні на польську мову, тільки дата з іншого джерела.

4. В. Б. Антонович (Нариси. Випуск 1) наводить повідомлення Кромера, що татари ще в 1351 році спустошили Поділля, бо були покликані литовським князем для придушення болохівців. В 1356 році подільські володарі прийняли сторону польського короля Казимира, що, за припущенням, спонукало Ольгерда почати в 1362 р. війну з нащадками болохівських князів.

5. Західноруський літопис про синьоводську подію повідомляє так: «Когда господарем литовской земли был великий князь Ольгерд, он пошел с литовским войском у поле и побил на Синей Воде татар трех братьев: князя Кочибя, Котлубуга и Димитра. А эти три братья, татарские князья, были отчичи и дедичи Подольской земли».

6. В нарисі про місто Хмільник, райцентр Вінниччини (Історія міст і сіл УРСР), автори наводять повідомлення про те, що литовський князь Ольгерд, розбивши татар на Синіх Водах, оволодів тоді невеликим поселенням Хмільник. Воно знаходилось за 6 км від Чорного шляху.

Ось, мабуть, і вся топоніміка битви. Не думаю, що на користь Синюхи набереться більше доказів. Тепер спробуємо логічно відтворити хід подій 1362 року.

Весна. 1362 рік. Великий князь литовський разом з братом, синами та племінниками (по брату Коріату) привів під Київ величезне, як на ті часи, інтернаціональне військо з білорусів, литовців, росіян, українців. Населення Київщини та Переяславщини вже і до того нехтувало татарською владою й охоче прийняло умови литовців та поповнило їх військо.

Літо. 1362 рік. Прибуле для підкорення середнього Подніпров'я військо не було задіяне. Поповнивши його українцями з Київщини та Переяславщини, Ольгерд вирішив іти на Поділля. Тепер він не

сумнівався в своїй перевазі навіть на випадок, якщо татарам допоможе польський король.

З Києва і околиць збірна військо Ольгерд повів по Київській дорозі до гребенів Придніпровської височини. Далі по Чорному шляху до вододілів між річками Постолова і Снивида... Переяславські воїни з південної Київщини пішли Білоцерківським шляхом через Ростовець (тепер Білилівка Житомирської області), Губин Козятинського району, Прилук (Стара Прилука) Липовецького району, поблизу теперішньої Калинівки на Вінниччині. На своєму шляху на землях Болохівщини на терені теперішніх Козятинського та Калинівського районів військо розправилося з дрібними загонами татар, а на водозборі Снивида та її приток на Синіх Водах, а можливо навіть у кількох місцях, закипіла вирішальна битва з 3-ма татарськими ханами.

Якщо пам'ятаєте: давні літописці, враховуючи грандіозність Калського побоїща, назвали його битвою «на Калках». Можливо тому і битву князя Ольгерда окремі історики розміщують на Синіх Водах, за обширність театру бойових дій.

Після розгрому татар – Ольгерд оволодів поселенням Хмільник, ще пізніше «Білобереж'я повоевав». Білобереж'я здавна відоме в Болохівській землі, ще Данило Галицький в 1256 році покарав білобережців за непослух. Тепер це місцевість в Красилівському районі Хмельницької області.

Ось і пройшлись послідовно по вище згаданих в літописах поселеннях та інших історичних пунктах. Але конкретне місце бою, або хоч би місце переможного його завершення ще не знайдено. Відверто кажучи, його на Вінниччині, до порівняно недавнього часу, мало хто шукав, крім краєзнавців. Будемо сподіватися, що і професіонали-історики та археологи підключаться до пошуку місця знаменитої битви. Можливо, і меценати знайдуться і державні люди зацікавляться.

Будемо сподіватися.

Вісник Козятинщини. – 1998. – 12 вересня.

Павло ТКАЧУК,
краєзнавець
(с. Уладівка Літинського району)

ДРУГЕ НАРОДЖЕННЯ СНИВОДИ

«СНИВОДА – це поетика з прадавньої історії нашого народу. Ми не знаємо, хто вперше зронив це чарівне слово, але знаємо, що це були талановиті краяни! На цій маленькій річці з красивою назвою, як з'ясувалося останніми роками, відколи Україна має свою біографію, не редаговану Росією, відбулася перша переможна битва з татаро-монгольським нашествям... Лишень кучеряві верби над водою досі вимощують ганьбу з історії, що так довго не повідала правду про героїзм наших пращурів у битві над Сниводою».

Іван ВОЛОШЕНЮК

В життєписі нашої України багато затаємнених сторінок. Інколи важко збагнути, де істина, а де облуда у пишній оправі – так хитро обплела нашу свідомість «передова» радянська наука. Все, що відбувалося на «исконной землі», подавалося як основне і героїчне, а інших народів – як незначне, другосортне. Тому маємо створити умови широкого доступу до правдивої української історії, без якої народ втрачає зв'язок минулого з майбутнім, а значить не має майбутнього.

До останнього часу ледь не скрізь велегласно та велемовно трубили про Куликовську битву (1380 р.) як першу перемогу «руських» над татаро-монголами. Наразі навколо неї більше тайни, ніж достовірних відомостей. Проведені в XIX і XX століттях археологічні пошуки не знайшли на тому місці, яке вважається Куликовим полем, жодного речового доказу великої битви...

Заглянемо до Псковського літопису за цей же рік: «А на Різдво святої богородиці князь Дмитрій з божою поміччю побився з татарами і гнався за ними 30 верст». Гнався, то гнався, а з ким справді бився князь Дмитрій у 1380 році? Даруйте, але не з татарами. До складу війська Дмитрія увійшла добірна кіннота, надіслана його союзником золотоординським ханом Тохтамишем, а нащадок Чингізхана царевич Серкиз ще й командував цією битвою. Військо ж кримського темника Мамаєва складалося з осетинів, черкесів,

чеченців, половців, печенігів, був полк італійської (!) піхоти... І спричинили цю битву не визвольні намагання, а торгівельні інтереси між італійськими (генуезькими) купцями та їхніми конкурентами з Москви і Криму. Така правда історії: де нажива, там годі говорити про визволення, патріотизм чи вболівання за нужденний народ. Про це та ін. про Московію (на слова «Русь», «Росія» і под. вона ще не посягала) широко висвітлює Володимир Белінський у книзі «Страна Моксель, или Открытие Великороссии».

Ми ж зупинилися на т. зв. Куликовській битві тому, що переважна більшість істориків досі не можуть виплутатись з облудної прослави цієї битви, улесливо плодять нові нісенітниці або ж «вдягають» нашу Синьоводську славу навиворіт – в «українське Куликове поле». Ледве не скрізь в різних виданнях згадується невідома нині в Україні річка Сині Води, на якій нібито відбулася битва литовсько-руського війська під проводом князя Ольгерда. Скільки б ви не шукали згадану річку, принаймні, на теперішній українській мапі її не знайдете, тому одні вважають, що це давня назва лівого допливу Південного Бугу Сниводи, інші ототожнюють Сині Води з Синюхою. Фахова ж професура або мовчить, або, цитуючи непослідовні висновки попередніх істориків, далі прив'язує славетну битву з татарами до Синьої Води – Синюхи і подає її як Синьоводську. Тому й збиваються на манівці доскіпливі краєзнавці, не маючи під руками глибоких джерел і переконливих доказів. Достоту наш краєнин, відомий дослідник Поділля Ян Потоцький у позаминулому столітті в «Давній історії Подільської губернії» писав, що в Богомолі (злилось з Голтою та Ольвіополем у межах сучасного міста Первомайська. П. Т.) Бог отримує води від «Sina Woda ou Sieniucha». Синя Вода як і Синюха! Далі уточнює: «Води, що були за межами Синьводи, не були зовсім її джерелом», тобто її виток. Це були джерела Гірського і Гнилого Тікачів. Води ж Синьводи були (і є!) її джерелом. Окрім цього, варто згадати, що Ян Потоцький народився і зростав у містечку Пиків, що біля самої Сниводи, тому не міг сплутати рідну Сниводу з Синьою Водою. Подібні твердження є і в Д. Яворницького – «р. Синюха, иначе Синия-воды, по-турецки гек су, т. е. Синяя вода», В. Гульдмана – «Синюха... в стародавніх актах Сині Води», П. Маштакова – Синюха, Синица, Czynaoda, Sinscha, Sinawoda. Отже, сумніви чи мудрування сучасних істориків про якусь давню назву Сниводи просто нікчемні.

На вірогідність Сниводи вказує також етимологія слова. Відомо, що назви річок з прадавнім скитським коренем сн (сьн, сьн) є в різних краях: Снов (пр. доплив Десни, Чернігівщина), Снов (пр. д.

Тускорі, Курщина), Сновка (басейн Німану) і ще одна невеличка Снивода (пр. д. Збруча, Тернопілля) та ін. Цей корінь входить і до складу гідронімів типу: Десна, Кросна, Шексна, Туросна і означає «пливти, текти». Сягає він навіть санскриту – snauti (текти, сочитися, омиватися). Та й словник староукраїнської мови XIV – XV ст. подає слова з цим коренем: сниматися (зливатися, сполучатися) і сняти ся (злитися). До речі, Съна – колишня скитська назва Дону, як і осетинське дон – вода, ріка. Зазначена Снивода також і на карті середнього Побожжя XIV – XVII ст., складеній відомим істориком й дослідником Поділля В. Отамановським. Отже, прадавня Снивода має тисячолітне коріння, тому в пам'яті історії ніколи не називалась Синьою Водою.

Якби зарозумілі історики ще й ознайомились з «Трудамы Подольского епархиального историко-статистического комитета» (випуск 9, стор. 605), то довідалися б, що, розбивши татарське військо, Ольгерд оволодів Хмільником. Це сталося 1362 року – задовго до Куликовської битви. А згадка про Хмільник (до речі, біля Синьої Води – Синюхи ніколи не існував) є розгадкою річки, на якій відбулася ця історична битва. І цією річкою є ліва притока Богу-Бугу Снивода (з наголосом на першому складі), що споконвічно гойдає свої хвилі від Мар'янівки через Скаржницю, Маркуші, Уланів, Воронівці, Чернятинці, Хутори Кривошійніські, Кривошії, Пиків, Жигалівку, Іванів (Хмільницький і Калинівський райони Вінницької області). Отже, не деінде, а саме на правобережжі тихоплинної Сниводи відбулась та вікопомна битва. Але як достоту?

З літописних повідомлень довідуємося, що Литовська держава у першій половині XIV ст. зміцнила тили і взялася розширювати свої володіння. Литовські князі енергійно дбали про розбудову військової справи. Вони поставили як правило: хто має землеволодіння, той мусить служити у війську, хто відмовляється від військової повинності, у того забирали землю. Цю засаду поширювали на всі суспільні верстви – від князів до селян. Щоб мати найбільше військ, охочим служити уряд роздавав земельні наділи, звільняв від податків. Отже, Литва на той час мала велике, добре організоване військо. Кожен воїн був на коні, в шоломі та панцирі, мав легку та важку зброю. З таким військом не страшно було стати на прю з татарськими ордами, які зосередили свої сили на півночі Поділля. Окрім того, в Золотій Орді після смерті хана Бердибека почалися уособиці, що значно послабили державу. Цим не забарився скористатись Великий князь Ольгерд, який спрямував численне військо на південний схід, підкорив місто Коршив у Волинській землі

і рушив на Поділля, де чатували «отчичі і дідичі Подільської землі» Котлубуг, Качибей і Дмитро. Рухався Ольгерд з своїм військом, найвірогідніше, міжріччям Тетерева і Случі. Обминаючи течії великих річок, ступив на Чорний шлях: іншої «битої» артерії, як для такого наступу, поблизу не було. Але Снивода тече від Чорного шляху на певній відстані, тому Ольгердові потрібно було перейти на Татарський шлях, що пролягав через Бердичів – Уланів – Хмільник, щоб наблизитись до Сниводи, де на нього вже чекали татарські орди Котлубуга, Качибей і Дмитра (в кримських архівних джерелах їх називають по-іншому: татарський хан Котлубах, киркорський князь аланів-осетинів Казчей, мангульський севаст-правитель Димитер; а Іван Тиктор в «Історії українського війська» (1936 р.) подає їх як – Хачбей, Котлубуг, Дмитро, а річку – Сниводь). Декотрі дослідники Татарський шлях ототожнюють з Чорним, але це не так або не скрізь так. На Уланівщині, наприклад, ці шляхи розрізняють. Є згадка про Татарський шлях у польських джерелах: «*prustinia Ulanow przy slakie tatarskiem Sinowoda*» (АЮЗР, т. II, стор. 163). Як бачимо, назва річки подається тут як *Sinowoda*, в інших, більш авторитетних виданнях (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich*. Warszawa 1880 1895) – *Sniwoda*. Очевидно, чужомовне написання в різнодруках і збило з пантелику багатьох дослідників. Навіть Михайло Грушевський у своїй «Історії України-Руси» плутається в «синій воді» і не зразу зазначає, що битва відбулася на Поділлі, що татари охороняли тут насиджені землі, а не голе Дике поле, і лише згодом робить належний висновок: «...мені здавалося б правободібнішим, що битва з татарами сталася над Сниводою». Посилаються на пізнішу здогадку Михайла Грушевського і такі відомі вчені як Наталя Полонська-Василенко та Іван Крип'якевич.

Битва, найвірогідніше, відбувалася на всьому правобережжі Сниводи, де були розташовані татарські орди, аж до впадіння в широке русло Богу. Снивода в цю вересневу пору мілководна, тому військо Ольгерда без особливої натуги її подолато. Не дошкуляла і спека – постійний ворог одягнених в кольчуги воїнів, не почалися й осінні зливи, що могли утруднити пересування численного війська. До того Ольгерд розсудливо розтягнув військо по всьому фронту на шість гувів, висунув з боків якомога вперед новогрудців і корятовичів, щоб вони могли обстрілювати ординців з протилежних висягів.

Січа була жорстока. Татари здійснили кілька лобових атак, але литовсько-руські сили завдали супротивникові значних втрат і пішли у наступ. Ось як це описав польський хроніст Мацей Стрийковський

у своїй «Хроніці Польській, Литовській, Жмудській і всієї Русі»: «Татари з шаленим завзяттям розпочали бій, засипавши литву густим залізним градом з луків, спричинили кілька сутічок, але завдали мало втрат через правильне їх шикування і швидке маневрування. А литва з русинами враз з шаблями та списами наскочили на них і в рукопашному бою прорвали лобові частини, а інші, особливо новгородці з корятовичами стрілами із самострілів наскочили з боків і бердишами скидали їх з сідел, наче вітер снопи в бурю. Не змігши довше витримати лобового натиску литви, татари почали метушитись і перелякані тікати в розлогі поля. Там же царків їх Кутлубаха солтана, Кочубея забито, при них теж і Дмитра солтана. Мурзів та уланів побито вельми много, трупів тих татарських повні поля і ріки нарізно побитих лежали...».

Це була жахлива різанина! Якщо в кожного темника під орудою було, за тогочасними мірками, по 10 тисяч воїнів, то вкупі це щонайменше 30 тисяч, хоча деякі дослідники вважають, що втричі більше. Скільки ж їх встелило «повні поля і ріки», а скільки зосталось в живих – невідомо. Приблизно 8 тисяч полягло на полі січі і переможців – повідомляється в одному з джерел. Як підтвердження цьому – численні могили на правобережжі Сниводи, які так довго нагадували про жертовну битву і мужню славу, аж поки колгоспні комунотелепні на своє безчестя не розорали їх. Лишень десь-не-десь пагорбки зостались...

Після ганьби на Сниводі татаро-монголи вже ніколи не змогли відродити свою колишню силу і славу: вони з великими жертвами поступились добре організованому та озброєному війську Ольгерда, який за широкої підтримки місцевого населення визволив наш край від тривалої ординської неволі. Це, по суті, була перша дошкульна поразка, якої зазнали Котлубуг, Качибей і Дмитро із своїми ордами на подільській землі. А перемога, яку здобуло литовсько-руське військо, засяяла на віки, хоч її притлумлювали всілякі недруги та лженаукові. Значення цієї битви велике. Жаль, що в українських наукових колах якимось непевно про це говорять. Чи не тому, що досі не змогли розгадати місце вікопомної перемоги. Тепер маємо певність, що в науковій літературі, навчальних підручниках буде виправлено неоконкретну помилку – друге народження Сниводи відбулось.

Врешті, є надія, що напередодні 650-річчя героїчної перемоги наша прадавня слава буде вшанована всенародно у навчальних та культурних закладах, а в селах Сниводдя, які причетні до великого подвигу, будуть встановлені пам'ятні знаки, проведені дні

вікопомної слави та учнівсько-студентські походи місцями історичної битви. Достоту це має бути велелюдне святкування на державному рівні трьох сусідніх народів: литовського, українського і білоруського, вояки яких здолали татаро-монгольське іго в 1362 році і визволили наш край від 122-річного поневолення. На місці Сниводської звитяги, скорше в Уланові, має стояти пам'ятник Великому полководцеві князеві Ольгердові, який «старини не рушив, а новини не вводив», приноровився до місцевого життя, його порядків, культури, мови і став на захист поневоленого люду. Тут має діяти постійний туристсько-краєзнавчий центр з широкою обслугою гостей з різних країв і країн. Прадавню славу мають засвідчити стели з патріотичним написом: «КРАЯНИ! Пам'ятаймо – на річці Снивода 24 вересня 1362 року відбулася героїчна перемога литовсько-руського війська князя Ольгерда над татаро-монгольськими ордами. Слава переможцям! Вічна пам'ять полеглим за волю нашого краю!»

Ппульсуючі джерела (м. Вінниця). - 2009. – 30 червня.

Микола ДОРОШ,
член Вінницької філії Центру дослідження
історії Поділля Інституту історії України
НАН України при Кам'янець-Подільському
національному університеті ім. Івана Огієнка,
член правління Вінницької обласної організації
Національної спілки краєзнавців України,
директор Воронівської загальноосвітньої
школи I – III ступенів Хмільницького району

ПЕРЕМОГА НА СНИВОДІ АБО ТАЄМНИЦЯ СИНЬОЇ ВОДИ

Ось уже скільки років мене цікавить питання битви 1362 року на річці Синя Вода. На жаль, в історичній літературі це питання обходять стороною. Пояснень немає. Історичні авторитети минулого безпідставно і бездоказово називають річку Синюху, що на території нинішньої Кіровоградщини, Синьою Водою. Я ж хочу довести, що це далеко не так.

Історичній науці України потрібно створити справедливую, цілком об'єктивну систему подій і фактів, що відбувалися на її території. Увагу приділити не тільки часу певних радянських перекручень, але й заглянути далеко вглиб століть, і без вигадок і перебільшень дослідити і правдиво відобразити минуле українського народу. При цьому вносити реальні корективи в праці найвідоміших корифеїв історичної думки, починаючи від російських науковців минулого і кінчаючи істориками сьогодення.

Так сталося, що після Літописця й Карамзіна майже всі наступні історики тільки цитують своїх попередників і ніякої уваги не звертають ні на нелогічність, ні на існування річки Сниводи.

Добре б тільки, далекі від нас, росіяни цим займалися, але ж наші українці – Д. Бантиш-Каменський, Д. Костомаров, М. Аркас та інші теж говорять про Синюху.

Якщо про Куликовську битву 1380 року написано тисячі публікацій, романів, поем, картин, фільмів, то битва на Сниводі – переможна битва проти імперії Чингізхана, більш важлива за своїми історичними результатами, заслуговує не менше публікацій і уваги.

Зробимо короткий екскурс в історію.

У далекому 1259 році монголо-татарські завойовники підкорили Поділля. Більше ста років населення терпіло від гніту Золотої Орди. На загарбаній території завойовники встановили податкові округи, так звані тьми. На чолі стояв намісник – темник. Всі тьми на Поділлі об'єднувалися в один улус, за яким закріпилася назва Подільський. Від цього часу татари повністю володіли цією територією й постійно зміцнювали оборонні позиції цих земель.

На володіння Галицько-Волинського князівства, дуже ослабленого монголо-татарами, почали зазіхати польські, угорські та литовські феодали. Особливо себе проявив син литовського князя Гедиміна Ольгерд (1345 – 1377 рр.). Діставши у спадщину в Литві місто Кревно з землями до Березіни і Вітебським князівством, молодий правитель почав проводити політику приєднання південно-західних (українських) земель до Литви. Відомі історики минулого Микола Аркас, Михайло Грушевський стверджують, що народ Руси (України) по своїй волі закликав до себе литовських правителів. Це пояснюється тим, що литовські князата, як пише М. Грушевський, засідаючи на українських і білоруських землях, старалися у всім принаровитися до місцевого життя, його порядків і культури. Вони намагалися якнайменше вносити змін у місцеві обставини. «Ми старини не рушаємо, а новини не уводимо» – було їх правилом. Вони приймали православну віру, місцеву культуру, мову, одним словом – ставали українськими або білоруськими князями. Литовське князівство було в силі свого розквіту і український народ сподівався, що у литовських князів знайде захист і оборону від татар.

Ставши Великим князем Литовським, Ольгерд поступово почав підгортати під свою руку землі Смоленську, Сіверську, Клинську, Чернігівську, Переяславську, Київську, Волинську, Подільську.

Так, зібравши в 1362 році чимале військо з литовців, українців, росіян і білорусів, Ольгерд біля річки Синя Вода, як пише літописець, розгромив вщент татарські орди братів Котлубуга, Качибєя і Дмитра, яким належало Поділля.

Відомий історик минулого М. Стрийковський у своїй «Хроніці Польській, Литовській, Жмудській і всієї Русі», яка з'явилася більш як через два століття після битви 1362 року, подає хід битви на старослов'янській мові. Красзнавець Анатолій Годзик з Чечельника подає цю страшну січу в українському перекладі:

«Коли прийшли до Синьої Води, указалася їм в полі велика орда з трьома царками – Котлубугом, Качибєєм і Дмитром Солтаном, то Ольгерд побачивши, що татари готові до війни, розшикував своє військо на шість гуфів, закритих з боків, аби їх татари стрілами

шкодить не могли. Татари з великою запальністю град залізний з луків пустили, але їм стрільбою не зашкодили для порядного шикування і прудкого розступлення. Литва з Руссю скочила зараз коп'ями і шаблями потикаючи, чоло їм перервали і танцями помішали. Другі з Руси бердишами валили їх з коней, напіраючи на них з боків, метали їх не інакше, як снопи. Від гвалтовного вітру татари розбурені, не можчі більш Литві чоло прорвати, почали мешкатись і утікати по широких полях. Там же царків їх Котлубога, Качибєя забито, при них теж і Дмитрія Солтана. Мурзів й уланів побито вельми много, трупів тих татарських повні поля і ріки були стад кількадесят...». Литва з Руссю забрали також кількадесят коней, верблюдів, обози татар. Далі автор зазначає, що всю землю від Києва, «аж до Очакова і до устя Дону, от татар вольно учинили і відтіснили аж до Волги, а других – у Крим загнали». «А коли славне звитяжство Ольгерд над татарами отримав, вернувся з частиною війська свого до Литви, а другу частину на Поділля zostавив, над яким настановив синовцев своїх (тобто племінників) Коріатовичів: Олександра, Костянтина, Юрія».

Отже, Поділля, Полісся і Київщина після цієї битви були визволені з-під татарського іга, тоді як Московська Русь була ще й далі під гнітом татар.

В літописі збереглася дуже цінна вказівка, що ці князі «увійшли в приязнь з отаманами, почали боронити Подільську землю, а баскакам дань давати перестали». Ця вказівка пояснює успіхи литовської експансії в українських землях: «не як окупанти приходили вони, що ламають старі звичаї і поводяться, як завойовники, а як люди, що шукали спільної мови з населенням».

Зразу ж після битви 1362 року, щоб захистити свої володіння від можливих татарських нападів, за наказом Ольгерда, брати Коріатовичі споруджують та зміцнюють на Поділлі ряд поселень: Смотрич, Бакоту, Камінець (Кам'янець), Брацлав (Браслав), Вінниці, Хмільник. Саме ці та інші поселення вперше згадуються русько-литовським літописцем з 1362 року. Тому, напевне, й за Вінницею закріпилася назва з тих часів від слова ВІНО – придбання в дарунок землі, поселення одному з Коріатовичів.

Щодо Брацлава, він теж впершу згадується в русько-литовському літописі під 1362 роком в зв'язку з розгромом татар князем Ольгердом, який наказав будувати нові фортеці. Серед них і Брацлав (Браслав).

Як вказують ряд дослідників, в працях Подільського єпархіального історико-статистичного комітету говориться, що литовський князь

Ольгерд, розбивши татар на річці Синя Вода, оволодів невеликим поселенням Хмільником. Воно знаходилось за шість кілометрів від Чорного шляху, яким рухались татарські орди, і було воротами на Поділля з північного сходу.

Як видно з історичних карт, Хмільник і Брацлав стояли на одній лінії з Вінницею, і на однаковій віддалі від неї. Можна зробити висновок, що цих три поселення були важливими на Поділлі і в стратегічному плані. Оскільки з них можна було контролювати проходи татар по Чорному й Кучманському шляхах, а це, в свою чергу, підвищувало безпеку Литви. Тому й дано наказ Коріатовичам зміцнити ці поселення.

Отож, згадані події сталися на Поділлі. Але не з'ясованим досі залишається питання про місце битви 1362 року. Авторитетні російські й радянські історики, так би мовити, безпідставно і бездоказово вказують, що річка Синя Вода – це річка Синюха, яка протікає по території нинішньої Кіровоградщини.

Чи можна вірити цим твердженням? Безперечно, ні. Річка Синя Вода – це ліва притока Південного Бугу – Снивода. На доказ цієї версії можна висунути ряд припущень. А саме. Якщо річка Синюха – це літописна Синя Вода, то розбивши в 1362 році татар, Ольгерд оволодів Хмільником. Де ж тоді біля Синюхи знаходився Хмільник? Його там ніколи не було й не має. Хмільник і зараз стоїть недалеко від Сниводи, за шість кілометрів від Чорного шляху. Саме про нього і згадується у вищезгаданих працях Подільської єпархії.

Хоча поселення було невеликим, але те, що воно розташоване порівняно близько від місця битви, дало підставу підмітити це. Як уже сказано вище, Хмільник був воротами на Поділля з північного сходу. Отже, щоб мати прямий шлях до цієї території, поселенням треба було оволодіти. Дуже ймовірно, що в ньому були військові зағони чи укріплення татар. Хмільник же, розташований на достатньо великій відстані від річки Синюхи, щоб військо Ольгерда, після цієї битви, не один день йшло назад по Поділлю і аж тоді оволоділо ним.

Повертатися переможцям від Синюхи у далекий тил не було жодної потреби, адже після цієї битви Ольгерд повоював землі до південних кордонів Русі.

А тепер таке. Коли річка Синюха – Синя Вода, як говорять знамениті історики, то як розуміти: Ольгерд із своїм військом б'ється там, а в нього в тилу, в Хмільнику татарське військо стоїть на воротах Чорного і Татарського шляхів і нікого не пускає. Кудюю ж

тоді пройшов Ольгерд із своїм військом аж до Синюхи? Чому татари північних районів Поділля дозволили йому туди пройти?

Припустимо інше. Чому війська ханів Котлубуга, Качибей і Дмитра були аж за Синюхою в степах Дикого поля, де не було ніяких поселень на той час? Кого вони там охороняли? Від кого чекали нападу? Вони добре знали, що загроза була від Литви, не раз воювали з нею. Тому татари тоді аж ніяк не могли охороняти пусті степи, вони стояли на шляху ймовірного вторгнення Литви. Логіка військових дій вимагає враховувати такий чинник і схиляє до думки, що вікопомна битва відбулася в 1362 році саме на Сниводі.

Хід дій для татарського війська можна вважати таким. Взнавши, що Ольгерд своїми силами оволодів Київськими землями і поставив там князем свого сина Володимира, три хани-брати, що володіли Поділлям, зібрали свої орди на північно-східному кордоні, в Хмільнику, і вирішили завдати нищівної поразки військам Литви. Після чого, без будь-якої загрози, продовжувати своє панування на цих територіях. Адже хани Качибей, Котлубуг і Дмитро «були отчичі і дідичі Подільської землі», як кажуть літописи і знамениті історики. Хіба могли татари напризволяще покинути свої маєтки, володіння і без будь-якої боротьби піти аж в Дике поле до Синюхи? Безперечно, ні.

Про це наголошує і відомий історик Н. Полянська-Василенко: «Призначення Ольгердом до Києва Володимира викликало незадоволення татар і їх похід на захист Федора» (попереднього князя).

Видно ординці дуже хотіли мати на Київському столі свого, протатарського, ставленика, тому й організували збір війська і похід для повернення втрачених позицій. Однак цей похід не приніс їм бажаної перемоги.

Далі дослідниця пише: «Над річкою Синіми Водами в 1362 році Ольгерд розбив татарські сили і примусив їх відступити. В історичній літературі довгий час вважалося, що Сині Води це – річка Синюха, доплив р. Бога. Грушевський вважав, що то не Синюха, а сучасна Сниводь, яку раніше називали «Синя Вода». Таке розуміння топографії місцевості, де відбулася битва, вияснює, чому Ольгердіві перемога на «Синій Воді» відкрила для нього шлях на Поділля».

А тепер простежимо найбільш вірогідний хід дій для Ольгерда. Литва знала, що через постійні чвари держава татар була в деякій мірі ослаблена. Ймовірно й те, що Ольгерд, оволодівши Києвом і просуваючись без значних боїв по Білобережжю, довідався, що орди Котлубуга, Качибей і Дмитра-Солтана знаходяться на своєму

північно-східному кордоні. Тому й повів свої війська, найбільш ймовірно, міжріччям Тетерева і Росі, обминаючи течії великих річок, так званим, Татарським шляхом, в напрямку Хмільника. Іншої «битої» дороги для цього наступу поблизу не існувало.

Передові загони, застави чи роз'їзди татар, побачивши війська литовців, підняли тривогу в Хмільнику. Орди трьох ханів вийшли назустріч русько-литовським силам. На річці Синій Воді (Сниводі) і сталась ця битва.

Розбивши татар, Ольгерд знав, що далі просування по Поділлію можливе при взятті Хмільника, тому в напрямку панічного відступу противника продовжував переслідування. Незабаром взяв і Хмільник. Про це повідомив автор, що Ольгерд, розбивши татар на Синій Воді, оволодів поселенням Хмільник. Воно знаходилося за шість кілометрів від Чорного шляху.

Розгромивши Хмільницьке укріплення, чи може резиденцію татарських власників Поділля, литовці гнали їх аж в Дике поле чи до Криму.

Відомий дослідник старовини Іван Крип'якевич у книзі «Історія Українського війська» пише: «У бою над Синьою водою (тепер Сниводь, лівобічний приплив Богу) литовські війська погромили трьох ханів – Хочибея, Котлубуга, Дмитра, й повоювали так зване Білобережжя, правий берег Дніпра».

Як бачимо і він наголошує, що Синя Вода – це сьогоднішня Снивода.

Більшість сучасних українських істориків також повністю погоджуються з твердженням М. Грушевського, що легендарна Синя Вода, це, звичайно, Снивода. Так, наприклад, В. Замлинський пише: «Битва на Синіх Водах (нині р. Сниводь на пограниччі Київщини, Волині й Поділля) відбулася 1362 року. Саме тут Ольгерд розгромив татарські сили, очолювані Качибеем, Котлубугом і Дмитром».

В Іпатіївському літописі читаємо: «В сие лето (1362) Ольгерд победи трех царков татарских и с ордами их, си есть Котлубаха, Казчя, Дмитра; и отголя от Подоля изгна власть татарскую. Сей Ольгерд и иння держави во свою власть принять...».

Це саме ми знаходимо і в Західноруському або Білоруському літописі, у розділі про Подільську землю. «Коли господар был на Литовской земли князь великий Олгерд и, шед в поле с литовским войском, побил татаров на Синьи Воде, трех братьов: князя Хочебия, а Котлубугу, а Дмитрия. А то си три братья, татарские князи, отчичи и дедичи Подольской земли...».

Отже з цих повідомлень теж можна зробити висновок, що битва відбулася на Поділлі, і татарські князі охороняли свої землі, а не своїх сусідів на території нинішньої Кіровоградщини. До речі, остання в ті часи була ще й не заселена.

Михайло Грушевський у своїй «Історії України-Руси» пише, що на московській мапі XVI століття річка Синюха дійсно зветься Синьою Водою. «Але есть ще й иньша Сия вода, теперішня Сниводь, на пограничу Київщини, Волини й Поділля, «при шляху Татарським», звісна під іменем «Синьої Води» в подільських люстраціях XVI ст. Супроти того, що з битвою над Синьою Водою зв'язувалася окупація Поділля, мені здавалося б правдоподібнішим, що битва з татарами сталася над Сниводою».

Подаючи карту «Української землі в складі Польсько-Литовської держави перед 1569 роком», великий історик Сниводу називає Синьою Водою, Синюха ж назви не змінює.

Журналіст-краєзнавець Юрій Солом'янюк в статті «Князі Кориатовичі на Поділлі і їх перша в історії Русі перемога тут над татарами-монголами» пише, що в «Книзі глаголемой Большой чертеж» 16 ст. пишеться – «А вверх по реке по Бокгу (Під. Бугу) 50 верст пала Бокг речка Сияня Вода».

З цього повідомлення теж можемо зрозуміти, що у верхів'ях Південного Бугу тече не Синюха, а Снивода. 50 верст це і є вся довжина цієї річки.

В підтвердження цьому є дані і в польських джерелах, де згадується про поселення Уланів, «Pustinia Ulanov przy slakie thatarskiem nad potokim Sinovoda (пустиня Уланів при шляху татарським над річкою Сия вода)».

Саме історично з тих далеких часів і виникло село, селище, а потім і містечко Уланів, яке існує і дотепер. Через нього протікає річка Снивода – Сия Вода.

У зв'язку з розвитком мови, внаслідок певних фонетичних процесів, річка Сия Вода могла вимовлятися і писатися дещо спрощено – Сня Вода, Снівода чи якимось подібно. Можливе й пропускання певних літер на письмі, як у старослов'янській мові.

«Словник гідронімів України» аргументує назву Сниводи польською мовою Siniwoda – Синіовода. Це теж могло спричинити згадану помилку. Адже ця територія через деякий час відійшла до Польщі, то й вимова була дещо іншою.

Чому ж так сталося, що річка Синюха видатними істориками різного часу була названа Синьою Водою?

По-перше. Велика кількість документів подальших історичних подій пов'язана з Синюхою. Це дало підставу ряду російських і радянських істориків (через брак історичних джерел і документів) безапеляційно назвати річку Синюху – Синьою Водою.

По-друге. Довжина річки Сниводи (58 кілометрів) у порівнянні з річкою Синюхою (111 кілометрів) у два рази менша. То ж не на кожній карті позначена ця річка, чого не скажеш про Синюху.

По-третє. Можлива помилка русько-литовського літописця, який Сниводу назвав Синьою Водою, а це, в свою чергу, призвело до подальшого трактування назви.

А може, літописець не міг Синю Воду назвати Сниводою? Може сучасна Снивода раніше називалася Синя Вода? А пізніше якийсь необережний дослідник чи складач карт спрощено записав цю назву. Так чи інакше, але як свідчать історичні документи, якоїсь іншої, давньої назви, крім Синьої Води, сучасна Снивода не мала. Синюха ж назви своєї не змінювала. Навіть французький інженер Боплан, складаючи карту Малоросії в XVII ст., всюди записував сучасну назву. От тільки, в основному, московські науковці й картографи вбачали в Синюсі Синю Воду.

Крім сказаного вище, автор цих рядків, вивчаючи історію свого села, помітив, що у ньому є ряд урочищ, на яких знаходять чималу кількість різних крем'яних та металевих знарядь праці, уламків керамічного посуду, античні монети. За переказами та за матеріалами дослідження Поділля відомим краєзнавцем Євтимом Сицінським, у праці «Подольские епархиальные ведомости», відомо, що на місці сучасного села Воронівці було три поселення, які були повністю вирізані татарами, що просувалися по Татарському і Чорному шляхах. У цій же книзі вказується, що на території села знаходяться два великих насипи землі – могили, які вже дещо розорені. Жителі села з давніх-давен називають ці насипи теж могилами. Вони знаходяться приблизно за 0,5 – 0,7 км від річки Сниводи. Ще й зараз на цих могилах та біля річки люди інколи знаходять дуже поржавілі наконечники списів. Подібна могила є в селі Павлівці Калинівського району, про що вказує історик-краєзнавець Анатолій Годзик.

Це все також наводить на думку, що саме тут, на Синій Воді – Сниводі, відбулися великі бої в 1362 році з татарами, після чого мертва воїни були поховані в цих могилах.

Думаю, що археологічні дослідження, проведені на старих, а в деяких місцях розорених, могилах у Воронівцях та інших

снівдовських селах, могли б ще раз засвідчити правильність саме такої думки.

Цілком зрозуміло, що річка є природною перепорою для будь-якого війська, тому, напевне, броди і мілководдя татарами найбільше охоронялися. Снівдова в своїх верхів'ях спокійна і мілководна, то ж по праву могла бути отією нерозгаданою Синьою Водою.

Отже, із сказаного вище, ми маємо цілий ряд фактів і аргументів, що саме Снівдова і є знаменитою Синьою Водою. Синюха ж майже не має доказів у своєму претендуванні на літописну Синю Воду. Принаймні – історики й науковці не наводять їх у своїх працях, тому ототожнювати її урочища, як місця битви 1362 року з татарами, немає підстав.

Однак в цьому питанні ми маємо й таке. Не знайшовши річки з назвою Синя Вода на території України, деякі дослідники почали в своїх працях насаджувати «урочище Синя Вода» чи «урочище Синьовідське». Але це вже є свідомим перекрученням літописного першоджерела, що ніяк не повинно було друкуватися в історичній літературі, але цього, на жаль, не сталося. Тому й виникла така плутанина з місцем та назвою знаменитої битви.

Більше того, деякі «знавці» історії Кіровоградщини, щоб піднести себе в очах громадськості, без аргументів і фактів та підстав підтвердження Синюхи як Синьої Води, запропонували негайно поставити пам'ятник, на так званому «місці блискучої перемоги Ольгерда», біля с. Торговиці Новоархангельського району, і вже розпочали збір коштів.

В наявному газетному повідомленні ми бачимо пряме нехтування працями М. Грушевського, І. Крип'якевича, Н. Полонської-Василенко, літописами минулого та іншими документами, натомість – неухильне слідування, в цьому питанні, в фарватері промосковських науковців. Так і хочеться запитати, чи не пора вже schaменутися, панове?

Довго тривало на Русі монголо-татарське іго. Воно мало глибокі негативні наслідки для економічного, політичного і культурного розвитку руських земель. Та саме тут, на берегах тихоплинної Сніводи, загорівся маяк Перемоги. Перемоги русько-литовського війська, на чолі з Ольгердом, над полчищами Котлубуга, Качибєя і Дмитра-Солтана. Битва на Синій Воді (Сніводі) була важливою віхою в боротьбі руського народу проти чужоземного гніту. Хоча ця перемога і не привела до прямої ліквідації монголо-татарського іго на всій території сучасної України, однак на Синій Воді був нанесений перший сильний удар по пануванню Золотої Орди, який

прискорив її подальший розпад. І хто знає, чи була б переможною пізніша Куликовська битва 1380 року, якби її попередницею не була величезна січа на Синій Воді. Орда вже не була тією грізною силою, якою вона була раніше, хоча й намагалася взяти реванш за поразку, нанесену, біля легендарної річки.

Отже, українське «Куликове поле» існує. І на ньому відбулася баталія на 18 років раніше, ніж битва росіян з військами Мамає. Тож ми, українці, повинні свято берегти й шанувати пам'ять про цю битву.

Більше шести століть відділяють нас від тієї історичної події. За цей час Україна пройшла величезний шлях у своєму утвердженні й розвитку. Нарешті ми здобули свою національну соборність і незалежність. Тепер нашим головним завданням є висвітлити сторінки минулого в їхній об'єктивній формі, в тому числі й реально показати події 1362 року.

Думаю, що сучасним історикам потрібно внести відповідні поправки й корективи й у шкільні підручники з історії. Це слава сторінка нашої України, і вона повинна трактуватися не поверхово і скорочено, а детально і поширено. А на могилах належить поставити якщо не пам'ятники, то хоч пам'ятні меморіальні дошки, в знак перемоги над татарами. В цьому зацікавлена й Литовська сторона.

Ось чому битва на Синій Воді – Сниводі повинна стояти в ряді славних героїчних подвигів нашого народу, які вселяють в нас почуття гордості, великої поваги до наших далеких предків за здійснений ними подвиг.

Пульсуючі джерела. – 2008. – 12 серпня.

В. П. ТИМОШЕНКО,
руководитель историко-географического
Центра им. князя Альгерда
(г. Минск)

**«СЛОВО О ПОДОЛИИ» (1431) КАК ИСТОРИКО-
ПРАВОВОЙ АКТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА
ЛИТОВСКОГО В ВОПРОСЕ О ЛОКАЛИЗАЦИИ
БИТВЫ 1362 г.**

...Наш соотечественник кн. Альгерд в 1362 г. первый, кто разбил 100 тыс. войско Золотой Орды на Подолии.

...Сын Альгерда – Свидригайло первый озвучит эту победу и внесет в анналы истории как битву на Синих Водах.

...Белорус А. Быховец с Волковыска впишет ее в свою «Хронику» как «Оповідь про Поділля» и сохранит ее для потомков.

...Через 645 лет А. Быховец оставит нам бесценную запись, сделанную сыном Альгерда. В исторической науке это ОТКЫТИЕ!

...Теперь мы можем читать не сказку про Синюю воду, а изучать историю битвы великого князя Альгерда на Подолии на р. Снивода как подлинный документ, на что указывали В. Б. Антонович и М. С. Грушевский.

...Еще до Витовта, а потом при его княжении (1392 г.), все труднее складывались отношения с Королевской Польшей (вспомним Кревскую унию 1385, 1401, 1413).

Витовт, сын Кейстута, став великим князем Литвы – Беларуси, активно проводит свою политику – борется за независимость ВКЛ (Великого Княжества Литовского) от Польши, объединяет разрозненные княжества в одно общее государство.

С Русью Литва была самостоятельна и независима. В 1396 г. в Смоленске кн. Витовт с зятем Василием I мирно утвердили границы по Восточной и Западной Руси, а в 1410 г. вместе выступят на Грюднвальской битве.

Но с Польшей все, что делал князь Витовт, воспринималось с раздражением, т. к. Ягайло был слаб. Тонкий, умный дипломат Збигнев Олесницкий использовал это обстоятельство и повел против князя Витовта интригу.

На 86-ом году жизни, не дождавшись короны, Витовт скончался.

После смерти Великого князя (1430 г.) Ягайло – король Польши был вынужден ставить наместником ВКЛ Свидригайло – своего брата (1355 – 1452 гг.), т. к. у Витовта не было детей.

Князь Свидригайло по убеждению был православным. Действовал лихо и без оглядки на польских магнатов, продолжал политику своего отца Альгерда и дядьки Витовта. Поэтому княжил всего два года (его сменил Жигимонт).

В конце 1420-х годов еще при Витовте из-за притязаний Польши возникает острая необходимость юридического оформления земель Подолии. В 1431 г. появляется законодательный Акт – «Оповідь про Поділля», который войдет в летописные своды. Запишет его в оригинале и архивариус Волковыска А. Быховец – просветитель, патриот Беларуси. Сейчас имя Быховца забыто, но придет время и мы узнаем о нем и о его времени. Он в одном ряду с Кириллом Туровским, Франциском Скориной, Семеном Будным и другими представителями Беларуси.

В «Слове» как в законодательном Акте четко записано кто был князем Литвы, с кем воевал на Подолии Альгерд, дается впервые имена трех ханов, впишут братьев Кориатовичей князь Юрий, князь Александр, князь Константин, князь Федор. Повоевавши врага на Синей воде, в летопись запишут, что все города Подольские «умуровали» и всю землю Подольскую «осели». Ключевое слово в этом Акте было Подолия, а речке Синие воды (Снивода) они не придали значение, потому что с таким названием на Подолии она одна.

Так впервые Свидригайло озвучит победу батьки Альгерда на Синих Водах, но не как хвалебную оду Витовту (с чего бы это), а как историческую необходимость в сохранении границ ВКЛ на то время.

Антонович, Грушевский, Дашкевич, Молчановский высоко оценят «Слово», а также хронику А. Быховца. Ученые найдут правду о Подолии среди хаоса польских медиавистов. Антонович лишь потом в 1880-х годах уточнит, что битва была на «Пустынном Уланове

шляхе татарском над речкою Снивода», эта информация послужит нам основой для составления карты.

Но вернемся в 1431 г. В Смоленске состоялся съезд православной элиты ВКЛ и католической Польши. Вопрос все тот же – разделение границ между Подолией и Польшей.

Великий князь Свидригайло хорошо знал эту проблему, кому принадлежала Подолия, кто проливал кровь за единоверцев, как были застроены города Подолии. В 1362 г. ему было 7 лет в день битвы, а когда умирал князь Альгерд, на то время ему было уже 22, поэтому он с первых уст слышал об этом сражении и о принадлежности земель Подолии. Когда писался Акт о Подолии, Свидригайло было 76 лет и, по забывчивости или как, он вместо Сниводы впишет Синие Воды. Не было Уланова, не было других населенных пунктов и это считалось то, что они внесли в Акт при живой памяти участников похода достаточным.

Но Польша, передергивая факты, потом впишет (Ян Длугош «История Польши»), что Подолия во второй половине XIV века, где княжила Золотая Орда, по наговору Альгерда «мечем и грабунками» опустошили Подолию подвластные Польскому королевству, а в других местах «Истории Польши» записано: «отобрано Казимиром с татарских рук», «зброєю и мечем» ту же Подолию, и никаких упоминаний о «Слове о Подолии», записанном Свидригайлом о походе Альгерда на Синие Воды и победой над татарами (читай Шабульдо, Украина).

Свидригайло становится в оппозицию, возникает конфликт с ярмом поборником католицизма Жигимонтом. Свидригайло ведет длительную, неудачную борьбу за возвращение власти, но, не смотря на поддержку русских городов в Беларуси и Северщине, он потерпел поражение в битве Святой близ Вилькомира (1435 г.). Скрывался на Волыне, а в 1437 г. снова будет править Волынью и Подолией (в Луцке) еще 15 лет. На Подолии и поныне живет память о справедливом князе. Так, документ, составленный в 1431 году, послужил убедительным аргументом, кому принадлежит земля Подолии. Даже Королевская Польша при жизни Свидригайло не посягнула на священные земли, политые кровью славянского народа...

Но после Люблинской унии (1569 г.) Польше понадобились новые аргументы на предмет правоприменности украинских земель.

В 1582 г. через 220 лет поэт Стрийковский издаст полную восторга, без ссылок на источники версию-опус о походе князя Альгерда и впишет в свою «Хронику», что Альгерд не только

Подолію Україну повоевав, но ходил на Дон и до Волги и впишет массу небелиц, при этом в канву своего рассказа впишет уже известную «Оповідь про Поділля» князя Свидригайло, но с его как бы уст.

При сравнении оригинала о Подолии и то, что пишет Стрийковский [...], становится не по себе при чтении этого “художественного произведения”... Антонович, Грушевский старались чем меньше делать ссылок в своих работах не только на Стрийковского, а и Длугаша, Кромера, Сушницкого, Гваньини.

В «Хронике польской, литовской, жмудской и всей Руси», которую так любил цитировать Шабульдо, мы найдем новую версию похода князя Альгерда. Знаменитую фразу «и когда они, минуя Канев и Черкассы, дошли до урочища Синие воды, то увидели в поле великую татарскую орду с тремя царьками, поделенную на три отряда. Ему принадлежат «три царки», «минуя Канев и Черкассы», «то увидели в поле великую татарскую силу», а в «Слове» сказано, «что побил на Синих Водах татаров». Это принципиально, т. к. решало исход битвы, если стояли татары в обороне, а князь Альгерд пришел на Синие Воды, это исключало победу ВКЛ. Но если Альгерд ожидал татар на Снивоте и подготовил в 10 км оборону на поле Улановском и Лозной, то победа была закономерной.

Такое передергивание исторических фактов польским медиавистам понадобилось для того, чтобы Торговица, Черкассы, Канев и до Днепра отодвинуть территорию украинских земель и подчинить Королевской Польше, сделав своей вотчиной.

Вот почему на 645 лет история битвы и объективные исследования выпали с поля зрения ученых Литвы, Украины и других академий, тем самым нанесли большой урон исторической науке и особенно периоду княжения князя Альгерда 1362 г. (как его только не писали). Информация о Снивоте не принималась во внимание, не печаталась вообще.

Лед тронулся, когда сниводист Шабульдо в 2002 г. делал раскопки в Торговице, но не подтвердил своих предположений, когда на берегу Синюхи пытались установить памятник князю Альгерду, доказывая историческое место, но НАН Украины и Институт истории запретили Шабульдо устанавливать памятники по тенденциозным устремлениям Стрийковского [...] и других польских историков.

За 20 лет Ф. Шабульдо исследовал много исторического материала, посвященного синеводской проблеме. В своих работах, следуя в фарватере Стрийковского [...], он, Шабульдо,

не увидел, как сам себя ложной информацией, не доказуемой, загнал в угол.

Мы тщательно изучили статью Шабульдо «Исторические источники и первые исследования о походе Альгерда на Синие Воды и Белобережье», и то, что главное для поиска битвы Альгерда Шабульдо вносит «в примечание», а то, что второстепенное, он это подчиняет лживой версии по Стрийковскому и делая тем самым путь науки в никуда.

В статье Шабульдо «Хроника Быховца» именуется «анонимным автором» и пишет, что это сложно для воспоминания, в ней отсутствуют всякие свидетельства о походе Альгерда на синеводскую битву, что хроника Стрийковского [...] набирает исключительно важного значения. И тут же в примечании он цитирует следующее: «составление «Слова о Подолии» могло возникнуть в связи с необходимостью литовского правительства в переговорах с польской стороной 1431 г. на раздел Подолии на литовскую и польскую части. Вполне вероятно, это сочинение «Акт» был подготовлен в великокняжеской канцелярии Свидригайло Альгердовича 1431 г.».

Это указывает, что Шабульдо, не подозревая того, мог открыть истинного автора «Слова», которым является Свидригайло, великий князь ВКЛ.

Но амбиции украинского автора не дали ему сделать открытие исторической важности...

Таким образом, история возвращается «на круги своя».

Беларусь по праву может стать правопреемницей великой победы на Синих Водах князя Альгерда и не далек тот час, когда белорусские ученые впишут в учебники имя князя Альгерда и битву на Синих Водах...

Минск, 2007.

МОЛИТВА

*О, пресвятая Богородица,
заступница Подольская, что при Черном шляхе
на реке Батижок возвышась на горе Княжей.
Ты дух святой и праведный, как тогда супостат был,
так и в дни наши сотворяшися чудеса ибо живут они и поныне.
Место твое – пречистое, а ступившая нога твоя – Святое.
Не зарастет оно в памяти, как дела твои,
повелительница вселенной, как и тогда заступник наш пришел к
тебе, Богородица, благословив его на дела священные,
защитив он нас грешных.
Помилуй нас живущих, успокой усобших,
изгони дух нечестивых –
ибо твои дела СВЯТЫЕ.*

Записал В. П. Тимошенко

В. П. ТИМОШЕНКО

СТОПА-ИКОНА ПРИСНОЧИСТОЙ БОГОРОДИЦЫ НА КНЯЖЕСКОЙ ГОРЕ В с. ЛОЗНА (ПОДОЛЬЕ)

В «Комсомольской правде в Беларуси» за 18 января с. г. была напечатана статья Андрея Осмоловского «Богородица прошла по Беларуси». В составленной им карте валунов, в Беларуси имеется 25 мест, где по преданию оставила отпечатки своей стопы Дева Мария.

Христиане верят, что Богородица ходит по земле и тайно помогает верующим. По преданию, перед смертью к Деве Марии явился ангел и сказал, что через три дня ее земная жизнь закончится. В назначенный срок Богородица уснула. Опоздавший у Успению апостол Фома (неверующий) попросил открыть гробницу, но когда это сделали – тела там не было. Поэтому считается, что Богородица посещает места и там оставляет свой след.

Такие камни-следовики, как их ученые называют, есть в Минске в приходе Храма белорусских святых, на котором четко виден отпечаток стопы человека. В приходе измерили стопу и установили,

что она 35 размера. Такого размера отпечаток стопы и в столичном музее валунов, а на Украине там, где была битва с татарами в 1362 г., на Подолии в Лозне. Есть на Волыне в Почаевской лавре, есть и в Жировичах в монастыре. Один из самых культовых валунов. Отец Александр, настоятель храма в Минске, говорит, что этот камень – своеобразная икона, свидетельство того, что Мать Божья побывала на земле, навещая нас. Но при этом он говорит, что это своеобразная икона вполне может быть сделана руками человека. Так что сам по себе камень – ничто. Главное, что бы он стал окном в духовный мир человека. Он видит в этом исполнение слов Иисуса Христа. Он сказал, что когда ученики умолкнут, то камни возопиют. Есть камни со следами стоп Божьей Матери, а где-то и ладони. Жировический следовик один из самых почитаемых в Беларуси. Люди верят в исцеление, а другие в удачу. Так что мистикой это не назовешь...

С незапамятных времен на Княжей горе в с. Лозна на Подолии, спрятавшись от ветров и постороннего взгляда, ждет своего времени – всеобщего почитания стопа-икона Присночистой Богородицы. На том месте недалеко от стопы-иконы местные жители установили крест и связывают победу над татарами кн. Альгерда с предсказанием Присночистой Богородицы.

Селение Лозна находится на территории так называемого Украинского кристаллического щита. В центре села на каменистой возвышенности, на горе, стоит крест. Став перед крестом, мы видим то место, где была битва, виден бывший Черный татарский шлях, который тянется с Крыма через Лозну на Уланов и на Волынь. У подножья Княжеской горы извивается небольшая речка Батижок (кнут). Каменистые берега не дали речке менять русло, поэтому она сохранилась в прежнем виде. Но часть речки перекрыто дамбой и образовался пруд.

В 1362 году эти скалы для татарской конницы были неприступными, высота их достигает девятиэтажного дома. Став перед крестом и отведя руку на северо-восток, в двадцати метрах находится стопа-корона. С южной стороны она прикрыта как бы козырьком небольшой высоты, примерно сорок сантиметров. Северная часть проросла мхом, что делает ее незаметной, а дальше площадка, с которой в солнечный день на расстоянии в десять км виден Уланов. Вот такое уникальное место – стопа имеет четкие края, напоминает форму левой ноги человека, но размеры впечатляют – 37 см в длину и около 20 см шириной. Сказать, что это последствия выветривания или действия атмосферных осадков – здесь этого нет.

Прикоснувшись рукой к символическому знаку, ощущаешь тепло, а сняв обувь и поставив ногу в прокрустово ложе, как это делали в старину, чувствуешь одухотворенность, больше того, набожность.

Почему так происходит?

Внутренняя поверхность стопы идеально повторяет форму ноги, углубление закрыто от ветра и под лучами солнца нагрето – все это дает ощущение комфорта, единения человека и природы до уровня святости.

Смотрим дальше – от пятки по наружному краю, до большого пальца (условно) и до свода стопы идет четкая линия с углублением до пяти сантиметров. Дальше в области стопы линия размыта. Но ближе к пятке она снова восстанавливается. Стопа повернута на 30⁰ к юго-западу в сторону как бы Черного шляха.

Это символично. Здесь можно разглядеть знак того, откуда пришли татары и потом уйдут, будучи разгромлены, или Великое пришествие Альгерда на Подольскую землю...

На Руси христианские символы были особо почитаемы. Жива легенда о иконе Минской Богаматери, которая из-под Киева, против течения приплыла в Минск и стала символом города или плачь иконы, или кровоточащие раны на распятии Иисуса Христа... Видимо такой необъяснимой природы и стопа-икона Присночистой Богородицы.

Символично, что эти скалы не пропустили татарское войско в обход литовского войска и то, что это место выбрал сам кн. Альгерд, и стопа-икона, как православная реликвия, и сама Победа – все это заставляет нас посмотреть на события 1362 года по-иному...

Прикоснемся и мы к тем событиям истории, к стопе-иконе, как это делали наши предки, наполним наши сердца и души чудодейственной силой для блага, для добрых дел...

Минск, 2007 г.

Уладзімір ЦІМАШЭНКА
Мікола ЛІННІК

ДЗЕ БЫЛА БІТВА У 1362 ГОДЗЕ ВЯЛІКАГА КНЯЖЭСТВА ЛІТОЎСКАГА-БЕЛАРУСКАГА: НА СНІВАДЗЕ ЦІ СІНЮХЕ?

Пазнайце ісціну, і ісціна зробіць вас вольнімі.
Іаан (8:32). Новы Запавет.

Першыя ўпамінанні пра бітву на Сініх Водах, а дакладней пра бітву на Снівадзе, сустракаюцца ў пісьмовых помніках XIV – XVI ст. ст. Мы прапануем параўнальны аналіз першакрыніц і далейшых напрацовак даследчыкаў розных часоў

Варта зазначыць, што пры даследваннях першакрыніц абавязкова трэба ўлічваць аўтарства, час і месца іх напісання. Таму што «складанне летапісаў было справай палітычнай, і летапісцы выражалі інтарэсы і ідэйна-палітычныя імкненні пэўнага сацыяльнага асяроддзя». «Рукой летописца, – пісал А. А. Шахматов, – управяля в большинстве случаев не высокий идеал далекого от жизни и мирской суеты благочестивого отшельника, умеющего дать правдивую оценку событиям и лицам, и оценку религиозного мыслителя, чающего водворения царства божия в земной юдоли, – рукой летописца управляли политические страсти и мирские интересы». Зыходзячы з гэтага, разгледзім дайшоўшыя да нас тэксты з першакрыніц. Кароткая характарыстыка першакрыніц дазволіць выявіць і патлумачыць некаторыя іх асаблівасці і адрозненні.

1. Першакрыніцы

Звестка аб падзеях 1362 ўпершыню сустракаецца ў «Летапісцы Вялікіх князёў літоўкіх», напісаным невядомым аўтарам у канцы 1420-х гадоў у Смаленску. Паколькі гэты летапісец складаўся як хвалебны вялікому князю літоўскаму Вітаўту, то звесткі пра вялікага князя Альгерда і яго перамогу над татарамі пададзены сціпла. У перакладзе са старабеларускай В. Чамярыцкага гэта гучыць так:

«Калі князь вялікі Альгерд быў гаспадаром у Літоўскай зямлі, пайшоў ён у Поле з літоўскім войскам і пабіў татараў на Сіняй Вадзе, трох братаў, ханаў Хачыбея, Кутлугугу і Дзімірыя. Гэтыя тры браты, татарскія ханы, былі отчычамі і дзедзічамі

Падольскай зямлі. Ад іх імя кіравалі атаманы, і баскакі, прыязджаючы ад гэтых атаманоў, збіралі з Падольскай зямлі даніну. Брат жа вялікага князя Альгерда князь Карыят трымаў тады Ноўгарадок Літоўскі, і былі ў яго чатыры сыны: князь Юрый, князь Аляксандр, князь Канстанцін і князь Фёдар. І тыя князі Карыятавічы, тры браты, князь Юрый, князь Аляксандр і князь Канстанцін, з Альгердавага дазволу ды з дапамогай Літоўскай зямлі пайшлі ў Падольскую зямлю. У той час у Падольскай зямлі не было ніводнага горада, ні з дрэва будаванага, ні з каменю мураванага, і тады тыя князі Карыятавічы, прыйшоўшы ў Падольскую зямлю, увайшлі ў прызынь з атаманамі і пачалі бараніць Падольскую зямлю ад татараў і баскакам перасталі даваць даніну. Спачатку [Карыятавічы] знайшлі сабе высокае ўмацаванае месца на рацэ Смотрыч і пабудавалі [там] горад Смотрыч. У іншым жа месцы, у гары, жылі манахі, і яны ў тым месцы пабудавалі горад Бакоту. Аднойчы ім давялося загнаць шмат аленяў на той востраў, дзе зараз знаходзіцца месца Камянецкае, і, павысекшы лес, [яны там] горад Камянец пабудавалі. І з таго часу [Карыятавічы] усе падольскія гарады заснавалі і ўсёй Падольскай зямлёй завалодалі».

Гэты «Летапісец...» «збярогся ў розных спісах (Віленскім, Слуцкім, Красінскага і інш.). Паслужныў асновай арыгінальнай часткі «Беларуска-літоўскага летапісу» 1446 г., часткова выкарыстаны польскім храністам Я. Длугашам у «Гісторыі Польшчы». У 16-м стагоддзі ўвайшоў у склад 2-га беларуска-літоўскага зводу («Хроніка Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага») і «Хронікі Быхаўца», праз якія перайшоў у «Хроніку польскую, літоўскую, жамойцкую і ўсяе Русі» М. Стрыйкоўскага».

У «Хроніцы Быхаўца» гетія падзеі (у перакладзе В. Чамярыцкага) апісаны так:

«Вялікі князь Альгерд, сабраўшыся з сіламі сваімі літоўскімі, пабіў на Сініх Водах татараў – трох братоў: Хаджы-бея, Кутлубугу ды Дзімітрыя. А тыя тры браты ў Ардзе панавалі і былі дзедзічамі Падольскае землі, прызначалі сваіх атаманаў на Падоллі. Тыя атаманы прыбыткі парадкавалі, а да іх прызджалі баскакі татарскія і, у іх даніну беручы, да Арды яе вазілі. Брат жа вялікага князя Альгерда, князь Карыят, трымаў Новагарадок Літоўскі. І было ў яго чацвёра сыноў: князь Юры, князь Аляксандр, князь Канстанцін ды князь Фёдар. І тыя княжычы Карыятавічы, тры браты, з дозволу свайго дзядзькі,

вялікага князя Альгерда, рушылі з дапамогаю літоўскаю ў Падольскую зямлю. А ў той час у Падольскай зямлі не было ніводнага горада, ні дрэва будаванага, ні з каменю мураванага. Тады княжычы, прыйшоўшы ў Падольскую зямлю, запрывізіліся з атаманамі і пачалі бараніць тую зямлю ад татараў, а баскакам даніну аддаваць перасталі. Найперш знайшлі яны сабе моцнае месца на рацэ Смотрычы і там збудавалі сабе горад Смотрыч. У другім месцы, на гары, жылі манахі, і там Карыятавічы заснавалі горад Бакоту. Будучы на ловах, надарылася ім гнаць шмат аленяў на тым востраве, дзе цяпер Камянец ляжыць, і, высекшы лес, змуравалі горад. З таго пачаўшы, усе гарады падольскія паставілі і ўсю зямлю Падольскую занялі».

У «Хроніцы Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага» гэта падзея перададзена так:

«Ольгерд... выправіўся против татаров в Поля Дикие; тягнули теж з ними и чотыри его сыновци Кориятовичи: Александр, Константин, Юрий, Феодор – Корията, князя новгородского сынове. А гды пришли до Синей Воды, минувши Канев и Черкассы, указался им в полю великая орда з трома цариками на три обозы разделеныи, то есть Котлубая, Катибей, Беккера и Дмитра солтана. То обачивши, Ольгерд, же до войны готовы татаре; разшиковал войско своё на шесть гуфов закривлённых з боков и на чоло розсадивши, абы их татаре танцами звыклыми огорнути и стрелами шкодити не могли. А потом з великою запальчивостю татаре град железный з луков на Литву густо пустили, але им стрэлбою не зашкодили, для порядного ушикования и прудкого разступления. Литва зас з русю скочила зараз з копиями и шаблями, потыкаючися, чоло им перервали и танцы помешали, другие зас з куш белтами, а звалаша новогорожане з Кориятовичами и валили их з коней, натираючи на них з боков, летали не иначе як снопы от гвалтовного ветру татаре разбурены, а не могучи болш литвь на чоль вытравати, почали мешатися и утекати по широких полях. Там же цариков их троих: Котлубая, Катибей, Беккера – забито, от Мурзов и уланов побито велми много, трупов теж татарских полны поля и реки были, стад килкадесят, верблюдов, обозы их, в которых всю маетность звыкли свою татаре з пши на пашу возити».

Звесткі аб гэтай бітве ёсць і ў рускіх летапісах. З канца XIV стагоддзе рускае летапісанне «было пересажено в Москву и здесь

пустило прочне побегі». Дзмітрый Данскі першым стаў на грунт, што **толькі** Масква з'яўляецца наследніцай Владзіміра. Маскоўскія князі лічылі сябе законнымі наследнікамі і кіеўкіх князёў: іх зямель іх агульнарускай улады. Барацьба за кіеўскае наследства была барацьбой з Літвой і з Польшай за рускія землі, але яна была і барацьбой з Ардой.

На пачатку XV ст. у 1409 г. у Маскве пры мітрапаліце Кіпрыяне складаецца звод летапісаў, атрымаўны назву **Троіцкага**. Гэты звод увабраў у сябе Повесць временных лет, ноўгародскі, разанскі, смаленскі, цвярскі, ніжнегародскі летапісы і Летапісец вялікі рускі. У ім летапісец упершыню ўключыў звесткі па гісторыі ВКЛ, паколькі і ў ВКЛ былі землі, падпарадкаваныя ў царкоўных адносінах Кіпрыяну. Аўтар даў станоўчую характэрыстыку Альгерду, дае гісторыю яго роду, паведамляе аб забойстве Кейстута. Гэта зроблена таму, што ў задачу звода 1409 г. уваходзіла ідэйнае аб'яднанне рускіх зямель, палітычна разрозненых і раз'яднаных. І ўжо тады Масква прэтэндавала на землі ВКЛ, як на «исконно русские». Але аўтар больш прытрымліваецца думкі, што асноўная небяспека для Масквы – татары і полаўцы, і саюз з ВКЛ супраць агульнага ворага неабходны. У повесці аб Тахтамышы галоўная роля ў абароне Масквы ад татар належыць унуку вялікага князя Альгерда – Асцею. Яго гібель зламала супраціўленне Масквы.

Троіцкі летапіс згарэў у 1812 г., але адноўлены па выпісках з яго М. М. Карамзіна. Троіцкі летапіс склаў аснову **Сімеонаўскага летапіса** (першая палова XVI ст.), за выключэннем 1235 – 1237, 1239 – 1247, 1361 – 1364 г. **Тэкст пра гэтыя гады быў заменены больш познім!!!**

Пры мітрапаліце Фоціі (напэўна ў 1418 г.) складаецца больш граныёзны звод летапісаў, які таксама захаваўся. У ім ужо пераглядаюцца адносіны паміж Масквой і ВКЛ, таму што мітрапаліт Фоцій быў рашучым прыхільнікам Масквы ў спрэчках з вялікім князем літоўскім Вітаўтам.

Гэта змена бачна ў **Рагожскім** летапісцы, складанне якога аносяць да 1412 года.

«Въ лето 6871... Того же лета Литва взяли Коршевь и сотворишас[я] мятежи и тягота людемъ по всей земли. Тое же осени Ольгерд Синю воду и Белобережје повоевалъ», – сведчыць тэкст, які выкарыстоўвае звесткі з 1328 па 1375 г.г. з цвярскага летапіса, злучанія з звесткамі, блізкімі да Сімеонаўскага.

Змена адносін да ВКЛ вызначаецца ў тым, што «Литва... сотворишася мятежи и тягота людемъ по всей земли». А ў повесці аб

Тахтамышы Маскву абараняюць самі гараждане, у аповід уведзены новы герой, суконнік Адам, забіўшы важнага татарскага князя з самастрэла, а князь Асцей ўжо не выступае абаронцам Масквы ад Тахтамышы.

Летапісны зборнік, называемы **Патрыяршым ці Ніканаўскім** летапісам, складанне якога адносіцца да 1539 – 1542 г.г., сведчыць:

«Въ лето 6871... Того же лета Литва взяша Коршеву. Того же лета князь великій литовській Ольгерд Гедименович Синюю воду и Белобережіє повоева».

Узнікненне Патрыяршаго спіса прыпісваецца ўрадавай ініцыятыве Івана Грознага. «Широко развернутое при княжеском дворе и митрополичьей кафедре в Москве, а также в Твери, Новгороде, Пскове, Устюге, оно [летописание] достигло своей вершины в «лицевой», украшенной более чем 16 тыс. цветных миниатюр, хронике Ивана Грозного. Он, видимо, сам редактировал летописи и был незаурядным писателем».

Густынскі летапіс канкрэтызуе імяны ардынскіх ханаў і расказвае аб княжынні ў Кіеве сына Альгерда – князя Уладзіміра.

«В лето 6870... В тії лето Ольгерд победи трех царков Татарских из ордами их, си есть, Котлубаха, Казчяя, Дмитра; и оттоли от Подоля изгна власть Татарскую. Сей Ольгерд и инія Рускія державі во власть свою пріят, и Кіев под Федором князем взят, и посади в нем Володымера сына своего, и нача над сими владети, им же отци его дань даяху».

У Супрасльскім летапісе яшчэ больш падрабязна апісана гэта падзея.

«Коли господаремъ был на литовской земли князь великий Олгирд и, шедь в поле с литовским войскомъ, побилъ татар на Синей воде, трех братьовъ: князя Хачебея а Кутлубуга и Дмитрия. А тьи трии браты Татарское земли, отчичи и дедичи Подольской земли, а от них заведали атамани и боискаки, приеждючи от тыхъ атамановъ, имовали с Подольской земли дан. А брат великого князя Олгирдов держаль Новогородокъ Литовский, князь Корять, а у него были 4 сыны: князь Юрьи, князь Александр, князь Костяньтинъ, князь Феодор. Ино тьи княжята Корьятевечи три браты: князь Юрьи а князь Александр князь Костентин и князь Феодор со князя великого Олгирдовымъ презволением и с помочию Литовския земли пошли в Подольскую землю. И тогда в Подолской земли не былъ ни один город ни деревомъ рубленого, а ни каменем будованого. И тогда тые княжата Корятовичи, пришед в

Подольскую землю, и вошли у приязнь со атаманы, почали боронити Подольскую землю от татарь и боскакам выхода не почали давати. И напервеи нашли себе твержю на реке на Смотричи, тут пак себе нарядили город Смотрич, а у другомь месте были черници у горе, и в томь месте утонили много оленей в тот остров, кдь ныне Каменское место лежит, и посекиши лес город муровали Камень, а ис того вси Подолски города умуровали и всю землю Подольскую осели».

Супрасльскі летапіс складзены ў Беларусі і з'яўляецца копіяй Талстоўскага (з некаторымі дадаткамі), а Талстоўскі перадае звод летапіса Аўрамкі ў некаторай перапрацоўцы.

«Аўрамкі летапіс» - летапісны звод, складзены ў апошняй чвэрці 15 ст. у Пскове або Ноўгарадзе на аснове больш старажытных рускіх летапісных крыніц. Ахоплівае падзеі да 1469 г. У ім адлюстравана гісторыя Кіеўскай і Маскоўскай Русі, Ноўгарада, часкова ВКЛ. Найбольш каштоўныя матэрыялы за 14 – 15 ст. У 1495 г. летапісны звод перапісаны ў Смаленску Аўрамкам. Быў распаўсюджаны на Беларусі. На аснове летапіса Аўрамкі ўзнік Вілені спіс, у канцы якога змешчаны текст «Летапісца вялікіх князеў літоўскіх». Звесткамі летапіса Аўрамкі часткова карыстаўся складальнік Супрасльскага летапісу 1-ай паловы 16 ст. Надрукаваны ў Поўны зборы (т. 16, 1889 г.).

І ў 1582 годзе М. Стрыйкоўскі публікую «Хроніку польскую, літоўскую, жамойцкую і всея Русі», у якой апавядае:

«Використавши внутрішні татарські поганські міжусобиці й вбивства, коли билося саме зло, багато руських князів, таких як Симеон Іванович Тверський і великий князь московський Дмитрій, кілька разів розгромивши татарські війська, скинули зі своєї шиї ярмо, що на їхніх предків 6845 року від створення світу був наклав хан Батий, повернувши попередні вольності.

У той час переконскі й кримскі татари володіли Дикими Полями, що широко простяглися далеко за Києвом та всім Поділлям, що межує з литовськими землями. У цих краях, де мешкали русини, вони утримували своїх баскаків або отаманів, наче старост, котрі збирали з них данину й на свій розсуд розпоряджались хрысціянамі русінамі як сваімі падданымі; частымі нападамі на литовскі володіння чынілі велікі крывдзі Ольгердові. Чырез те 1331 року від народжэння Хрыста Ольгерд, уклавшы на два рокі угоду про мір з пруськімі і ліфляндскімі хрыстоносецямі, відправіўся у похід в Дікі Поля проты татар. З ним вирушылі тамож чотыры його племінныкі,

сини новгородського князя Коріата, княжичі Олександр, Костянтин, Юрій та Федір. І коли вони, минувши Канів і Черкаси, дійшли до урочища Сині води, то побачили в полі велику татарську орду з трьома царками, поділену на три загони. Один загін вів султан Кутлубах, другий очолював Качибей-Керей, а третім командував султан Дімейтер. Ольгерд, побачивши, що татари готові до бою, вишикував своїх шість вигнутих загонів, по-різному із боків та на чоло розсадивши, так, щоб татари, як задумали, не могли їх оточити у звичайних сутичках та заподіяти шкоди стрілами.

Татари з шаленим завзяттям розпочали бій, засипавши литву густим залізним градом з луків, сточили кілька сутичок, але завдали мало втрат через правильний її шик та швидке маневрування. А литва з русинами враз з шаблями та списами вискочили на них і в рукопашному бою прорвали лобові частини та змішали їм танці півколом, а інші, особливо новгородці з Коріатовичами, з самострілів з стрілами наскочили з боків й довгими списами скидали їх із сідел, наче вітер снопи в бурю. Не змігши довше витримати лобового натиску Литви, татари почали мішатися та перелякані тікати в розлогі поля. На побойщі залишилися вбиті три їхні царки: Кутлубах, Качибей (від імені якого назване Качибейським солоне озеро в Диких Полях по дорозі як йти до Очакова) і султан Дімейтер, та разом з ними дуже багато мурз й уланів. Також скрізь по полях і в ріках лежало повно татарських трупів.

Потім після цієї звитяги литва й русини забрали кілька десятків стад коней та верблюдів і багато коштів або обозів, в котрих татари, кочуючи, звикли возити з собою усе майно.

Вони звільнили від татар Торговицю, залишки мурів якої ще й сьогодні стоять в гирлі ріки Богу, Білу Церкву, Звенигород і всі поля аж за Очаків, від Києва і Путивля аж до гирла Дону, та виплюшили їх аж до Волги, а інших до Кафи й Азова і Криму, в середину Таврії або Перекопу, загнали. Потім з перемогою вони повернулися на Поділля, де в той час, як нині в Перекопі, теж мешкали татари, підкоривши та поневоливши русинів, їх, що не мали вождів ані царя, Ольгерд теж легко розгромив та вигнав з Подільського краю, так що ледве мала їх частина втекла через Дністер над Чорне море і до Перекопу. Вони потім оселилися в Добруджанських степах за Дунаєм на Турецькому гостинцю, котрим і ми їхали через орду тих добруджанських татар біля Облужиці й Сілістрії. Більша частина їх розмовляє слов'янською

мовою та займається господарством. Нас вони радо прийняли і частували виноградом та солодкими кавунами, а коли я їх запитував, самі розповідали, що їхні предки з Поділля були вигнані Литвою. Але повернемося до розповіді. Коли Ольгерд одержав славну перемогу над татарами і, очистивши від розбою всі степи, що віддавна належали Києву, він з частиною добре заслуженого війська повернувся до Литви, а другу частину залишив на Поділлі на чолі зі своїми племінниками новогрудськими князями Коріатовичами: Олександром, Костянтином і Юрієм і доручив їм та дав під їхню владу і панування всі суміжні з Поділлям руські країни, бо вони добре заслужилися в тій татарській війні».

Таким чынам, бачым, што дакладнае месца бітвы 1362 года нідзе не ўказана. Таму даследванні гісторыкаў усіх часоў носяць адносна прыбліжны характар. Дакладна назваць месца бітвы можна толькі правёўшы раскопкі на мяркуемых месцах. Гэта было зроблена на Украіне ў раёне Таргавіцы. Але станоўчых вынікаў яны не прынеслі. Аб гэтым трохі ніжэй.

Усе летапісы напісаны пасля бітвы не раней, чым праз паўстагоддзя. Усе летапісы тэндэнцыйны, таму што пісаліся з пэўнай мэтай і для пэўных асоб. Таму і становіцца зразумелай блыбаніна, якая ёсьць у тэкстах.

Руськім летапісцам было не выгодна ухваляць Альгерда і яго перамогу над татарамі, таму што Альгерд вёў палітыку аб'яднання славянскіх зямель у адну дзяржаву – Вялікае Княства Літоўскае, а Масква лічыла, што толькі яна мае на гэта права. Польскія храністы стараліся ўзвысіць ролю Варшавы ў еўрапейскай гіторыі. Таму вялікая роля Вялікага Княства Літоўскага ў еўрапейскай гіторыі прыніжана.

2. Даследванні

«Русская буржуазная историческая наука сравнительно поздно обратила внимание на изучение истории Великого княжества Литовского, под властью которого продолжительное время находились русские, белорусские и украинские земли.

С. М. Соловьев в «Истории России с древнейших времен» собрал большое количество фактов, знакомящих с историей Литвы, поскольку она была связана с историей Московского государства, но не дал самостоятельного очерка истории Литвы в ее древнейший период. Первым приступил к изучению великого княжества

Литовского как самостоятельного государства киевский профессор В. Б. Антонович. В своем исследовании «Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда» В. Б. Антонович впервые показал наличие и борьбу двух «национальных начал» в Великом княжестве. Быстрый рост территории княжества и внешнего могущества Антонович объяснил влиянием русского народа с его старой культурой. Проникновение в Литву соседнего государства (Польши), гораздо более слабого материально и совершенно чуждого ему по культуре», привело к образованию новых «бытовых и общественных форм, выработанных на совершенно чуждых ему началах». Разрыв с русским национальным началом повлек за собой внутреннее его ослабление и дальнейший политический упадок.

Крупнейшее место в изучении истории ВКЛ принадлежит исследованию М. К. Любавского... В 1910 г. Любавский опубликовал «Очерк истории литовско-русского государства до Люблинской унии включительно». «Очерк» Любавского насыщен богатейшим фактическим материалом и до настоящего времени служит ценнейшим материалом для изучения истории ВКЛ. В частности Любавский отметил преобладающее значение русской народности в ВКЛ и ее культурное влияние на Литву».

В. Б. Антановічу належыць прыярытэт у вызначэнні месца, даты і вынікаў сіняводскай бітвы.

На прыканцы XIX – пачатку XX стагоддзяў гісторыяй ВКЛ актыўна заняўся М. С. Грушэўскі. «З самага пачатку сваёй навуковай дзейнасці М. С. Грушэўскі заракамендаваў сябе як паслядоўны прыхільнік і абаронца канцэпцыі В. Б. Антановіча. Ён практычна першы разглядзеў снівадскую праблему разнабакова і на шырокім фоне літоўска-польска-ардынскіх адносін».

Ні В. Б. Антановіч, ні М. С. Грушэўскі дакладна не вызначыліся з месцам бітвы. Яны дапускалі, што Сіняй Вадой магла быць р. Снівада, што цячэ на паграніччы Вальні, Кіеўшчыны і Падолля.

З сучасных гісторыкаў лакалізацыяй даты і месца бітвы займаўся Ф. М. Шабульдо.

З датай – **восень 1362 года** – варта пагадзіцца. Яна павіана быць прынята канчаткова і ўнесена ва ўсе энцыклапедычныя і навуковыя выданні. Таму што цяпер на Беларусі з’яўляюцца падручнікі для ВНУ і школ з датай – 1363 год.

Што тычыцца месца бітвы, то асноўнай версіяй ім вылучана р. Сіноха на Кіраваградчыне. Мы лічым яе памылковай.

Па-першае, Ф. М. Шабульдо звязвае бітву з татарамі з тым, што «Литва взяли Коршевь».

Пра ўзяцце «Коршеву» М. С. Грушеўскай гаворыць так: «Гэту «Коршеву» некаторыя папраўлялі на «Корчеву» і бачылі ў ёй Керч або Херсонес (Карамзін, т. V, с. 8, Дашкевіч, Заметкі, с. 81, Молчаноўскі, Очерк, с. 194), што таксама звязвалася з паходам Альгерда ў паўднёвыя стэпы. Аднак гэта талкаванне занадта прыблізна, каб на яго падставе рабіць якіясь вывады. Што гэта за «Коршева» застаецца неясным. Заўважу, што у рэестры «рускіх гарадоў» ёсць «Коршевь на Сосне». Але звязваць з ім «Коршеву» 1363 г. можна толькі вельмі гіпатэтычна».

На нашу думку, калі б Коршев браў Альгерд са сваімі войскамі, то і ў летапісе было бы так і запісана. І таму, магчыма, што гэты горад браў якісьці літоўскі князь, а войск Алгерда не было і блізка.

Па-другое. Усе даследчыкі сведчаць, што бітва была **на Падоллі**. А Ф. М. Шабульдо і яго прыхільнікі адносяць бітву на сотні кіламетраў на ўсход ад Падолля, на **Кіраваградчыну**.

Па-трэцяе. Вынікам перамогі Альгерда над татарамі стала вызваленне **Падолля**. Як сведчаць летапісы, пасля перамогі над ордамі на Падоллі заснаваны гарады Смотрич, Бакота, Каменец-Падольскі, Вінніца, якія існуюць і цяпер, а на **Кіраваградчыне** такіх няма. Вельмі дзіўна, што трэба было пасля перамогі яшчэ ісці на захад, каб там засновваць гарады. І чаму Альгерд пайшоў на захад, пакінуўшы заваяванае Дзікае Поле? Адказ просты. Бітва была на Снівадзе. Асноўныя войскі засталіся на вызваленых землях, а асобныя атрады пагналіся за татарамі рознымі шляхамі. Адзін з іх – на Таргавіцу, дзе і мог адбыцца невялікі бой ля Сінюхі.

Аб сваіх даследваннях і іх выніках прыхільнікі версіі бітвы на р. Сінюха расказваюць у кнізе «Цэнтральная Украіна за доbi класічнага сярэднявечча: студыі з історыі XIV ст.».

У «Слові до чытачів» указваецца што сем гадоў, пачынаючы з 1997 г., Кіраваградскі рэгіянальны цэнтр даследаванняў гісторыі Цэнтральнай Украіны Інстытута гісторыі Украіны ажыццявілі экспедыцыю да сяла Таргавіца на р. Сінюха. Мэтай было адшуканне месца бітвы і вайсковых пахаванняў XIV ст.

Тады ў 1997 – 98 г.г. з мэтай звярнуць увагу навукоўцаў і грамадскасці да Сіняводскай бітвы было праведена дзве навуковыя канферэнцыі, выступы з якіх змешчаны ў зборніку.

Вынікі ўсіх даследаванняў 1997 – 2003 г.г. падсумаваны дацэнтам А. Брайчанка ў артыкуле «Сіньоводська проблема: перспектыви

комплексних красназавчых досліджень». Разгледем іх і выкажам свій погляд па раздзелах.

Вусная народная творчасць

У апублікаваных зборніках песень аб бітве 1362 г. выявіць не ўдалося. Апытанне мясцовых жыхароў выявіла легенду пра казака, які змагаўся з татарамі. Калі ўжо не было моці трываць, ён прасіў дапамогі ў «поляче», «московиитяне», «літвіне». І толькі літвін-воін адгукнуўся і «забив іх, татар, глыбока в землю і сам загруз разам з конем».

Атсутнасць звестак у народнай творчасці пра бітву Брайчанка тлучачыць тым, што ў той час яшчэ не слаіся умовы сярод простага народу і эліты для процістаяння ардынскаму панаванню і адлюстравання гэтага процістаяння ў эпічных творах. На яго думку такія ўмовы узніклі толькі ў XVI і наступных ст. Перамога на Сініх Водах ды яшчэ і пад кіраўніцтвам чужаземнага палкаводца не настолькі ўразіла сучаснікаў, каб гэта захавалася ў народнай творчасці, – піша А. Брайчанка.

Легенда аб літвіне-воіне на нашу думку як раз і сведчыць аб невялікім баі. Калі б была вялікая бітва, то і ў легенде гэта было бы азначана.

Тапанімы

Дэталевы аналіз тапанімаў засведчыў атсутнасць ў рэгіёне р. Сінохі назваў, абумоўленых літоўскім уплывам. Толькі О. Стрыжак звязвае назву р. Літвінаўка (прыток Горнага Цікача) з бітваю. Астатнія назвы (с. Літвінаўка Жашкаўскага раёна, с. Літвінец Канеўскага раёна, Вітаўтаў брод Ніколаеўскага раёна) знаходзяцца далека і не дазваляюць гаваріць аб сувязі з увекавечваннем памяці аб перамозе літоўска-украінскага войска над татарскімі войскамі.

На Віннічыне падзеі 1362 года засталіся ў паяці. Ва Уланаве і сусідніх селлах памятаюць переправу праз Сніваду – «БРІД». У Лазне ў бок Вішанькі ёсць Лысая гара. Такая ж назва гары, на якой заснавана Вільня. Такая ж гара знаходзіцца і недалёка ад Мінска. На граніцы Валыні і Падолля знаходзіцца горад Любар, назва якога звязана з княжаннем на Валыні Любарта Гедымінавіча, брата Альгерда. Назва мястэчка «Уланаў» звязана з словам «улан».

Уланы (польскае ulan ад турецкага ođlan – хлопец, слуга) – прадстаўнікі знаці Залатой Арды, якія вялі свій радавод ад нашчадкаў Чынгізхана, што не атрымалі трон.

Паміж Хмельнікам і Уланавам ёсць Вялікі і Малы Мытнік, што сведчыць аб паграніччы Валыны (Вялікае Княства Літоўскае) і Падолля (Татарская Арда). Па гісторычных звестках пасля

перемоги Альгерда на Падоллі засновані Вінніца, Скала, Смотрич, Сакалінцы, Каменець-Падольскі. Магчыма і назва Бердзічава звязана з імем хана Бердзібека.

Археалогічныя раскопкі

Археалогічныя даследаванні выявілі толькі манеты і захаванне звычайных жыхароў. Ніякіх вайсковых пахаванняў няма.

На берагах ракі Снівада ў 1993 г. вучнямі Варонавіцкай школы знойдзены наканечнік спіса для самастрэла, якія згадваюцца ў апісанні бітвы. Прадметы старадаўняга вайсковага попыту неаднаразова знаходзілі мясцовыя жыхары ля курганоў, размешчаных у 500 – 700 м. ад Снівады ў с. Варанаўцы. Адзін з іх мясцовыя жыхары лічаць магілай войнаў Альгердава войска, другі – татар. Такі ж курган ёсць у с. Паўлавец, размешчаным ніжэй на цячэнні ракі Снівада.

Курган у с. Вялікі Мытнік лічыцца скіфскім, яго неабходна даследаць, каб вызначыць, ці мае ён дачыненне да падзей 1362 года.

Да 1957 г. у с. Лазна стаяла старадаўняя капліца ў гонар загінуўшых войнаў.

Нумізматыка

Большасць знойдзеных пры раскопках манет адносіцца да часоў праўлення ханаў Узбека, Джанібека, Бердзібека (1312 – 1359). На думку А. Брайтчанкі гэта сведчыць, што Таргавіца была ганлёвым цэнтрам.

Сапраўды, Таргавіца была татарскім горадам і вызвалена Альгердам пасля перамогі на Снівадзе. Таму пасля 1362 года татарскіх манет і не знойдзена.

Картаграфія

Па прыведзеных звестках на мапе 1526 г. на гербе Падолля бітва Альгерда з татарамі. Пасланне татарскага хана таксама сведчыць аб захаванні татар ля Сіняй Воды.

Гэта поўнае пацвярджэнне нашай версіі. Бітва была на ПАДОЛЛІ. Курганы размешчаны ўздоўж ракі Снівада.

Вясной 1993 года ў артыкуле «Історія Воронівец і не толькі» крэзнаўца М. Н. Дораш з Віннічыны указвае, што ў працах Падольскага архіва ёсць запіс, што літоўскі князь Альгерд пасля перамогі на Сініх Водах авалодаў невялікім паселішчам Хмельнік, што каля Чорнага шляха, якім карысталіся татарскія орды. Хмельнік з'яўляўся варотамі Падолля з паўночнага захаду.

Пашукі горада Хмельнік на старажытных картах прывялі да нечаканай разгадкі. На карце Вялікага княства Літоўскага, выдадзенай М. Хрыстафорам Радзівілам у 1613 г., ёсць горад

Хмельнік на березе ракі – прытоку Паўднёвага Бугу, назва якой не пазначена. Каля гэтай ракі размешчаны Уланаў, Іванполь. Параўнанне гэтай карты з картай сучаснай Украіны паказвае, што рака без назвы – гэта рака Снівада, прыток Паўднёвага Бугу.

Вайсковы аспект

Апісанне бітвы ўзята з «Хронікі» М. Стрыйкоўскага. Размяшчэнне войск дадзена вельмі схематычна. Сам аўтар дапускае, што бітва мала быць як паўночнай, так і паўднёвай Таргавіцы. Дакладнае масца бітвы нават не акрэслена, не вызначана, на якім – левым ці правым – беразе ракі Сінюха гэта адбылося. Калі бітва адбылася на левым беразе (войска Альгерда, па версіі Срыйкоўскага, прыйшло ад Дняпра «мінуўшы Канеў, Черкасы», то разбітыя татары павінны былі уцікаць не у шырокія палі, а перепраўляцца праз Сінюху. Калі на правым – то ўнікае пытанне, як татары далі переправіцца войскам Альгерда праз паўнаводную Сінюху. А той жа М. Стрыйкоўскі піша:

«Потім після цієї звитяги литва й русини забрали кілька десятків стад коней та верблюдів і багато кошів або обозів, в котрих татары, кочуючи, звикли возити з собою усе майно.

Вони звільнили від татар Торговицю, залишки мурів якої ще й сьогодні стоять в гирлі ріки Богу, Білу Церкву, Звенигород і всі поля аж за Очаків, від Києва і Путивля аж до гирла Дону, та виплошили їх аж до Волги, а інших до Кафи й Азова і Криму, в середину Таврії або Перекопу, загнали».

Таму відавочна, што даследванні вучоных па лакалізацыі месца бітвы 1362 г. на р. Сінюха прывялі да адмоўнага выніку.

3. Снівада

Гісторыя Украіны сведчыць, што ў 1239 годзе татара-манголы захапілі Падолле. Больш за сто гадоў украінскі народ знаходзіўся пад гнётам Залатой Арды. На заваяванай тэрыторыі татары стварылі мытныя акругі – цьмы – на чале з цемнікамі. Усе цьмы былі аб'яднаны ў адзін улус, атрымаўшы назву Падольскі. Даніна збіралася узброенымі атрадамі на чале з баскакам.

Вядомыя ўкраінскія гісторыкі канца XIX – пачатку XX ст. Мікола Аркас і Михайла Грушэўскы сцвяджаюць, што народы Русі (Украіны) зазывалі дзя сябе літоўскіх князёў. Гэта тлумачыцца тым, што літоўскія князі, як прадстаўнікі этнічна блізкага народа адане славянскай моўнай групы з блізкай культурай, уступаючы ў валоданне новымі ўкраінскімі землямі, прызвычайваліся да масцовых парадкаў і традыцый, паважалі іх і не навязвалі сваё. «Мы

старыны не рушым, а новага не ўодзім» – было іх прынцыпам з часоў Гедзіміна. Яны прымалі хрысціянскую веру, мясцовую мову, станавіліся, адным словам, белерускімі і украінскімі князямі. І, такім чынам, межы Вялікага Княства Літоўскага пашыраліся.

Працэс аб'яднання славянскіх зямель, пачаты Гедзімінам, паспяхова працягваў Альгерд. Да 1362 года Вялікае Княства Літоўскае пашырыла свае ўладанні, далучыўшы Чарнігава-Северскія землі, Пераяслаўль, Валынь.

У Ардзе ж гэты час ішла «вялікая замятня», як яе назвалі гісторыкі. Забойствы ханаў здараліся адно за другім. Смерць хана Бердзібека ў 1359 г. прывяла да змены ханаў чатыры гады запар. Арда развальвалася.

«Самы час ударыць па татарах і вызваліць ад іх Падолле. Гэта адсуне іх ад Валыні, дзе княжыць брат Любарг і паспрыяе далейшаму аб'яднанню славян, – думаў князь Альгерд у свае 66 гадоў. Пара збірацца ў паход на Падолле. Мне дапамогуць Карыят са сваімі сынамі і Любарг». Менавіта Гедзімінавічы, якія ўсталяваліся на Валыні, былі ў першую чаргу зацікаўлены ў разгроме ардынскіх орд на Падоллі, бо ардынскія ханы з'яўляліся не толькі «отчичами и дедичами» Падольскай землі (так іх называюць беларускія-літоўскія летапісы), але з 1356 г. і саюзнікамі польскага караля Казіміра III у яго барацьбе з Гедзімінавічамі за Галіцка-Валынскую Русь. Дакладнае ўказанне на гэта ўтрымлівае була папы Інакента II (люты 1357 г.), у якой ён папракаў Казіміра III за саюз з ардынцамі.

Асноўныя сілы войска Альгерда, якія выступілі супраць ардынцаў, склаліся з полацкіх, віцебскіх, наваградскіх, менскіх, пінскіх, тураўскіх, нальшанскіх, віленскіх, заслаўскіх, гомельскіх і іншых харугваў. Самыя большыя сілы далі аб'яднанаму войску сыны Навагародскага князя Карыята – Альгердавы пляменнікі Аляксандр, Юры, Канстанцін і Фёдар, якія і былі завадатарамі выправы. У паходзе да іх далучыліся валынскія дружыны.

Па розных падліках набіраецца каля 30 тысяч войска, не лічачы абознікаў і прыслугі (хоць лічба прыблізная, але блізкая да рэальнай).

Сабраўшы войска, Альгерд рушыў на Падолле. На наш погляд, рух войскаў Альгерда да месца галоўнай бітвы адбываўся так. Князь Альгерд пачаў паход са сваёй дружынай з Вільні і праз Крэва (далучыліся нальшанскія ваяры) прыйшоў ў Наваградак. Тут до яго далучыліся чатыры пляменнікі – Аляксандр, Юры, Канстанцін і Фёдар – са сваімі дружынамі. Далей іх шлях ляжаў праз Клецк на Тураў. Тут, верагодна, да яго далучыліся заслаўскія харугвы князя Яўнута, менскія і слуцкія войскі.

Аб'яднанае войска переправілася праз Прыпяць у Тураве і рушыла на поўдзень да Оўруча. Сюды ж, верагодна, прышлі віцебскія, смаленскія і мсціслаўскія хоругвы, сустрэўшыся ў раёне Любашан, і переправіўшыся праз Прыпяць ў Мазыры.

Вельмі верагодна, што шляхі дружын былі іншымі і злучэнне асноўнага войска з заслаўскімі і слуцкімі дружынамі адбылося ў раёне Капыля, а з віцебскімі, мсціслаўскімі і смаленскімі – у Тураве. Але незалежна ад гэтага ўсе шляхі праходзілі па землях Вялікага княства Літоўскага, і таму ўся падрыхтоўка і сам паход адбыліся скрытна ад ворага. Гэта не дазволіла татарам загадзя даведацца аб намерах Альгерда (ён ніколі не абмяркоўваў на вялікай радзе свае мэты і толькі яму аднаму былі вядомы сапраўдныя мэты і шляхі іх дасягнення) і апярэдзіць яго (што мы пасля і ўбачым на полі бітвы).

Далей шлях войска ляжаў праз Жытомір, Бярдзічаў на вароты Падолля – Хмельнік.

Прасторамі Падолля, правабярэжжа і нізоўя Дняпра валодаў хан Дзмітр-Солтан, Прычарнамор'ем у раёне сучаснай Адэсы – малады, толькі ўступіўшы ва ўладу, хан Кечыбей, Крымам – хан Кутлубуг (пасля іх гібелі гэтымі тэрыторыямі авалодаў Мамай).

Для збору даніны, аховы сваіх уладанняў, гандлёвых зносін, перагону палонных татары карысталіся старымі шляхамі. Вядомы Чорны, Кучманскі, Мураўскі і са старакіеўскіх часоў, Жалезны шляхі. Жалезны шлях – адзін з самых старажытных, і пачынаўся са старажытнага Кітая і даходзіў да Азоўскага мора (гэта частка больш вядома як Шаўковы шлях). Ад Азоўскага мора ад Перакопу на поўнач расходзіліся: на ўсход – у вярхоўі Аскола – адходзіў Мураўскі шлях, а на захад – Чорны. У раёне сучаснага Кіраваграда Чорны шлях дзяліўся на два рукавы: паўночны – ішов вышэй сучаснай Таргавіцы, паўнёвы – каля сучаснай Цішкоўкі. Яны злучаліся ў раёне сучаснай Хрысцінаўкі. У раёне сучаснага Дабравелічкава – геаграфічнага цэнтра Ўкраіны – ад Чорнага шляху на поўдзень адходзіў Кучманскі шлях, котры перасякаў Паўднёвы Буг ніжэй упадзення ў яго р. Сінюхі і па самую поўдню Падолля выходзіў да Цярнопаля. Тут Чорны і Кучманскі шляхі злучаліся і разам ішлі да Львова.

Гэтыя шляхі кантраляваліся татарамі. Рух па гэтых шляхах вялікіх груп людзей, а тым больш войскаў, не мог застацца незаўважным. Па гэтаму войска Альгерда ніяк не магло прайці незаўважным на месца бітвы ні з Вальні на Сніваду (па нашай версіі), ні з Кіева на Сінюху (па версіі прыхільнікаў Сінюхі).

* * *

Шлях войскаў Альгерда да Хмельніка перасекся з Чорным шляхам у раёне сучаснага Уланава, размешчанага на рацэ Снівада.

Снівада – яна ж Сіняя Вада – левы прыток Паўднёвага Буга. Працягласць ракі – 58 кіламетраў (70 вёрст). Свій пачатак бярэ каля вёскі Мар'янаўка, што каля Скаржынец, і ўпадае ў Паўднёвы Буг каля горада Іванаў.

Каля Уланава рака Снівада шырынёй тры метры і глыбінёй каля метра... Правы бераг ракі – абрывісты, з затокамі, левы – шырокае поле. Рака ва Уланаве робіць падкову. Там ёсць месца, дзе рэчку лёгка пераадолець і пешым, і конным.

* * *

Рухаючыся хуткім маршам на поўдзень, Альгерд выйшаў на Чорны шлях. Гэты рух войск не мог застацца незаўважаным татарамі. Невялікі ахоўны атрад татар з Хмельніка выйшаў насустрач войскам князя Альгерда, але, пабачыўшы іх веліч, у бой не ўвязваўся. Татары адправілі ганцоў у Ямбалуцкі, Перакопскі і Крымскі сараі і сталі чакаць падмацавання.

Ямбалуцкая, Перакопская і Крымская орды (ад Дона да Дуная) павінны былі па трывозе сабраць статысячнае войска і рушыць па Чорнаму шляху да Хмельніка – паставага горада Падолля – для абароны сваіх уладанняў. Маючы вялікую армію, татары спадзяваліся разграміць войска Вялікага княства Літоўскага і надалей панаваць на Украіне. Але іх планы не ажыццявіліся. Альгерд меў час выбраць месца бітвы, расшыхтаваць войска, падрыхтавацца да бітвы. Яго войска не было знясілена баямі і мела час адпачыць ад пераходаў.

Альгерд вырашае даць бой у зручным для сябе месцы – у прыроднай падкове ракі Снівада – на Уланавым полі – паміж сучаснымі Уланавым і Варонаўцамі. Ва Уланаве гуртуюцца галоўныя сілы. Запасны атрад пад камандаваннем Уладзіміра, сына Альгерда, размясціўся паміж Варонаўцамі і Лазной. Там збоку рачулка Батыжок, побач невялікі лес, непераадольны для татарскай конніцы. Узнікае пытанне, ці можна было зрабіць расшытоўку войска, калі б татары былі на полі першымі і гатовы да бітвы? Ведаючы татарскую тактыку, можна смела адказаць – не! Гэта сведчыць, што Альгерд **першым** быў на полі бітвы, а татары – пасля.

* * *

Даследчыкі апісалі ход бітвы. Але лічым неабходным унесці некаторыя заўвагі.

15 верасня 1362 года да Уланава поля с поўдня, з боку Хмельніка, падыйшла арда Дзмітра-Солтана. Па Чорнаму шляху з паўднёвага шляху з паўнёвага ўсходу, з боку Дзікага поля, падышлі орды Кутлубуга і Качыбея.

У Лазне быў дадзены першы бой. Войскі князя Ўладзіміра адбілі першы ўдар татар. Злева войскі прыкрывалі скалістыя берагі рэчкі Баціжок, ззаду быў невялікі (у тры кіламетры) лес. Татары, сустрэўшы моцны адпор, павярнулі ў абход лесу і выйшлі на Уланава поле. Ubачыўшы, што галоўныя сілы Альгерда ўжо расыхтаваныя, татары разгубіліся. Але хутка перыхтаваліся і павялі бой у сваіх традыцыях. Яны зноў ударылі па флангу, што прыкрываў асноўныя сілы, спрабуючы абыйсці галоўныя сілы Альгерда па рацэ Снівада і зайсці ў тыл. Але войска Уладзіміра зноў вытрымала.

Тады татары ударылі па другім флангу, па войсках Каріятавічаў. І тут беларускія харугвы вытрымалі. Таксама не ўдалася спроба татар раздзяліць беларуска-украінскае войска ўдарам пасярэдзіне. Більш таго, палкі правай і левай рукі пачалі ахопліваць татарскае войска з баков, а моцны ўдар па фронце татары не вытрымалі і падаліся на ўцёкі.

Так была здабыта перамога, ад якой татары не змаглі ачоматца і пагадзіліся са стратай Падолля, і не толькі Падолля, а і цэнтральнай і паўднёва-заходняй Украіны.

* * *

Ёсть яшчэ аргументы на карысць Снівады.

«Слоўнік гідронімаў Украіны» 1979 г. аргументуе назву Снівада польскай моваю Siniowoda – Сінявада.

У польскіх крыніцах, дзе згадваецца Уланаў, назва Снівады таксама напісана адным словам «Pustinia Vlanow przy slakie tatarskiem nad potokom Sinovoda».

На карте «Українські землі в складі Польсько-Литовської держави перед 1569 роком» М. С. Грушэўскі Сніваду назваў Сіняй Вадой, а Сінюху – Сінюхай.

Снівада цячэ на граніцы Падолля. Галоўным вынікам перамогі Альгерда было вызваленне Падолля. Пасля перамогі на Падоллі

засталіся ўладарыць князі Карыятавічы, якія заснавалі гарады Вінніцу, Смотрыч, Бакоту, Камянец-Падольскі, Брацлаў.

Тое, што бітва каля Сініх Водаў была на Снівадзе, трымаюцца думкі ўкраінскія гісторыкі Н. Палонская-Васіленка, І. Крып'якевіч, В. Замлынскі...

* * *

Як магло атрымацца, што месца бітвы ля Сіняй Вады перанеслі на Сінюху? На думку М. Дораша, гэта магло адбыцца паводле некалькі прычынаў.

Па-першае, вялікая колькасць дакументаў пра гістарычнае мінулае зв'язана з Сінюхай. З-за скупасці крыніц і дакументаў пра Сніваду гэта дало падставу шэрагу украінскіх і расійскіх гісторыкаў назваць Сіняй Вадой Сінюху, а не Сніваду.

Па-другое. Даўжыня рэчкі Снівада 58 кіламетраў і яна ёсць не на ўсіх картах. Сінюха ж у два разы даўжэйшая (111 км).

Па-трэцяе. Дайшоўшыя да нас летапісныя крыніцы перапрацоўваліся і рэдагаваліся ў Расеі некалькі разоў. Магчыма памылка летапісца, які назваў Сніваду Сіняй Вадой, што і прывяло ў далейшым да непаразуменняў.

* * *

На тэрыторыі сяла Варанаўцы знаходзяцца два вялікія курганы – магілы. Яны знаходзяцца прыблізна за 500 – 700 метраў ад Снівады. Яшчэ і цяпер калі-нікалі там знаходзяць моцна паржавелья рэшткі старажытнай зброі. Падобная магіла і ў сяле Паўліўцы Калінаўскага раёну Вінніцкай вобласці.

Гэта яшчэ адно пацверджанне таго, што менавіта тут, на Снівадзе, адбылася тая гістарычная бітва з татарамі, пасля якой загінуўшыя воіны былі пахаваны ў тых магілах.

Прыхільнікі версіі бітвы на рацэ Сінюха не знайшлі важкіх доказаў.

С. Орел у артыкуле «Добро і веліч воедино сплелися в імені твоім» за 12.11.2002 г. упамінае пра бітву на Сінюсе: «У 1362 році між селами Добрянкою і Тишківкою в урочищі Татарка під орудою князя Ольгерда відбулася перша велика переможна битва з трьома татарськими ханами. З боку русько-литовських сил у ній брали участь загоны місцевого боярства з Київщини та Чернігово-

Сіверціні, воіні князя Любарта з Воліні та князів Коріатовічів з Поділля, тобто, у переважній большаці нашэ землякі, українци».

Аднак Карыятавічы засталіся на Падоллі пасля перамогі на Сіняй Вадзе!

Дабранка і Цішкоўка знаходзяцца на адлегласці ў 16 км ва ўрочышчы Татарка. Дабранка размешчана на зліянні рэк Сухі Ташлык і Сінюха. Сюды і адносіць магчымае месца бітвы С. Орел. А па Л. Багацкому: «Войонікі розташаваліся, маючы за спіною Сінюху, ліворуч – Вісь, з праваго боку – річечку Кагарлік». (Між імі размешчана Таргавіца). Р. Кагарлік упадае ў Сінюху у с. Салдацкае на 15 км на повнач ад Цішкоўкі. Чорны шлях праходзіў па Татарскім урочышчы. І, калі лічыць месцам бітвы Татарскі шлях, то гэта кіламетраў трыдцать на поўдзень ад крэпасці Таргавіцы.

Раскопкі, праведзеныя ў Таргавіцы, не выявілі ніякіх слядоў буйных ваенных дзеянняў. Знойдзены «дві срэбні монеты і дзесяць мідных, і майже ніякіх предметів побуту, зброі...».

4. Высновы

1. Паход на Падолле войскаў Вялікага Княства Літоўскага на чале з вялікім князем Альгердам адбыўся ў 1362 годзе.

2. Шлях паходу – ад Вільні праз Тураў, Мазыр – Жытомір на Уланаў.

3. Вялікі князь ажыццявіў паход рэшуча, хутка і нечакана для татараў.

4. Бітва адбылася 15 верасня 1362 года на берагах ракі Снівада на Уланавым полі.

5. Войскі князь Альгерд прывеў на поле бітвы першым, разшыхтаваў іх у баявы парадак.

6. Невялікі вартавы атрад татар каля Хмельніка ў бой не ўступаў.

7. Князем Альгердам упершыню былі прыменены кідальныя машыны для стрэлаў, што таксама спрыяла перамозе.

8. Заняўшы зручныя пазіцыі, князь Альгерд навязаў татарскай конніцы свій план і умовы бою і выйшаў пераможцам. Перамогу атрымаў у свае 66 гадоў.

9. «Альгердава падкова» паміж Уланавам і Варонаўцамі не вытрымала бы націску татар без дадатковага войска Уладзіміра, прыхаванага паміж Воронаўцамі і Лазной. Уладзімір не даў татарам прарвацца ў тыл асноўным сілам войскаў Альгерда.

10. Вызваленчы паход Вялікага княства Літоўскага на Падолле восенню 1362 года – яркае пацвяржэнне таму, што беларускі і

ўкраінскі народы аднолькава ўспрымалі татар як ворага. Таму і ўкраінскія харугвы прымалі ўдзел у вызвольным паходзе Альгерда. Далучэнне ўкраінскіх зямель да Вялікага Княства Літоўскага павінна ўспрымацца як прагрэсіўная падзея. Гэта спрыяла развіццю украінскага этнаса, а не яго заняпаду, як гэта было над татарамі.

Заклучэнне

Тэма барацьбы Вялікага Княства Літоўскага з татарамі яшчэ да канца не даследавана. Ёсць многа «белых плям». Мы папрабавалі асвятліць падзеі 1362 г. так, як мы іх бачым і разумеем. Мы запрашаем да супрацоўніцтва ўсіх не аб'якавых да гісторыі людзей, як навукоўцаў, так і краяведаў, архівістаў, археолагаў. Мы спадзяемся, што сумеснымі намаганнямі можна будзе з дакладнасцю знайсці ісціну ў спрэчных момантах нашай гісторыі.

Асабліва варта напісаць кнігу аб Вялікім Князю Літоўскім Альгерде. Гэта вельмі неардынарная асоба. Яго роля ў гісторыі Еўропы XIV стагоддзя вельмі прыніжана.

Мы будзем працягваць працу. Сёлята спаўняецца 645 год бітве на Снівадзе. Праз пяць год – 650-годдзе. Гэту выдатную дату ў супольнай гісторыі беларускага і украінскага народаў патрэбна азначыць дастойна. Час ёсць, але час бяжыць вельмі хутка. Таму мы чакаем хуткіх водгукаў на наш артыкул.

* * *

У Кіеве ёсць вельмі цудоўнае месца ля Дняпра – Падол. Перемога татар – вялікая падзея на Падоллі.

Батцькоўская ўсмешка пасля перамогі на Уланавым полі прыемна здзівіла князя Ўладзіміра. У памяць а ней Ўладзімір назваў схіл берага Дняпра ў Кіеве Падолам. Хто ведае...

Магчыма, гэта і было. А калі не, то хай будзе так і на спрадвек...

Наше слово. – 2007. – 17 октября.

(Беларусь)

**Василь ПАЛАМАРЧУК,
краєзнавець,
заслужений журналіст України**

СИНЯ ВОДА, ЧИ СНИВОДА? ЧИ МОЖНА ВІРИТИ МИХАЙЛУ ГРУШЕВСЬКОМУ?

Снивода, Сні-Вода, Синь-вода, Сия Вода... Вслухаюся в ці два акорди слова – спокійну мелодію мого дитинства. Тільки мудрець, зачарований тихоплинною красою, у натхненні міг видихнути пісенне дивослово. І навіки приросло воно до річки, народною пам'яттю увінчилося.

Голуба жилко рідного Поділля, знають про тебе хіба що мої земляки, не на кожній карті пишуть твою назву. Але саме на твоїх розлогих, росяних берегах пізнавали ми світ, добро і зло. Хтось виріс на Дніпрі, хтось на Десні, хтось на Дністрі і щасливий тим. Ми ж виходили в дорогу від Сниводи. Нам вистачало її води, трав, риби, співу птаства. Спасибі тобі, річечко, за щедрість. На твоїх берегах батьки нарізали торфу, і взимку обігрівали оселі, варили немудру селянську їжу; ми ціле літо випасали корів, і самі часто підпасалися, скубаючи щавель, шукаючи гнізда джмелів, їхній мед в маленьких земляних глечиках.

Траплялося, що ми заночували біля багаття на березі Сниводи. Горілиць надивлялися на зірки. Кожний шукав на небі свою, думав про незбагнений великий світ. В житті я так міцно не спав. Недарма – Снивода.

Цей поетичний образ маленької річки завжди зі мною. І тільки – поетичний. Нам ніхто не розповідав ні в школі, ні дома про історичну велич цих урочищ, улоговин, байраків, видолинків. Хоча велет духу, відомий на весь світ учений, перший Президент України Михайло Грушевський у своїй безсмертній праці «Історія України-Руси» давно визначив місце Сниводи в долі нашої Батьківщини. Але хто з моїх ровесників і що знав про Грушевського та його фундаментальні праці? Сором, але одиниці. Це ж не Карл Маркс і не Фрідріх Енгельс, а якийсь націоналіст. І для мене було відкриттям, коли в 90-х роках з'явилися публікації, в яких зарясніло миле моему серцю слово – Снивода. Зазвучало воно потужно, набатно, як відлуння ратної боротьби нашого народу з монголо-татарами. Славний патріот, краєзнавець Анатолій Годзик із Чечельника переклав працю історика М. Стрийковського про битву 1362 р. на

річці Синя Вода, в якій надibuємо: «Коли прийшли до Синьої води, указалася їм в полі велика орда з трьома царками – Котлобугом, Качибеем і Дмитром Султаном, то Ольгерд, побачивши, що татари готові до війни, розшикував своє військо на шість гуфів, закритих з боків, аби їх татари стрілами шкодить не могли. Татари з великою запальністю град залізний з луків пустили. Але їм стрільбою не зашкодили... Литва з Руссю скочила зараз коп'ями і шаблями потикаючи... Від гвалтовного вітру татари розбурені неможчі більш Литві прорвати почали мешкатись і утікати по широких полях. Там же царків їх Кутлобука, Качибея забито, при них теж і Дмитрія Солтана. Мурзів й уланів набито вельми много, трупів тих татарських повні поля і ріки були стад кількадесят».

Ось тобі й тихоплинна поетична річечка. Важко уявити розмах тієї битви, яка відбувалася за 18 літ до Куликовської і мала для неї величезне значення. До речі, у 1380 році Ольгерда вже не було в живих (він помер у 1377-ому). Але в Куликовській битві воювали два його сини – Андрій і Дмитро. Історики свідчать, що вони порадили Дмитрію перевести військо на другий берег Дону, щоб ординці не змогли врятуватися втечею.

Чому ж ми так мало знаємо про одну з найбільших світових битв, яка поклала початок визволенню України, а згодом і Росії від Золотої Орди? На це запитання відповідає все той же Анатолій Годзик, публікуючи своє дослідження в журналі «Київ» за 1996 рік: «Ясна річ, переможна битва на Поділлі сприяла перемозі росіян вісімнадцять років постіль. І не в злагоді з елементарною арифметикою російські радянські історики вчили майбутніх фахівців, що Куликовська битва перша переможна битва над Золотою Ордою, над татаро-монгольською імперією».

Автор на початку свого дослідження доходить до сумного висновку, що український народ є чи найбільш ошуканим у світі. У нього забрано не лише частину території з півночі і півдня, сходу і заходу, а й вкрадено кілька століть історії «північним сусідом». Західний сусіда теж вкрав і українську територію, і її історію. А те, чого не можна було вкрасти, старанно замовчувалося. Ото й ми не знаємо, що першого найвідчутнішого удару велетенській монголо-татарській імперії завдали українці-русичі й білоруси під орудою талановитого полководця, литовця за походженням, Ольгерда Гедиміновича.

До замовчування, небажання кинути тінь на применшення значення Куликовської битви, подумасш якісь там українці, білоруси зі своїм литовським поводитирем претендують на свою долю слави,

долучилося непорозуміння щодо місця битви. Справа в тому, що у багатьох історичних джерелах надається перевага річці Синюсі, що нині протікає в Кіровоградській області. Помилково, як логічно доводять авторитетні історики, вона в них зветься Синьою Водою. Однак російські історики не брали до уваги, та й досі не беруть, що таке твердження Михайла Грушевського у його «Історії України-Руси»: «Сю Синю воду звичайно вважають теперішньою Синюхою, лівим притоком Бога; на московській мапі XVI в. вона зветься дійсно Синьою водою. Але єсть й иньша Синя вода, теперішня Сниводь, на пограничу Київщини, Волини й Поділля «при шляху Татарськiм», звісна під іменем «Синьої Води» в подільських люстраціях XVI в. Супроти того, що з битвою над Синьою водою зв'язувалася окупація Поділля, мені б здавалося правдоподібнішим, що битва з татарами сталася над Сниводою». Це також стверджують С. Молдован, С. Лісовий, П. Мельник.

Справжнім лицарем історичної справедливості можна назвати невтомного краєзнавця, історика, директора школи з Воронівець Хмільницького району Миколу Никифоровича Дороша. В різних працях і, зокрема, в публікації в газеті «Хочу все знати» в 1996 р. під заголовком «Українське Куликове поле, все-таки, на Сниводі», посилаючись на авторитетні джерела, він логічно доводить, що битва та аж ніяк не могла відбутися на Синюсі, бо ж у різних літописах згадується, що вона сталася неподалік міста Хмільника та поселення Уланів. Останнє якраз і знаходиться на Сниводі, а в басейні річки Синюхи, яка протікає за 200 кілометрів на південь, таких поселень немає. До речі, в літописах та у Грушевського зазначено, що битва була «при шляху Татарськiм». А, як відомо, цей шлях починається в Криму, далі тягнеться до Умані, Дашева, Липовця, Калинівки, Хмільника, а звідси йде на захід до Тернополя і Львова.

Микола Дорош, вивчаючи історію рідного села, яке знаходиться на Сниводі неподалік Уланова, знайшов разом з учнями і місцевими жителями багато крем'яних та металевих знарядь праці, уламків керамічного посуду, античні монети. Знайомлячись із фундаментальними працями історика Євтіма Сицінського, він вичитав, що на місці Воронівець було три поселення, повністю вирізані татарами. У цього автора є свідчення, що на території села розташовані дві великі могили, що значно вивисшуються над полями. Щоправда, вони нині дещо розорені. Але потужна техніка не змогла зрівняти їх. Довкола цих могил люди й донині знаходять досить таки поржавілі наконечники списів, дротиків, стріл.

Микола Никифорович упевнений, що саме тут відбулися основні бої з монголо-татарами восени 1362 року, а в цих курганах хоронили убитих. Дослідник створив у школі музей, де вже знайшли своє місце оті свідки минувшини. А ще він мріє про те, щоб у село прибули археологи, бо ж тут експонати давнини, вимиті водою, прямо розкидані по берегах Сниводи. Відвідавши великого ентузіаста, ми разом з ним за кілька хвилин у прибережному піску назбирали чимало древніх черепків. А скільки таїни заховано в околицях Воронівець?

Активно спілкується Микола Дорош з білоруськими вченими. Вони вже створили навіть карту битви на Сниводі, розробили кілька проектів пам'ятників. Вірить Микола Дорош, вірять його колеги, друзі з Білорусії, що один з них буде височіти на кургані поблизу Воронівець. А ще вони сподіваються, що наші історики-патріоти, археологи таки прийдуть на Сниводу, проведуть розкопки, візьмуть участь у конференціях, диспутах, науково підтвердять події 1362 року. А влада наша сприятиме спорудженню пам'ятника.

Від себе пропоную напис на майбутньому пам'ятнику: «На цьому місці 1362 року українці-русичі, білоруси й литовці під проводом талановитого полководця Ольгерда розбили монголо-татарське військо на чолі з ханами Котлобугом, Качибеем і Дмитром Солтаном. Ця визначна перемога започаткувала занепад Золотої Орди.

Встановлено на честь героїчного подвигу наших предків.

Навіки вдячні – нащадки».

Хочу все знати (Вінниця). – 2007. - 20 січня.

**Микола ДОРОШ,
красзнавець, директор
Воронівської ЗОШ
(Хмельницький район)**

ЩЕ РАЗ ПРО БИТВУ НА СИНІЙ ВОДИ – СНИВОДІ

Насамперед щиро вдячний журналісту Василю Паламарчуку за статтю в газеті 20 січня цього року. Реальність, навіть призабута, чи свідомо перекручена раніше, повинна знайти належне місце в історичній літературі, свідомості науковців, українського народу. Адже ми прагнемо бути гідною європейською державою. Сліпе прямування у фарватері марксистсько-ленінської ідеології і великоросійських науковців уже, здавалося б, повинно канути в лету. Аж ні! Появляються деякі «знавці» даного питання, що прямо нехтують дослідження українських науковців – М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, І. Крип'якевича та ін. Бачте, їм простіше вибудовувати свої «дослідження» на раніше сталеному фундаменті, ніж на «писанні» якихось буржуазних націоналістів. Це й зрозуміло, нове пробивати у визнання важко, потрібні титанічні зусилля. А так, сів в кабінеті, обклався літературою, і дисертація готова.

На цю тему можна багато говорити. Мої публікації у «Хочу все знати» – «Українське Куликове поле – на Сниводі» (19 серпня 1992 року). «Українське Куликове поле, все-таки, на Сниводі» (31 липня і 7 серпня 1996 року), дослідження, надруковане у книзі «Історичні сторінки Хмельницького краю» (Вінниця, 2002 рік), інші матеріали – у різних газетах та краєзнавчих книгах, здавалося б, уже всім довели, що Снивода – це і є та Синя вода. Більше того, на ювілеї Вінниці, тодішній голова облдержадміністрації В. Коцемир також на цьому наголошував, проте нинішня влада не поспішає поставити хоча б пам'ятний знак – хрест на цьому легендарному місці. Взагалі, мовчать історики-науковці. Напевно, дослідників у Вінниці немає, чого не скажеш про Кіровоградщину. В цих питаннях вони надто активні, бо уже навіть гроші збирали на солідний пам'ятник, проводили протягом 15 років різні дослідження, археологічні розкопки, наукові конференції, та так нічого, що прямо вказувало б на місце битви і поховання загиблих, не знайшли.

А у нас і доводити особливо не треба. За невеликий проміжок часу, дослідивши місця подій, все стало б зрозумілим назавжди.

На додачу до раніше написаного мною і надрукованого в нашій «Хочу все знати» хочу повідомити й таке.

Після розгрому і підкорення Данилом Романовичем і його сином Левом Болохівської землі в 1241, 1254-55 роках ця територія попала під зверхність галицького князівства. Близько 80 тисяч полонених виведено звідси і продано в рабство. Нові порядки були нестерпними для залишків населення. Та недовго довелось володіти нашими землями новим власникам. Утративши данину, татари, підбурені боярською опозицією Галицького князівства, посилають воїнство прикордонного воєводи Куремси на відновлення втрачених позицій. Данилові війська розбивають ці сили. Нове військо татар на чолі з грізним воєводою Бурундаєм громить галичан, руйнує їхні фортечні та мостові укріплення, підкорює більшість князівства своїй владі. З того часу, а саме з 1259 року, Поділля стає власністю ординців. Ось чому пізніше літописці вказують, що татари володіли всією територією «з отчича і дідича». Подальші події ще раз підкреслюють це.

В Білорусько-Литовському літописі «Повісті про завоювання Поділля» пишеться: «Коли господар был на Литовской земли князь великий Ольгирд и, шед в поле с литовским войском, побил татаров на Синьи воде, тре братов: князя Хочибея, а Котлубугу, а Димитрия. А то си три браты, татарския князи, отчичи и дедечи Подольской земли...»

Прагнучи володіти Поділлям, Ольгерд у битві на Синій воді – Сниводі в 1362 році розбиває орди татар. Події розгорталися так:

...Після вимирання чоловічого покоління Волинсько-Галицького князя, галицькі бояри запросили до себе князувати польського мазовецького князя, а волинські – чоловіка другої княжни, литовського князя. Таким чином, у Волино-Галицьке князівство ввійшли поляки і литовці. Але «буйні» галицькі бояри не довго ладили зі «своїм» князем Болеславом і відправили його. Тоді Любарт Гедимінович згідно зі спадковим правом оволодів Галичем і одержав право домагатись влади на Галицько-Волинській землі та Київській. (Київське князівство було завойоване Данилом Романовичем і входило до складу Галицько-Волинського князівства). Не встиг Любарт оволодіти цим князівством, як суперником йому став польський король Казимир Великий. Він був жонатий на дочці литовського князя Гедиміна, сестрі Любарта, і оголосив йому в 1340 р. війну, яка тривала довго. У 1354 році на Поділлі був великий голод. Польському королю хотілося збільшити свої доходи, а найбільше – насадити католицьку віру. Під час війни Казимір

випросив у папи Климента VI дві булли. Папа зобов'язав польське духовенство оголосити хрестовий похід проти Литви. Під час війни Любарта і Ольгерда Гедиміновича з польським королем Казимиром наша місцевість належала татарам, і вони повинні були її захищати. Татари вступили в союз з Литвою і допомагали у війні з Казимиром. Через деякий час польський король схилив татар на свій бік. Довідавшись про зухвалість і зраду, литовський князь Ольгерд у 1362 році оголосив війну татарам і на річці Синя вода розбив військо татарських ханів. Завойовані землі нашого краю роздав синам князя Коріата, які в свою чергу зміцнили цю територію містами й фортечними спорудами.

Виникає запитання, а при чім же тут землі нинішньої Кіровоградщини?

Чого Ольгерд жодного Коріатовича не залишив там, не будував ні міст, ні укріплень?

Подібних запитань є багато. Експансія Польщі не простягалась тоді аж до земель Синюхи. Її мрії були зосереджені на Поділлі, на нашій території, якою володіли оті хани-брати.

Про далекі події 1362 року можемо дізнатися і з праць білоруських науковців. Так у дослідженні Віктора Гаропка «Имя в Летописе» за 2002 рік пишеться про битву таке. Знаючи про похід Ольгерда проти орди, татарські власники Поділля раніше вибрали собі на полі майбутньої битви кращі позиції. З самого початку Ольгерд був поставлений у нерівне становище. Адже перед ним – дисципліновані, добре озброєні війська, які широко користуються в бою стрімкими тактичними хитрощами і прийомами: засадами, неочікуваними нападами, заманюванням противника удаваними відступами з раптовим переходом у наступ. Рухома легка кіннота давала татарам можливість маневрувати, міняти стрімкість атак, швидко відриватися від ворога і без особливих втрат відходити.

Що ж протиставив татарам Ольгерд? Він поділив своє військо на шість гуфів (полків), що підвищило їх маневреність і боєспроможність, та поставив їх розгорнутим фронтом (серпом), випнувши фланги вперед від центру. Утворилася своєрідна пастка, куди князь задумав заманити татарські війська, позбавивши їх маневреності.

Ольгерд знав улюблену тактику татар, адже спільно раніше воював проти поляків. Ординці прагнули могутніми флангами вдарити по флангах суперника, з метою викликати в нього паніку і тоді оточити. Тому на флангах князь поставив загартовані у війнах новгородські

полки під зверхністю Коріатовичів. У центрі розмістив решту русько-литовського воїнства.

Важливим є й те, що в центрі були розміщені «куши» або самостріли-арбалети. Випущені з них стріли з важкими залізними дзьобами – наконечниками, летіли значно далі, ніж із звичайних луків. Вони легко пробивали татарську зброю і навіть залізні обладунки. Саме ця зброя зіграла вирішальну роль у поєдинку.

На початку битва склалася не на користь литовців, їм довелося шикуватися під обстрілом татарських лучників. «Але ті їм стрільбою не зашкодили». Ординцям не вдалося прорвати фронт. Не здобули вони перемог і на флангах. Новогрудці мужньо змагалися з ворогом, відбили його атаки і самі вдарили по татарах, «напираючи на них з боків». Татарські ряди змішалися, «як снопи від гвалтовного вітру». Степовики почали тікати, застеляючи трупами поля і ріки. Полягли на бойовищі ординські хани, військова знать. У руки переможців дісталась військова здобич, обози з добром.

Після цієї битви Ольгерд визволив від татар міста Білу Церкву, Звенигород, Путивль-Білобережжя...

Багато часу сплигло з тих пір, зарівнялися шрами на землі. Лише височать у Воронівцях дві занадто розорені могили. На березі Сниводи, де було розташоване колись село, знищене в результаті битви, можна ще й нині відшукати залишки занадто поржавілих наконечників списів і отих «дзьобів» від арбалетів. Є вони і в автора цих стрічок. Кожному досліднику можу їх показати. Головне, щоб справа увінчалася успіхом.

А тепер знайдемо підтвердження тому, що ті далекі події відбувалися саме у нас на Поділлі.

Після певних історичних подій, пізніше, литовський князь Вітовт підкоряє Поділля своїй владі, виганяє звідси останнього Коріатовича – Федора. Невдовзі продає половину подільських земель Польщі. Та через деякий час викупляє її і тримає цю територію до смерті. Історик минулого Василь Григорович Ляскоронський у праці «Руські походи у степи в удільновічні часи і похід князя Вітовта на татар в 1399 році», що вийшла в Санкт-Петербурзі 1907 р., наголошує, що **«в період володіння цією землею Коріатовичами, татари ще, деякою мірою, володіли частиною Поділля. Тут-то, близько тих місць, які належали ще татарам і біля яких відбулася вищезгадана битва Ольгерда, і були відведені місця для поселень татарами. Степова, захищена лісами, місцевість біля річки Сині води була дуже вигідна для вихідців із степу; з іншого боку, поселити такий військовий елемент на так званому Чорному**

шляху, на битій дорозі із південних степів в Київські володіння, було дуже на руку Вітовту».

Турбуючись про захист своїх південних територій, Вітовт намагався влаштувати суцільну укріплену лінію на прикордонні зі степом, починаючи від Поділля і закінчуючи Дніпром. З цією метою він завойовує все Поділля, потім землі, що лежали на схід, Звенигород, Черкаси. Для більшого зміцнення прикордонних земель Вітовт виділяє частину Поділля із фортецями Кам'янця, Скали, Смотрича, Бакоти й віддає їх шляхтичу із Меншина, зобов'язавши його захищати цю землю від степняків.

Оскільки між Поділлям і укріпленими пунктами, розміщеними до Дніпра, були великі простори, не зайняті фортецями і замками, то, щоб включити їх в систему захисної лінії, необхідно було помістити на них живий оплот, яким і були кочівники. Тому-то татари Тохтамиша отримали землі біля річки Сині води, в місцевості, відомій перебуванням тут татар за часів Ольгерда. І це дійсно так. Для стримання татарських набігів Вітовт селив на прикордонні численних потомків татарських ханів від різних жінок - уланів. Саме тоді, в кінці 14 ст., і виникли на березі Синьої води татарські поселення Уланів, Галавщина. Уланів уже в 1434 році стає неабияким укріпленим містечком, а ще через деякий час отримує, як прикордонне, Магдебурзьке право. Це ще раз підкреслює, що Синя вода – це нинішня Сливовода. Більше того, польські джерела повідомляють «**Pustinia Ulanov przy shlakie thatarskiem nad potokiem Sinovoda**» - **пустиня Уланів на шляху татарським над річкою Синьовода**. Через Уланів тоді проходив Татарський шлях. Що ще незрозуміло? Яких ще доказів треба?

Звичайно, треба віддати належне Вітовту. Адже на правому боці Дніпра була створена захисна, зі степів, смуга землі, яка охоронялася частково укріпленими фортецями і замками, частково непрохідними лісами, а частково – степовими кочівниками. Вітовт зумів піднести могутність Литовського князівства. Розпочав колонізацію узбережжя Чорного моря, повністю забрав його під свій контроль. Крим опиняється у сфері впливів Литовсько-Руської держави. В певну залежність від неї потрапляють і окремі татарські орди на півдні України. Український етнічний елемент став складовою частиною населення Криму.

Звичайно, добре, що на Вінниччині такі ентузіасти, як А. Годзик, П. Ткачук, С. Молдован, С. Лісовий, В. Паламарчук, П. Мельник та ряд інших розуміють потребу у вірності висвітлення даної проблеми. Наш земляк, професор, декан Київського Міжнародного інституту

лінгвістики і права Арсен Зінченко прямо вказує «Синя вода – це теперішня Снивода, яка протікає у Хмільницькому і Калинівському районах» (див. його книгу «Поділля», К., 1998).

Вважаю у висвітленні цієї проблеми потрібна активніша робота науковців, у цьому зацікавлена й литовська та білоруська сторони. Хотілося б, щоб у 2007 році, на 645 річницю вікопомної події, влада поставила пам'ятний знак – хрест на місці переможної битви наших попередників з татарами. Адже ми – НАРОД! І це – головне.

Хочу все знати. – 2007. – 10 лютого.

Василь ПАЛАМАРЧУК,
журналіст
(м. Вінниця)

ЗАНАПАЩЕНА ТАЄМНИЦЯ СНИВОДИ

Нашому читачеві вже відома дискусія, яка ведеться між істориками про те, де ж насправді відбулася знаменита битва руського війська під орудою Ольгерда Гедиміновича з монголо-татарами у 1362 році – на подільській Сниводі чи кіровоградській Синюсі. Для тих, хто не читав попередніх досліджень, наводимо уривок з праці М. Стрийковського: «Коли прийшли до Синьої води, указалася їм у полі велика орда з трьома царками – Котлобугом, Качибеем і Дмитром Солтаном, то Ольгерд, побачивши, що татари готові до війни, розшикував своє військо на шість гуфів (полків), закритих з боків, аби їх татари стрілами шкодити не могли. Татари з великою запальністю град залізний пустили. Але їм стрільбою не зашкодили. Литва з Руссю скочила враз коп'ями і шаблями потікаючи... Від гвалтовного вітру татари розгублені неможчі більш Литві чоло проривати, почали мешкатись і утікати по широких полях. Там же царків їх Котлобуга, Качибея забито, при них теж і Дмитра Солтана. Мурзів і уланів набито вельми много, трупів тих татарських повні поля і ріки були стад кількадесят».

Про військовий талант, мудрість державну Ольгерда Гедиміновича написано багато. Його заслуга і в тому, що він перший ще за 18 років до Куликовської битви відважився завдати такого удару монголо-татарській імперії під назвою Золота Орда. Але чому ми так мало знаємо про велику битву, яка поклала початок визволенню від вікового гноблення? Відповідь на це дав наш земляк із Чечельника Анатолій Годзик, надрукувавши в журналі «Київ» у 1996 році своє дослідження: «Ясна річ, переможна битва на Поділлі сприяла перемозі росіян вісімнадцять років поспіль. І не в злагоді з елементарною арифметикою російські історики вчили майбутніх фахівців, що Куликовська битва – перша переможна битва над Золотою Ордою...».

То хіба ж для нас дивина, що в українців не раз крали територію, історію, а чого не можна було вкрасти, то замовчували.

А ще, до речі, російські історики не беруть до уваги твердження Михайла Грушевського (він їм як кістка у горлі – націоналіст, який вважав український народ відмінним від російського, до всього

намагався зробити Україну незалежною), котрий стверджує в «Історії України-Руси»: «Сю Синю воду звичайно вважають теперішньою Синюхою, лівим притоком Бога; на московській мапі XVI в. вона дійсно зветься Синьою водою. Але єсть й інша Сия вода, теперішня Сниводь, на пограниччі Київщини, Волині й Поділля «при шляху Татарським», звісна під іменем «Синьої води» в подільських люстраціях XVI в. Супроти того, що з битвою над Синьою водою зв'язувалася окупація Поділля, мені здавалося б правдоподібнішим, що битва з татарами сталася над Сниводою». Із цим твердженням першого Президента України згодні знані історики М. Стрийковський, Н. Полянська-Василенко, І. Крип'якевич та інші.

Без натяжки справжнім лицарем історичної справедливості є історик, директор школи з Воронівець Хмільницького району Микола Никифорович Дорош, який не стомлюється у своїх дослідницьких публікаціях стверджувати, що українське Куликове поле було на Сниводі. Він зібрав чимало матеріальних доказів тієї вікопомної події. Окрім українських джерел, Микола Дорош широко користується дослідженнями білоруських учених, зокрема Віктора Гаропка – «Имя в Летописи».

І це зрозуміло, адже у відновленні історичної правди зацікавлені білоруси та литовці.

Позаминулого літа у Воронівцях на неодноразові прохання директора обласного архіву Сергія Гальчака, а також Миколи Дороша побував відомий історик, професор Лев Баженов із своїми співробітниками.

Його зацікавила суперечка учених щодо справжнього місця вже означеної битви. Показав Микола Дорош гостям музей, знахідки стародавніх наконечників, списів, стріл, вивів учених на дві великі могили, що височать над Сниводою. Дорош вважає, що саме тут були поховані воїни, які перемогли татарське військо. А ще ми ходили по берегах Сниводи, щедро всипаних черепками керамічних виробів скоріше часів трипільської культури.

А щоб «дотиснути» нас доказами, що саме поблизу Воронівець і була та знаменита січа, де, за словами очевидця, татарські ряди змішалися, «як снопи після гвалтівного вітру», Микола Дорош познайомив нас із одним чоловіком, і неспроста. Не буду називати ні його імені, ні прізвища, бо ж люди сприймуть, м'яко кажучи, неоднозначно те, що він вдіяв.

Одного літнього дня, в рік, коли ми стали купонними мільйонерами, наш знайомець вранці, коли «слов'ї б'ють піснями в груди», а сонце ще не зайняло із долин, яруг, вибалків отари туману,

із відомим кожному рибалці трепетом всівся під рокитою і закинув вудочки ще в сонну Сниводу. Так в житті йому ніколи ще не везло. З трьох вудок він залишив одну й, ошелешений від удачі, не встигав витягати карасі, линочки, плітки. Така рідкісна гостя Фортуна вирішила раз в житті розщедритися на повну котушку. Сонце лише піднялося до верхівок дерев, а торба була повною, зате пустою – банка від черв'яків. Рибалка, схопивши гілляку, сяк-так обрізав її і побіг до намиті із горбка коси дощового намулу. Орудював дрючком, наче в лихоманці – добре, що вночі був дощ. Видобув кілька земляних черв'яків і вже хотів бігти до вудочки, коли вирішив ще раз шрикнути. Він одразу нічого не зрозумів – за щось його палиця зачепилася у цьому м'якому ґрунті. Наддав сильніше і вигорнув блискучу річ – спочатку подумав, що то бляшанка – біля такої часто бувають черв'яки. Коли витер лопухом знахідку – відразу окропом думок вдарило у голову – золото, скарб?! Полохливо оглянувся навсібіч – нікого. Сховав знайдене у кишеню і давай гарячково копати далі. Він не побачив, як сонце вибігло в zenit і дивилося на нього, збентеженого, спітнілого, щасливого. Більше нічого в намулі він не знайшов.

Ноги самі донесли додому. Добре, що жінка і діти порозходилися. Замкнув двері, завішав вікна і при електричному світлі почав розглядати знахідку. Він був медиком, дружив із стоматологами і відразу ж безпомилково визначив – щире давнє золото являло собою половинку рукоятки древнього меча – такі він бачив на малюнках. На цій половинці рукоятки були добре видні букви, явно не латинського, а, тим більше, не слов'янського походження. Згодом йому пояснили, що то був напис древньою тюркською мовою.

Професор Баженов, якому чоловік розповів про свою знахідку і навіть намалював її, висловив здогадку, що то був родовий меч татаро-монгольської знаті, який передавався від батька до сина. Що на ньому було написано – навіки залишиться таємницею. А винна в тому наша матеріальна й духовна злиденність. Не втримався чоловік, замучений купонними «статками», продав те неоціненне золото за злиденні срібляники стоматологам. А тепер воно сидить у когось в роті і мовчить. Навряд чи принесло воно багатство. Перед нами стояв зовсім не олігарх, а людина, яка раз в житті потримала в руках жар-птицю удачі, яка обдала її золотим блиском і зникла назавжди.

Ходив чоловік на місце своєї знахідки вже з лопатою, перерив тонни землі, а знайшов лише непотріб. Як снаряд в одну вирву, так і удача в одні руки двічі не падає. Не зрозумів наш фатовий земляк, що той меч, який в чесному бою з рук мурзи, улана чи навіть хана,

вбив наш предок, уже не належав нікому, окрім історії. Половинка золотої рукоятки з написом – послання, залишене нащадкам. Є професіонали, які б прочитали ті букви. Частина меча, яка не зотліла за століття, очевидно, дала б нам відповідь на запитання – тут була знаменита битва, а якщо не ця і не тут, то яка?

За такими знахідками археологи полюють століттями. Невідомо, чи знайдеться друга половинка золотої рукоятки. А хто може заперечити, що вона вже не виблискує у когось в роті або не перетворилася на якусь пусту прикрасу?

Вінниччина. – 2009. – 18 лютого.

**Ростислав САВВЦОВ,
Олег ПОГОРІЛЕЦЬ,
наукові працівники археологічної служби
Хмельницького обласного краєзнавчого
музею**

КОЛИ ГРОШІ РАХУВАЛИ НА «ПОДІЛЬСЬКІ КОПИ»

Було це давно – понад 600 років тому, в XIV столітті. Тоді у нас на Поділлі в ходу були «подільські полугрошики» та рахували їх на «подільські копи». Подільська копа складала, на відміну від звичайної копи в 60 грошів, лише її половину – 30 грошів. Наразі про це відомо лише фахівцям з історичних джерел. Та і їм довгий час було не зрозуміло, чому та на якій основі склалася місцева лічба, а головне, що то були за загадкові «подільські полугрошики» зі старовинних грамот, адже відповідних їм реальних монет серед монет, що в минулому були в обігу в нашому регіоні, на той час так і не було виявлено.

Тож знахідка в Дунаївцях в 2003 р. срібних середньовічних монет нового, невідомого раніше виду стала справжньою сенсацією в українській нумізматиці. Адже вони виявилися саме тими «подільськими полугрошиками» зі старовинних документів. Вивчення цих, карбованих на високому для свого часу рівні монет, показало, що вони були випущені в Подільському князівстві, яке існувало на українських землях в XIV ст. під владою литовських за походженням князів Коріатовичів.

За наступні роки до цих монет додалося ще декілька, знайдених на Поділлі, Черкащині та Київщині. Також подібні монети були виявлені авторами і в деяких колекціях музеїв Києва, Будапешта та Бухареста, де вони зберігалися, в деяких випадках з XIX ст., як невизначені. Таким чином, наразі вже не підлягає ніякому сумніву той факт, що в минулому в Україні монети, крім Києва та Львова, карбували також на Поділлі.

Зауважимо, що до нашого часу дійшло дуже мало звісток про події XIV ст., тому поява кожного нового історичного джерела того часу дозволяє значно розширити наші знання про цю давню епоху. Монета Подільського князівства завдяки своїм написам і зображенням виявилася саме таким багатоплановим та інформативним джерелом.

Загалом на сьогодні відомі 11 монет Подільського князівства. 9 з них двох різних підтипів належать до карбування подільського князя Костянтина Коріатовича (1380 – 1388/91), про що свідчать написи на монетах. За вмістом чистого срібла монети Костянтина відповідали половині сучасного їм празького гроша та були полугрошами.

Ще дві монети значно меншої ваги та нижчої проби срібла (імовірно, за номіналом роздрібнений денарій) належать, як вважають дослідники, до карбування наступного подільського князя, молодшого брата Костянтина – Федора Коріатовича (1388 – 1394). Наразі топографія знахідок подільських монет, окрім Поділля, Чернігівщини та Київщини, включає Черкащину, що входила в минулому до складу Подільського князівства, та Молдову.

На жаль, поки що побачити монети Подільського князівства у нас в Україні не можна. Ті монети, що зберігаються в Національному музеї історії України, лежать у запасниках, а решта заховалися в приватних зібраннях. Але віриться, що незабаром подільські монети з'являться в подільських музеях.

Подольанин. – 2009. – 2 жовтня.

Микола ДОРОШ,
член Вінницької філії Центру дослідження
історії Поділля Інституту історії України
НАН України при Кам'янець-Подільському
національному університеті ім. Івана Огієнка,
член правління Вінницької обласної організації
Національної спілки краєзнавців України,
директор Воронівської загальноосвітньої
школи I – III ступенів Хмельницького району

ЛИТОВСЬКИЙ ЯЗИЧНИЦЬКИЙ БОГ ВСНЄ У НАЗВІ ВІННИЦІ

Пізнання своєї Вітчизни починається з пізнання свого краю. Не можна вважати освіченою і культурною людину, яка жодного разу не поцікавилася історією свого населеного пункту: міста, села, вулиці. А тим часом топоніміка тієї чи іншої назви досить цікава. Поширені серед народу легенди та перекази передаються з покоління в покоління нащадкам у вигляді різних інтерпретацій, версій та гіпотез. Не завжди вони несуть у собі реальне підґрунтя. Різні народи населяли наш край, різні назви давали річкам, урочищам, горам, озерам. Плин часу видозмінював назви, трансформував їх. Нинішні топонімічні словники не завжди вірно відбивають походження населених пунктів. Не в'ясненою до кінця залишається й назва нашої Вінниці. Тлумачення дослідників часто поверхові та суперечливі.

Попередники твердили, нібито назва Вінниці походить від старослов'янського слова «віно», що означає «придане», «посаг», «плата за наречену». У нашому випадку мав бути дарунок маєтку жінці, при її одруженні, від батьків. Саме так зазначено у давніх старослов'янських словниках. Тоді виникає запитання. А хто з володарів Пониззя жив тут у ті далекі часи, щоб комусь із Кориатичів (найбільш ймовірно), можна було віддати поселення за свою доньку, як віно? Не було такого. Адже відомо, що цією землею володіли татари. Пізніше літописи повідомляли, що земля «з отчича і дідича» була їхньою, татарською.

З історії ми бачимо, що в 1343 – 1344 рр. на Волині оселилися чимала група литовських князів Гедиміновичів. Особливо

впливовими були сини Михайла-Коріята. Саме вони, скориставшись деяким послабленням Синьої Орди, почали утверджувати свій вплив на Пониззя. А вже наприкінці 40-х років оволоділи територією середньої течії Бугу і Дністра, тобто місцевістю, де був розташований осідок, що пізніше переріс у поселення з назвою Вінниця. Отож Юрію й Олександрю Коріатовичам не могло даруватися, як придане, оте «віно». Тому ця версія безпідставна.

Розглянемо тлумачення П. Ткачука, який у статті «Звідки твоє ймення, Віннице?» за 2002 рік, наголошує, що назва обласного центру походить від назви річки Вінниці. З цим в деякій мірі треба погодитися. Дійсно, багато населених пунктів походить від назв річок. У нашій області їх також досить багато. Наприклад, Бершадка, Вушанка, Сальничка, Тростянець, Гонорівка, Літинка, Тяжлівка та інші. Дослідник В. Отамановський неодноразово писав про річку Вінницю, як притоку Бугу. Гляньмо в його книгу «Вінниця в XIV – XVII століттях» – «Пасіка в лісі під Вінницею й ставок на річці Вінниці» - с. 48, «Млин під містом на р. Вінниці» - с. 213, «Гать на Богу та острог під містом та греблею на р. Вінниці» - с. 218. З цього видно, що річка Вінниця носила назву нашого міста, а можливо й навпаки.

Пізніше хтось увів у наявну назву річки свій «внесок», назвавши більш милозвучніше – «Вінничка». Цим самим було знівельовано історичну назву притоки. Але що цьому дивуватися, подібне є в кожному районі, та ще й непоодинокі. Приміром у моєму Хмельницькому районі з глибини віків протікає річечка Лелія, а село на його берегах носить назву «Лелітка», та деякі «знавці» вже «перехрестили» річку, давши їй влучнішу назву «Лілія», бо, бачите, слово «Лелія» незрозуміле і невідоме. Ось подібна метаморфоза також сталася й з назвою річки Вінниці.

Не секрет, що уже з назви річки Віннички, появилася нещодавно ще одна безпідставна версія (яка навіть поспішно знайшла своє місце у довідниках), тлумачення міста походить нібито від слова «віночок» чи «віночки». Дівчата влітку плели з квітів і пускали віночки по воді, за течією, щоб взнати свою долю. Не хочеться говорити, що це нісенітниця, бо ж за подібним тлумаченням можна сказати й те, що на берегах річки ріс вінич, з якого люди виготовляли віники для всієї округи. Але хіба це науковий підхід? Тому погодитися з П. Ткачуком потрібно, що назва Вінниці могла походити від ймення річки Вінниці, однак з одним «але», яке ми розглянемо нижче.

Ще одне трактування є також поширеним, де вказано, що Вінниця походить від слова «винниця», що означало раніше «виноград»,

«виноградник», а за Борисом Грінченком – «винокурня». На перший погляд це ніби й так, подібність надто велика. Бо ж з історичних джерел відомо, що в кожному малому – великому подільському містечку, навіть у багатьох селах, була своя винокурня, тобто винниця. Автор цих рядків, вивчаючи історію Хмільника, помітив, що біля дороги на Уланів, вільні незаймані землі були колись забудовані броварнями та винокурнями, тому й нині ця територія Хмільника носить назву урочище Винниця. Однак, заглянувши у давні документи, для нашого випадку, бачимо, що правопис назви у давнину був дещо відмінний від нинішнього. Ось цьому підтвердження. У Західноруському або Білоруському літописі в розділі «Про Подільську землю» наголошується: «...на всіх Подолских землях и городах князь великий Витовт свои старости посажал, Брясловли, и на Сокольци, и на Веници». В. Отамановський у згаданій уже книзі неодноразово пише назву міста, як от (підкреслено мною. М. Д.): «В городе Веници пушка и две пищали» - с. 110, «с предков своїх держить и спокійно уживають пасеку у лесе над Веницею и ставок на реце Веницы...» - с. 206, «корчму горельчаную... через предков его, старост веницких, отнятую» - с. 211, «Старосте нашему Луцкому, Брацлавскому и Веницкому...» - с. 212, «...воевода Брацлавский так у Веницы при дворе нашом Кмитинском» - с. 212, «з домами их переноситися и селитися пры замку нашомъ тамошнем же Венцком новозбудованом» - с. 213, «...робите дерево на будованье замку нового у Веницы» - с. 219, «зovсим почтом роты до Веницы» - с. 229, «...дворей у Веницы доживотьем» - с. 251.

Тож із всього сказаного доцільно наголосити, що слово «Вениця» усюди писалося через «ять». Однак, не завжди «ять» мала відповідність нинішньому «і», в нашому випадку літера «ять» відповідала українському «е» або «є». І це вірно, бо первісна назва була «Вениця», а не «Вінниця». Так само і Хмільник носив раніше назву «Хмельник», а не нинішню, вивозмінену.

З цього випливає, що назва «Вениця» до «вина» ніякого відношення не має. Бо ж літописці неодмінно відмітили б це у своїх записах, а проте цього не сталося. Тому ототожнювати назву міста з «винницею» є недоречним. Більше того, подвоєння тут зайве. Воно в основному закріпилося за російського панування.

А тепер, коротенько розглянувши напрацьовані версії, переходимо, здається, до найпереконливішої. Суть її в наступному.

У дохристиянські часи свої язичницькі боги шанувались кожним племенем, кожним народом. Знаємо ж ми, наприклад, Велеса,

Дажбога, Перуна, Хорса, Сварога, Мокошу, Ладу – праукраїнських богів. Слід зауважити, що в назвах річок маємо гідроніми, похідні від імені головної богині індоєвропейців і праслов'ян Великої Матері – втілення води – Дани – Тани. Таким гідронімом є назва священного Дону – Танаїс. Є зв'язки з Бористеном (Данаприсом), Дунаєм, іншими ріками. А. П. Знойко у книзі «Міфи київської землі та події стародавні» це детально досліджує.

Так от, сусідній литовський народ, пов'язаний тісно з нами історичною долею, приніс на подільську землю свої язичницькі божества. Одним з головних у них був «ВСНЕ» - Бог водної стихії, води. Осідок прибульців був важливим, оскільки контролював водний шлях. Слід зауважити, що литовці, осівши на цій землі, збудували на високому береговому виступі дерев'яну фортецю і назвали її на честь свого Бога – Вене, аби з його допомогою уберегтися від можливих нападів, та з метою розбудови і спостереження за краєм. Цілком ймовірно, що тут стояло капище цьому ж богу. Згаданий В. Отамановський писав: «Коріатовичі використали цю давню осаду в своїй системі оборони й військово-адміністративній організації як матеріальну базу для утримання фортеці. Вони саме тут вибрали місце для замку, бо саме тут, на лівому березі Богу, в районі Старомиського плато, вони знайшли найкращу в цій околиці природничу оборонність. Як подає Бируля, саме тут, на віддалі яких 3 км. між Вінницею та Сабаровим, долина ріки звужується до 200 – 300 м, а скелясте крутобережжя високо підноситься над рікою на 20 – 30 м.

Белінський та інші дослідники подають, що саме тут, на цвинтарі Старого Міста та над урвищем старомиської каменярні, стояв найдавніший литовський замок» - с. 121 – 122.

Із ростом осідку, назва закріпилася – Венеця, Венеція. Так вона увійшла практично в усі давні документи. Немає нічого спільного в назві з думкою П. Ткачука – «річка в ниці», тобто у глибокій низині.

Отже, ми бачимо, що наше древнє і вічно молоде місто тісно пов'язане із литовським перебуванням тут. І це не тільки в розбудові граду за Кориатовичів, особливо після розгрому на Сниводі 1362 року, але й влучною, гарною і ліричною назвою головного центру нашого краю, чарівної Вінниці. Назва нашого міста має балтослов'янське походження. Зауважу, що у Ленінградській області є також місто «Винниці» з таким же походженням і є ще одним аргументом у підтримку сказанного.

А щодо назви головної водної артерії, то вона наступна. Всі ми знаємо, за Геродотом, що раніше мала назву Гіпаніс. Свободолюбіві

давньоруські племена тиверців, що населяли цю місцевість, називали річку Бог, що означало у них, «водний шлях», тобто шлях по річці, течія. Вчені вказують, що ця назва також має балто-слов'янське походження. Саме вона була тривалий час основною, досить красивою і теж пов'язана з вищими Силами.

Пізніше, в основному в радянські часи, в документах назву річки змінено на Південний Буг, бо ж не може було в часи атеїзму згадувати у газетах, радіо і т. п. про бога. І ще заувага. На відміну від Західного Бугу нашу артерію називали також Східний Буг. Ось документ. П. Н. Батюшков у книзі «Подолія. Историческое описание» пише: «Поляне, занимавшие нагорный берег Днепра, на юго-западе розселялись до верховьев Восточного Буга, и, по среднему его течению, соседились с тиверцами...».

Таким чином ми прийшли до висновку, що назва Вінниці походить на честь литовського Бога води – Вене або Вене. Ця назва закріпилася саме з приходом литовців. І хоча Коріатовичі прийшли сюди й оселилися перед битвою на Синій Воді, все ж офіційні документи вказують на першу згадку про Вінницю під 1363 (1362) роком. А, відповідно, згідно рішення ЮНЕСКО, відлік заснування міст і сіл визначається з моменту згадки про них в історичних документах. Іншого не має. Тож очільники Вінниці явно поспішили відсунути вік міста від 1363 (1362) року. Документального підтвердження тому не має. Археологічні розкопки та посилки навіть відомих дослідників, не дають підстави без документів стверджувати офіційно іншу дату заснування.

У 2012 році громадськість Вінниці, Брацлава, Хмільника та інших міст краю відзначатимуть 650 річницю перемоги русько-литовського війська над татарами на річці Синій Воді (Сниводі). Перемоги, яка поклала початок визволенню українських земель від ординського ненависного гноблення. Делегації Литви, Білорусі, інших країн прийдуть сюди на відкриття пам'ятників, меморіальних дошок, адже саме ці населені пункти тісно пов'язані зі своїми історичними витоками, своїм заснуванням. 650 років – гарна дата, то ж готуватися до неї потрібно уже зараз.

Пульсуючі джерела. – 2009. – 22 червня.

ЗМІСТ

<i>Сергій Гальчак. Установити істину</i>	3
<i>СВІДЧЕННЯ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ</i>	5
<i>З ТОЧКИ ЗОРУ ІСТОРИКІВ</i>	11
<i>В. Б. Антонович. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда</i>	12
<i>М. С. Грушевський. ...Окупація Поділля...</i>	19
<i>Наталія Полянська-Василенко. ...Ольгерд (1341 – 1377)</i>	22
<i>Дмитро Дорошенко. ...Перехід українських земель під владу князів литовських</i>	24
<i>Леонід Мельник. Загарбання Польщею і Литвою південно-західних руських земель</i>	26
<i>Олександр Бойко. Приєднання українських земель до Великого князівства Литовського</i>	28
<i>Я. Д. Ісаявич. Українські землі в складі Литви...</i>	30
<i>Олена Русина. Територіальні здобутки Ольгердових часів</i>	33
<i>Володимир Литвин. Вхідження України-Русі до складу Литовського князівства</i>	34
<i>Фелікс Шабульдо. Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій літературі</i>	37
<i>Олексій Брайченко. Синьоводська проблема: перспективи комплексних краєзнавчих досліджень</i>	51
<i>Уладзімір Арлоў, Генадзь Сагановіч. Пераможная бітва з татарами на Сініх Водах</i>	62
<i>Василь Лучик. Гідроніми басейну річки Синюхи</i>	64
<i>Борис Черкас. Поділля та орда в другій половині XIV століття</i>	70
<i>Лев Баженов. Кам'янець за Коріатовичів</i>	72
<i>З ТОЧКИ ЗОРУ КРАЄЗНАВЦІВ</i>	76
<i>Анатолій Годзик. Від іга до іга, або за вісімнадцять літ до Куликовської битви</i>	87
<i>Павло Мельник. Місце битви змінити не можна</i>	84
<i>Сергій Молдован. Битва на річці Снивода</i>	88
<i>Павло Мельник. На Синюсі, чи таки на Сниводі?</i>	89

<i>Павло Ткачук</i> . Друге народження Сниводи	93
<i>Микола Дорош</i> . Перемога на Сниводі або таємниця Синьї Води.....	99
<i>В. П. Тимошенко</i> . «Слово о Подолии» (1431) как историко- правовой акт Великого княжества Литовского в вопросе о локализации битвы 1362 г.	109
Молитва (записал В. П. Тимошенко)	114
<i>В. П. Тимошенко</i> . Стопа-икона Присночистой богородицы на Княжей горе в с. Лозна (Подолье)	114
<i>Уладзімір Цімарэнка, Мікола Ліннік</i> . Дзе была бітва у 1362 годзе Вяліка княжэства Літоўскага-Беларускага: на Снівадзе ці Сінюхе?	117
<i>Василь Паламарчук</i> . Синя Вода, чи Снивода? Чи можна вірити Михайлу Грушевському?	137
<i>Микола Дорош</i> . Ще раз про битву на Синій Воді – Сниводі	141
<i>Василь Паламарчук</i> . Занапащена таємниця Сниводи	147
<i>Ростислав Савцов, Олег Погорілець</i> . Коли гроші рахувались на «подільські копи»	151
<i>Микола Дорош</i> . Литовський язичницький бог ВЄНС у назві Вінниці	153

ББК 26.891 (4 Укр)
УДК 908 (477.4)

Науково-краєзнавче видання

Українське Куликове поле: на берегах Синюхи чи Сніводи?
До 650-річчя історичної битви на річці Сині Води: Збірник документів, статей, уривків з наукових праць / Упорядник С. Д. Гальчак; Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка; Вінницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. – 160 с.; іл. 4 с.

Упорядник С. Д. Гальчак

Комп'ютерний набір
О. С. Гальчака

Коректор
А. В. Габровська

Видавець ПП. Балюк І. Б.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2524 від 13.06.2006
Підписано до друку 14.02.2010
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 10
Друк офсетний. Наклад 500 прим. Зам. 11
Друк ТОВ «Меркьюрі-Поділля»
Тел./факс: (0432) 52-08-02

